

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057 (print)
ISSN 2520-2065 (online)

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»

№ 6 (106) / 2021
2 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»**

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22444-12344ПР*

Збірник наукових праць

№ 6 (106)

2 том

Київ 2021

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education Index; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: **Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Turkish Education Index; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; Open J-Gate; Academic keys; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.**

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

Редакція:

Головний редактор: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Випускаючий редактор: **Золковер Андрій Олександрович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Секретар: **Колодич Юлія Ігорівна**

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Розділ «Економічні науки»:

Член редакційної колегії: **Алієв Шафа Тифліс огли** — доктор економічних наук, професор, член Ради — науковий секретар Експертної ради з економічних наук Вищої Атестаційної Комісії при Президентові Азербайджанської Республіки (Сумгаїт, Азербайджанська Республіка)
Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)
Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, Заслужений економіст України (Мукачеве, Україна)
Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)
Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)
Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)
Член редакційної колегії: **Денисенко Микола Павлович** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інвестицій і економіки будівництва, академік Академії будівництва України та Української технологічної академії (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Драган Олена Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Еміне Лейла Кият** — доктор економічних наук, доцент (Туреччина)
Член редакційної колегії: **Єфіменко Надія Анатоліївна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)
Член редакційної колегії: **Заруцька Олена Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Дніпро, Україна)
Член редакційної колегії: **Захарін Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)
Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)
Член редакційної колегії: **Ільчук Павло Григорович** — доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)
Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)
Член редакційної колегії: **Копилук Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кухленко Олег Васильович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лойко Валерія Вікторівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мігус Ірина Петрівна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Мухсінова Лейла Хасанівна** — доктор економічних наук, доцент (Оренбург, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Ніценко Віталій Сергійович** — доктор економічних наук, доцент (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)

Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Рамський Андрій Юрійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Селіверстова Людмила Сергіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скрипник Маргарита Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Смолін Ігор Валентинович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сунцова Олеся Олександрівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)

Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Тульчинська Світлана Олександрівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Хахонова Наталія Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)

Член редакційної колегії: **Чубукова Ольга Юріївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шевчук Ярослав Васильович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент (Нововолинськ, Волинська обл., Україна)

Член редакційної колегії: **Шинкарук Лідія Василівна** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Беялов Талат Енверович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скриньковський Руслан Миколайович** — кандидат економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)

Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Venelin Terziev** — Professor Dipl.Eng., PhD, доктор наук з національної безпеки, доктор економічних наук, член-кореспондент Російської академії природної історії (Русе, Болгарія)

Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)

Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

Розділ «Юридичні науки»:

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтен Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманли Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Макарова Тамара Іванівна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Запоріжжя, Україна)

Член редакційної колегії: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Віктор Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Таранова Тетяна Сергіївна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковичово, Словачка Республіка)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

ЗМІСТ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Svirskiy Oleg OPTIMIZATION OF COMMUNICATIONS IN SOFTWARE PRODUCT MANAGEMENT	8
Батракова Тетяна Іванівна, Чеховська Валерія Сергіївна АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ «ДОСТУПНІ КРЕДИТИ 5–7–9%»	11
Заграй Анна Володимирівна ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТАРИФУ НА ВИРОБНИЦТВО Й ПОСТАЧАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ ДЛЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ.....	16
Павлова Олена Миколаївна, Яровенко Марія Миколаївна, Данечкіна Анастасія Олександрівна, Ющак Анна Володимирівна МІКРОЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	21
Шептицька Анна Богданівна, Русіна Юлія Олександрівна УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	26
Юрій Едуард Олександрович, Аронець Аліна Василівна ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	33

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Войтенко Антон Борисович, Скриньковський Руслан Миколайович МІЖНАРОДНІ (ЄВРОПЕЙСЬКІ) СТАНДАРТИ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ ПРОКУРОРІВ	39
Гудима Віталій Валерійович НАПРЯМКИ ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ	48
Долженко Любов Юріївна ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ	56
Домбровський Леонід Вікторович ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТІ МОВНИХ СИГНАЛІВ ТА ВПЛИВ ЗАВАД ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗИ ЗВУКОЗАПИСУ	58
Шарабан Оксана Іванівна, Ліхоманова Марина Вячеславівна ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	61
Щемур Ельвіра Русланівна, Щемур Ельвіра Руслановна, Shchemur Elvira ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО І ПАНДЕМІЯ COVID-19: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ.....	67

Svirskiy Oleg*Master of Economics, Senior Product Manager
VIMEO*

OPTIMIZATION OF COMMUNICATIONS IN SOFTWARE PRODUCT MANAGEMENT

Summary. For a product manager who performs primarily coordinating and consolidating functions in the process of software product development, high efficiency is extremely important. However, factors that are not directly related to the professional or personal characteristics of the product manager may adversely affect its effectiveness.

As part of the study, which was based on the processing of a large array of factual data, we identified the most typical factors that characterize the work of a product manager – from the complexity of communication with stakeholders to the lack of direct leverage over the team. We also made a number of recommendations designed to compensate and eliminate the negative impact of the above factors. In particular, such recommendations included the implementation of a goal monitoring system and communication support, both inside and outside the team.

Key words: product manager, software development, development process optimization, stakeholders, product management.

Today, the product manager (PM - further) is a key role in the development of the vast majority of software products. Due to differences in the structures, goals and principles of operation of different companies, the functional responsibilities and powers of the product manager may differ — but the coordinating and consolidating functions are almost always inherent [2].

In the course of our research, the task was set to identify a list of factors that complicate the work of a product manager and negatively affect its effectiveness. Also, the objectives of the study included the development of recommendations that can significantly compensate for the impact of negative factors or level them to optimize the work of the product manager.

Regardless of the direction of development and structure of the company, the work of the product manager is complicated by a large number of factors. However, based on the analysis of a large data set [6] and our own expertise, we can form a list of those challenges that:

First, they are the most typical — found in the work of most PMs.

Secondly, they have the most noticeable negative impact, significantly reducing the productivity of the specialist and the efficiency of his work.

The list of such factors includes:

1. Complex and overloaded communications with stakeholders. Despite the fact that the actual communicative function is key for the product manager, the complexity of communications, enhanced by political processes in the company [2], significantly reduces the efficiency of the specialist, even with high qualifications.

2. The need to balance the interests of users and stakeholders. Nominally, these interests should

Fig. 1. Most significant PM challenges

coincide or complement each other, but in practice much of the efforts of the product manager is spent on finding compromises between these two groups.

3. The need for cross-product interaction. After a product company reaches a certain scale, the level of interdependence between its individual structural units and products begins to grow exponentially. The higher the rate of such dependence, the more of the product manager's resources will be spent on resolving current and potential conflicts.

4. Lack of direct leverage over the team. Despite the formal affiliation to the managerial part of the staff, the product manager does not have the manager's tools to directly influence the members of his subordinate team. That is why in the absence of leadership qualities or the appropriate level of expertise, the product manager actually loses influence over the end result, and its functions are reduced to the actual statement of the existing state of development.

5. The need for constant denials and restrictions. In the absence of direct leverage described in the previous paragraph, the product manager is forced to systematically limit the interests of key participants in the development process — from end users to stakeholders and team members. In the absence of a well-established decision-making process or a clear hierarchy, this leads either to a significant increase in time or to loss of control over the software development process due to ignoring the decisions made by the PM.

1. This list is not exhaustive and complete — however, these factors can be considered as those that cause the most negative impact on the work of the product manager.

2. In order to compensate and eliminate the negative impact of the above factors, the product manager may follow the following recommendations:

3. Implementation of the system of goal setting and monitoring. Formalization and hierarchization of goal-setting processes — both at the level of the product company as a whole and at the level of individual products — allows to reduce the negative impact of the human factor on business processes. At the same time, the current system of monitoring the implementation of the set goals allows you to review priorities in a timely manner without spending extra effort by the product manager and other team members [3; 4].

4. Management of expectations. The formation of an objective “expectations map” by the product manager of the main participants in the development process is impossible without constant communication with stakeholders. At the same time, the two-way nature of communication allows the product manager not only to obtain the information necessary for the successful implementation of coordination functions, but also to convey to the participants of the development process their own information aimed at forming realistic expectations. Creating a list of rules for communications at this level avoids conflict situations associated with unreasonably high expectations.

5. Support for communications and collaborations. The product manager acts both as a source of information and as a consumer of information, and the first functional role is often key. The construction and formalization of the communication system allows the specialist to promptly and motivatedly notify all participants in the development process of any changes. A similar scheme can be used to build cross-product interaction — relatively small resource costs for the formation of a communication system [7] will prevent the conflicts mentioned above.

Optimization of interaction with the team. The key function of the product manager in this aspect is the

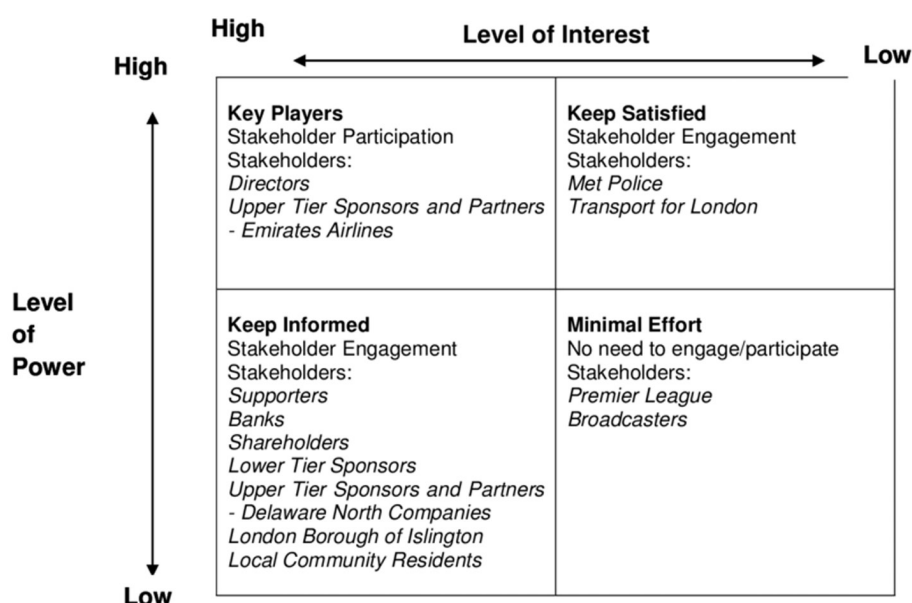

Fig. 2. Stakeholders' communication matrix

filtering and adaptation of information that comes to the team from other participants in the development process — especially management and customers. Optimized crisis management affects the intensity of the impact of these negative factors only indirectly — but due to the growth of team loyalty solves the problem of lack of direct leverage.

As in the case of negative factors, the above list of recommendations is not exhaustive — it only outlines the areas in which the product manager should move to optimize the development process. In conclusion,

it should be noted that all these recommendations can be effective only if a high level of motivation and qualification of the specialist, as well as a conscious minimization of internal political processes by the company's management [5]. Thus, we can say that the product manager can overcome or compensate for the influence of negative factors — but to maximize efficiency requires the optimization of business processes or a radical restructuring of communications in the product company.

References

1. Кароль А. Роль Product Manager на разных этапах развития проекта [Электронный ресурс] / А. Кароль, М. Ротар. 2019. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/product-manager-roles/>
2. Мірненко В. Політичні інтриги в роботі продакт-менеджера [Електронний ресурс] / Володимир Мірненко. 2017. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/product-manager-in-politics/>
3. Дороничев Р. 6 подходов к приоритизации задач. Опыт Readdle, MacPaw, Grammarly и EduNav [Электронный ресурс] / Руслан Дороничев. 2018. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/prioritization-approach/>
4. Бережной С. Приоритизация задач: высшая математика или легкая разминка перед завтраком? [Электронный ресурс] / Сергей Бережной. 2017. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/prioritization-part-1/>
5. Никитюк Н. Реальность начинающего продакт-менеджера: как выучить всё и выжить [Электронный ресурс] / Наталья Никитюк. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/studying-plan-for-product-manager/>
6. Product Management Insights Report 2021 // Feedback loop. URL: https://go.feedbackloop.com/product-management-insights-report-2021?_ga=2.232254236.222006986.1621720970-314048678.1621720970
7. Walters, Geoff & Kitchin, Paul. (2009). Stakeholder Management and Sport Facilities: A Case Study of the Emirates Stadium. 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/275947011_Stakeholder_Management_and_Sport_Facilities_A_Case_Study_of_the_Emirates_Stadium

УДК 336.27:338.24

Батракова Тетяна Іванівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Запорізький національний університет*

Батракова Татьяна Ивановна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования
Запорожский национальный университет*

Batrakova Tetiana

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
Zaporizhzhia National University
ORCID: 0000-0002-5710-9416*

Чеховська Валерія Сергіївна

*студентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Запорізького національного університету*

Чеховская Валерия Сергеевна

*студентка кафедры финансов, банковского дела и страхования
Запорожского национального университета*

Chekhovska Valeriia

*Student of the Department of Finance, Banking and Insurance of the
Zaporizhzhia National University
ORCID: 0000-0003-2874-0572*

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ «ДОСТУПНІ КРЕДИТИ 5–7–9%»

АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ «ДОСТУПНЫЕ КРЕДИТЫ 5–7–9%»

ANALYSIS OF THE STATE PROGRAM «AVAILABLE LOANS 5–7–9%»

Анотація. В умовах пандемії через карантинні обмеження багато підприємств зазнає збитків. Для держави постало питання підтримки представників малого та середнього бізнесу. Саме тому уряд України запровадив програму «Доступні кредити 5–7–9%», яка стала в нагоді багатьом підприємцям та користується попитом й надалі. Проаналізовано результати впровадження державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» та встановлено, що постійні зміни у програмі мають як позитивний, так і негативний характер. Для того, щоб охопити більшу кількість підприємців, які можуть скористатися державною програмою, уряд постійно оновлює умови надання дешевих кредитів. У статті зазначені умови, суть та тенденції щодо кредитування підприємств за пільговою програмою.

Виявлено першочергові фактори, що впливають на позитивне рішення банку при наданні кредиту. У статті наведені статистичні дані найактивніших банків за кількістю укладених кредитних договорів та у розрізі цілей кредитування. У роботі представлені причини надання більшої частини кредитів сільськогосподарським підприємствам. Зазначено, чому влада переглянула умови кредитування та відмовилася від рефінансування кредитів під 0%.

Виявлено, що пандемія має не тільки негативні наслідки, а й є можливістю для розвитку та розширення бізнесу. Завдяки державній програмі підтримки стартапів можна започаткувати власну справу, саме це передбачала програма до введення карантину. Програма «Доступні кредити 5–7–9%» є актуальною для людей, які втратили свої робочі місця за останній рік, тому в них з'явився стимул до відкриття бізнесу.

Проаналізувавши недоліки державної програми, можна сказати, що вони обумовлені потребою банків захистити себе від неплатоспроможності підприємств, яких вони кредитують.

Ключові слова: державна підтримка, дешеві кредити, кредитування, мікро та малий бізнес.

Аннотация. В условиях пандемии через карантин многие предприятия несут убытки. Для государства встал вопрос поддержки представителей малого и среднего бизнеса. Именно поэтому правительство Украины ввело программу «Доступные кредиты 5–7–9%», которая пригодилась многим предпринимателям и пользуется спросом до сих пор. Проанализированы результаты внедрения государственной программы «Доступные кредиты 5–7–9%» и установлено, что постоянные изменения в программе имеют как положительный, так и отрицательный характер. Для того, чтобы охватить большее количество предпринимателей, которые могут воспользоваться государственной программой, правительство постоянно обновляет условия предоставления дешевых кредитов. В статье указаны условия, суть и тенденции кредитования предприятий по льготной программе.

Выявлено первоочередные факторы, влияющие на положительное решение банка при предоставлении кредита. В статье приведены статистические данные активных банков по количеству заключенных кредитных договоров и в разрезе целей кредитования. В работе представлены причины предоставления большей части кредитов сельскохозяйственным предприятиям. Отмечено, почему власти пересмотрели условия кредитования и отказались от рефинансирования кредитов под 0%.

Выявлено, что пандемия имеет не только негативные последствия, но и является возможностью для развития и расширения бизнеса. Благодаря государственной программе поддержки стартапов можно начать собственное дело, именно это предусматривала программа до введения карантина. Программа «Доступные кредиты 5–7–9%» актуальна для людей, которые потеряли свои рабочие места за последний год, поэтому у них появился стимул к открытию бизнеса.

Проанализировав недостатки государственной программы, можно сказать, что они обусловлены необходимостью банков защитить себя от неплатежеспособности предприятий, которых они кредитуют.

Ключевые слова: государственная поддержка, дешевые кредиты, кредитование, микро и малый бизнес.

Summary. In a pandemic due to quarantine restrictions, many businesses suffer losses. For the state, there was a question of support of representatives of a small and average business. That is why the Government of Ukraine has introduced the program «Affordable Loans 5–7–9%», which has been useful to many entrepreneurs and is in demand in the future. The results of the implementation of the state program «Affordable Loans 5–7–9%» are analyzed and it is established that the constant changes in the program are both positive and negative. To reach more entrepreneurs who can take advantage of the state program, the government is constantly updating the terms of cheap loans. The article states the conditions, essence, and trends in lending to enterprises under the preferential program.

The primary factors influencing the positive decision of the bank when granting a loan have been identified. The article presents statistical data of the most active banks by the number of concluded loan agreements and in terms of lending objectives. The paper presents the reasons for granting most of the loans to agricultural enterprises. It is stated why the authorities revised the terms of lending and refused to refinance loans at 0%.

It was found that the pandemic has not only negative consequences but also an opportunity for business development and expansion. Thanks to the state program to support startups, you can start your own business, this is what the program provided for the introduction of quarantine. The Affordable Loans 5–7–9% program is relevant for people who have lost their jobs in the last year, so they have an incentive to start a business.

Analyzing the shortcomings of the state program, we can say that they are due to the need of banks to protect themselves from the insolvency of the enterprises they lend.

Key words: state support, cheap loans, crediting, micro and small business.

Постановка проблеми. У період пандемії підприємства вимушені були призупиняти свою діяльність, внаслідок чого зазнавали збитків. Це призвело до погіршення економічного стану країни в цілому. Щоб підтримати мікро, малий та середній бізнеси була запроваджена державна програма «Доступні кредити 5–7–9%», яка має сприяти розвитку бізнесів та підтримати їх у період кризи. Ця програма викликала багато обговорень та неоднозначних думок. У зв'язку з постійною зміною вимог щодо кредитування багато підприємців зіткнулися зі складнощами та відмовами у наданні кредитів. Саме тому актуальність дослідження полягає у вивченні та аналізі державної програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджують та відслідковують результати державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» багато науковців, журналістів, провідних фахівців таких як: Еро О., Железняк Я., Йовдій Д., Солонина Є., Співак Р. Вони досліджують питання щодо проблем кредитування за пільговою програмою та аналізують її діяльність в цілому.

Метою статті є дослідження ефективності державної програми «Доступні кредити 5–7–9%», виявлення існуючих проблем та пропозицій щодо їх вирішення.

Основні результати дослідження. У реаліях сьогодення внаслідок пандемії постраждали всі:

починаючи від окремої людини та малого бізнесу та закінчуючи економікою країни та світу в цілому. Призупинення діяльності чималої кількості підприємств спричинило значні втрати для економіки країни, але підприємства змогли пристосовуватись до змін, тому що в цей час використовували всі можливості для розвитку бізнесу та навіть розширення сфери діяльності.

Задля підтримки бізнесу в Україні, сприяння його розвитку, відновлення та покращення економіки було прийнято рішення запровадити державну програму «Доступні кредити 5–7–9%». Підприємці мали змогу отримати пільгові кредити починаючи 01 лютого 2020 р., після підписання Кабінетом Міністрів України Постанови «Про надання фінансової державної підтримки». Такий кредит може отримати фізична особа-підприємець або юридична особа, яка є резидентом України, має річний дохід не більше 20 млн. євро (усі зазначені суми є еквівалентами і визначаються за офіційним валютним курсом на останній день останнього фінансового року), має прибуткову діяльність протягом 1 року, не має заборгованості перед бюджетом держави та не отримувала протягом останніх трьох років державної підтримки на суму більше 200 000 євро. Даний кредит передбачає безготівкові виплати і видається лише для розвитку підприємства, запобігання пандемії Covid-19 та подолання її наслідків, рефінансування непростроченого кредиту.

Якщо розглядати такий вид кредитування як розвиток підприємства, то кредитні кошти можуть надаватися на такі цілі, якщо вони безпосередньо пов'язані з господарською діяльністю підприємства: придбання та/або модернізацію основних засобів; придбання нежитлової нерухомості; будівництво, реконструкцію, ремонт у приміщеннях (окрім офісних приміщень); придбання нематеріальних активів, які необхідні для реалізації інвестиційного проєкту; фінансування оборотного капіталу, у крайній необхідності, у розмірі не більше ніж 25 відсотків вартості проєкту, що фінансується за рахунок кредитних коштів.

Розмір відсоткової ставки залежить від того, наскільки давно був зареєстрований бізнес, а також від його річного доходу. Кредити можуть надаватися й під менші відсотки. Кошти на рефінансування вже існуючої заборгованості можна отримати під 0% при отриманні виручки до 10 млн. євро. Такий кредит можна було отримати до 31 березня 2021 р. Через те, що завданням держави не є кредитування економіки, влада переглянула умови рефінансування, адже усі, кому це було потрібно, скористалися нагодою. Варто зазначити, що початковий варіант проєкту не передбачав надання кредитів на рефінансування та поповнення оборотних коштів. Початковими пріоритетними цілями програми були розвиток бізнесу та створення нових робочих місць [1].

Кредитування під 3% поширюється на діяльність, яка направлена на запобігання виникненню

та поширенню COVID-19 (наприклад, виробництво лікарських засобів, медичних виробів, медичного обладнання тощо), за умови отримання річного доходу до 10 млн. євро та з 01 квітня на рефінансування боргу. Підприємство з річним доходом до 50 млн. грн має сплачувати за кредит 5% та зобов'язується протягом I кварталу прийняти на роботу мінімум двох працівників. Якщо підприємство має річний дохід до 50 млн. грн, але не може гарантувати створення нових робочих місць, то воно отримує кредит під 7%, а підприємство з річним доходом від 50 млн. грн — під 9%. У двох останніх випадках є можливість знизити ставку до 5% шляхом прийняття на роботу додаткових працівників. За кожне нове робоче місце ставка зменшується на 0,5% річних. Такі кредити можна отримати на строк до 5 років. Щоб банки не зазнавали збитків, держава буде компенсувати відсотки по виданим кредитам. Підприємство або група пов'язаних підприємств можуть отримувати кредит необмежену кількість разів, але їх сума загалом має не перевищувати 1,5 млн. грн [2].

Станом на кінець березня 2021 р. вже видано 10 942 кредити на суму майже 27 млрд. грн. Серед них 13,5 млрд. грн на рефінансування, 4,8 млрд. грн на капітальні інвестиції та 8,6 млрд. грн на поповнення обігових коштів [3].

Отримати такий кредит можна лише у 27 банках-партнерах програми. При наданні кредиту банк звертає увагу на кредитну історію, наскільки прозорою є діяльність підприємства, на власника бізнесу, на галузь підприємства (її нинішній стан та можливий майбутній). Позитивне рішення щодо надання кредиту отримує 60% представників мікробізнесу та 90% — середнього і великого бізнесів [4].

Найбільший попит на доступні кредити відслідковується у сільському господарстві та складає 54% від усіх виданих кредитів, у сфері торгівлі та виробництва — 20%, промислової переробки — 15%. Найактивнішими регіонами є Київська, Львівська та Харківська області [3]. Це зумовлено тим, що держава має в пріоритеті кредитувати реальний сектор економіки: сільське господарство та виробництво, хоча не заперечує надання кредитів для бізнесу інших галузей. Але цей список розширюється, програму постійно оновлюють, щоб зробити її максимально привабливою та ефективною для підприємців. До того ж представники агробізнесу вже мають досвід роботи з іншими програмами державної підтримки, тому вивчення механізму дії програми не займало багато часу. Деякі підприємці пропонують поширити кредитування на сферу міжнародної торгівлі. Це пояснюється тим, що при експорті додатково з'являються значні витрати на організацію логістики, мито тощо. Державні гарантії дадуть змогу малому бізнесу вийти на нові ринки збуту, що в результаті підвищить загальний експорт країни [5].

Станом на кінець березня 2021р. найбільшу кількість укладених кредитних договорів має

Приватбанк (3 378 шт.), Ощадбанк (1 466 шт.) та Райффайзен Банк Аваль (1 300 шт.). За сумою укладених кредитних договорів перше місце займає Райффайзен Банк Аваль (5 605 млн. грн), ПУМБ (3 647 млн. грн) та Приватбанк (2 479 млн. грн).

За розподілом укладених договорів у розрізі цілей кредитування найбільше кредитів на рефінансування під 0% було видано Укргазбанком на суму 1 185 млн. грн, інвестиційних кредитів 5–7–9% та антикризових кредитів по 3% — у Райффайзен Банк Аваль загальна вартість склала 1 857 млн. грн та 3 503 млн. грн відповідно [6].

Важливою перевагою державної програми є можливість отримати кредит для стартапу. Це можуть бути як вже діючий бізнес, який працює менше 1 року, так і майбутні підприємства, які мають якісний бізнес-план. Завищені, на перший погляд, вимоги для стартапів, можуть стати значною перевагою, адже якісно складений бізнес-план буде запорукою успіху. Завдяки програмі «Доступні кредити 5–7–9%» люди, які внаслідок карантину втратили роботу, мають можливість започаткувати власну справу. Власник або наймані працівники майбутнього бізнесу повинні мати досвід роботи у сфері, в якій планується відкриття стартапу.

Серед недоліків варто зазначити необхідність застави, першого внеску власним коштом (від 20/30%) та додаткові витрати на оцінку, страхування застави тощо. У мікро та малих підприємств може не бути достатньої застави на отримання кредиту, але в такому випадку держава виступає гарантом. За це додатково необхідно заплатити 0,5% річних від суми отриманого кредиту. Для діючого бізнесу сума покриття складає 50%, а для новоствореного — 80%.

На ранніх етапах програми виникали проблеми стосовно недостатньої обізнаності як представників банку, так і підприємців щодо умов дії державної програми. Банки охочіше кредитують діючі бізнеси, аніж стартапи, що зумовлено бажанням зменшити кредитні ризики. Банки висували високі вимоги до застави, вимагають надавати книгу обліку доходів і витрат, які вже є необов'язковими. Також позичальники стикнулися з проблемою подання додаткових документів, які не передбачені програмою. Це

зв'язано з тим, що з початку запровадження державної програми, умови змінювалися та вдосконалювалися і деякі підприємці відчули на собі такі зміни та витратили додатковий час на оформлення кредиту. Отримати антикризовий кредит (або кредит на поповнення обігових коштів) важче, ніж інвестиційний, хоча фінансова підтримка є більш доцільною, ніж нові основні засоби в умовах коронакризи. Для деяких видів бізнесу майже неможливо отримати дешеві кредити, наприклад для ресторанного, хоча ця галузь є однією з найбільш постраждалих від карантинних обмежень. Головною проблемою державної програми є бюрократія та надання кредитів певним підприємцям [7].

Висновки. На нашу думку, більшість негативних відгуків щодо дії програми були саме на ранніх етапах її запровадження, адже якщо аналізувати результати програми через рік після її запровадження, то видно, що вона користується значним попитом серед підприємців і стала підтримкою їх бізнесу під час пандемії.

Якщо казати за кредитування стартапів, то умови щодо наявності досвіду у сфері, де планується відкривати бізнес, та якісного бізнес-плану можна вважати певним стимулом, а не недоліком. Адже усі складові будуть вивчатися більш детально, що дає можливість зробити точніші розрахунки. Такі підвищені вимоги гарантують, що відкриття бізнесу буде вдалим та прибутковим, а банки тим самим зменшать для себе ризик неповернення кредиту.

Незважаючи на недопрацювання програми на етапі її запровадження, влада прислуховувалася до представників бізнесу та розширювала умови надання кредитів, щоб задовольнити якомога більше потреб підприємців, щоб вести ефективну господарську діяльність в період пандемії. Попит на дешеві кредити постійно зростає, адже це дієвий інструмент допомоги бізнесу. Такою програмою держава стимулює відкриття нового бізнесу. Такі кредити можна буде отримувати до початку 2025 р. Максимально об'єктивну оцінку діяльності державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» можна буде дати лише після закінчення строку її дії та подальшого аналізу, тому дане питання залишається актуальним й надалі.

Література

1. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Інтерв'ю Міністра фінансів Сергія Марченка для «LIGA.net» (31.03.2021). URL: https://mof.gov.ua/uk/news/interviu_ministra_finansiv_sergii_marchenko_dlia_liganet_31032021-2803 (дата звернення: 01.04.2021).
2. Доступні кредити 5–7–9%. Державна програма. URL: <https://5-7-9.gov.ua/> (дата звернення: 30.03.2021).
3. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. За програмою 5–7–9 бізнесу вже видано кредитів на майже 27 млрд. грн URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=dfa0da18-d551-4ddc-a57a-ac86bde15907&title=ZaProgramoiu5-7-9-BiznesuVzheVidanoKreditivNaMaizhe27-MlrdGrn> (дата звернення: 31.03.2021).

4. Сайт Українського кризового медіа-центру. Програма працює, але потребує вдосконалення: підсумки роботи «5–7–9». URL: <https://uacrisis.org/uk/programa-pratsyuye-ale-potrebuye-vdoskonalennya-pidsumky-roboty-5-7-9> (дата звернення: 30.03.2021).

5. Еро О. Своім не шкода: як працює програма «Доступні кредити 5–7–9%» для бізнесу. URL: <https://eba.com.ua/svoyim-ne-shkoda-yak-pratsyuye-programa-dostupni-kredyty-5-7-9-dlya-biznesu/> (дата звернення: 01.04.2021).

6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Підсумки тижня програми «Доступні кредити 5–7–9%»: 573 кредитних угод на 1,5 млрд. грн URL: https://mof.gov.ua/uk/news/pidsumki_tizhnia_programi_dostupni_krediti_5-7-9_573_kreditnikh_ugod_na_15_mlrld_grn-2782 (дата звернення: 31.03.2021).

7. Солонина Є. Полювання на кредит 5–7–9%: чому з 700 тисяч малих і середніх підприємств України пільгові позики отримали тільки 2,5 тисячі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/problemy-deshevyx-kredytiv/30803915.html> (дата звернення: 31.03.2021).

References

1. Ministerstvo rozvytku ekonomiky torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2021). Interview of the minister of finance serhiy marchenko for LIGA.Net [Interview of the Minister of Finance Serhiy Marchenko for «LIGA.net»]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/interviu_ministra_finansiv_sergii_marchenko_dlia_liganet_31032021-2803

2. Dostupni kredyty 5–7–9%. Derzhavna prohrama. [Available loans 5–7–9%. State programs]. Available at: <https://5-7-9.gov.ua/>

3. Ministerstvo rozvytku ekonomiky torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2021). Za prohramoiu 5–7–9 biznesu vzhe vydano kredytiv na maizhe 27 mlrd hrn [Under the 5–7–9 business program, loans worth almost UAH 27 billion have already been issued] Available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=dfa0da18-d551-4ddc-a57a-ac86bde15907&title=ZaProgramoiu5-7-9-BiznesuVzheVidanoKreditivNaMaizhe27-MlrdGrn>

4. Sait ukrainskoho kryzovoho media-tsentru. (2020). Prohrama pratsiuye ale potrebuye vdoskonalennia: pidsumky roboty «5–7–9%» [The program works, but needs improvement: results of work «5–7–9%»]. Available at: <https://uacrisis.org/uk/programa-pratsyuye-ale-potrebuye-vdoskonalennya-pidsumky-roboty-5-7-9>

5. Ero O. (2020). Svoim ne shkoda: yak pratsiuye prohrama «dostupni kredyty 5–7–9%» dlia biznesu [It's not a pity for you: how the program «Affordable loans 5–7–9%» works for business] Available at: <https://eba.com.ua/svoyim-ne-shkoda-yak-pratsyuye-programa-dostupni-kredyty-5-7-9-dlya-biznesu/>

6. Ministerstvo rozvytku ekonomiky torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2021). Pidsumky tyzhnia prohramy «dostupni kredyty 5–7–9%»: 573 kredytnykh uгод na 15 mlrd hrn [Results of the week of the program «Available loans 5–7–9%»: 573 loan agreements for UAH 1.5 billion]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/pidsumki_tizhnia_programi_dostupni_krediti_5-7-9_573_kreditnikh_ugod_na_15_mlrld_grn-2782

7. Solonyna Ye. (2020). Poliuvannia na kredyt 5–7–9% chomu z 700 tysiach malykh i serednykh pidpriemstv Ukrainy pilhovi pozyky otrymaly tilky 25 tysiachi [Hunting for credit 5–7–9%: why out of 700 thousand small and medium enterprises of Ukraine only 2.5 thousand received soft loans]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/problemy-deshevyx-kredytiv/30803915.html>

УДК 332.01.334

Заграй Анна Володимирівна

студент-магістр

Національного університету «Львівська політехніка»

Заграй Анна Владимировна

студент-магистр

Национального университета «Львовская политехника»

Zahrai Anna

Student of the

Lviv Polytechnic National University

Науковий керівник:

Лемішовська Олеся Степанівна

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри обліку та аналізу

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТАРИФУ НА ВИРОБНИЦТВО Й ПОСТАЧАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ ДЛЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМИРОВАНИЯ ТАРИФОВ НА ПРОИЗВОДСТВО И ПОСТАВКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ТЕПЛОЙ ЭНЕРГИИ ДЛЯ БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

PECULIARITIES AND PROBLEMS OF FORMING THE TARIFF FOR PRODUCTION AND SUPPLY OF ALTERNATIVE HEAT ENERGY FOR BUDGETARY INSTITUTIONS

Анотація. У статті досліджено спірні моменти щодо підходів і методик формування тарифу на виробництво та постачання теплової енергії у виробника. Наведено складові важливості економічного обґрунтування витрат, понесених на виробництво та постачання теплової енергії в заклади державного сектору економіки України. Узагальнено і систематизовано дискусійні складові у сфері тарифоутворення на послуги постачальницьких підприємств.

Ключові слова: підприємства теплопостачання, тариф, тепла енергія, постачання, собівартість, облік витрат і калькулювання вартості теплової енергії, державний сектор економіки України.

Аннотация. В статье исследованы спорные моменты относительно подходов и методик формирования тарифа на производство и поставку тепловой энергии у производителя. Приведены составляющие важности экономического обоснования расходов, понесенных на производство и поставку тепловой энергии в заведения государственного сектора экономики Украины. Обзор и систематизированы дискуссионные составляющие в сфере тарифообразования на услуги снабженческих предприятий.

Ключевые слова: предприятия теплоснабжения, тариф, тепловая энергия, поставка, себестоимость, учет затрат и калькулирования стоимости тепловой энергии, государственный сектор экономики Украины.

Summary. The article investigates controversial points concerning the approaches and methods of forming the tariff for production and supply of heat energy at the producer. The components of importance of economic substantiation of expenses incurred on manufacture and supplies of heat energy in establishments of the public sector of the economy of Ukraine are resulted. The debatable constituents in the sphere of tariff setting for the services of supply enterprises are summarized and systematized.

Key words: heat supply enterprises, tariff, heat energy, supply, prime cost, cost accounting and costing of heat energy, public sector of economy of Ukraine.

Постановка проблеми. Протягом кількох останніх років на багатьох підприємствах і установах України спостерігається тенденція до переходу на альтернативні джерела теплової енергії, а саме деревини у вигляді дров, паливних брикетів, промислових відходів тощо. Така тенденція спричинена обґрунтованою необхідністю економії державних коштів, а також можливість дотримання за рахунок альтернативних джерел необхідного температурного режиму в закладах державного сектору економіки (18–20 градусів за Цельсієм). Важливо зазначити, що розвиток сфери альтернативної енергетики позитивно впливає на ринок праці, зокрема, сприяє зростанню рівня зайнятості населення (створенню нових робочих місць). Ефективне функціонування суб'єктів господарювання у сфері теплопостачання, які забезпечують споживачів життєво необхідними послугами, можна співставити із захистом енергетичної безпеки країни, що є складовою розвитку України як незалежної держави.

Результатом ефективної діяльності такого типу теплопостачальницьких організацій є їхня відпускна ціна на теплову електроенергію (тариф), яка формується на основі виробничої собівартості та інших експлуатаційних витрат. Це актуалізує потребу теоретичного розв'язання питань пов'язаних з існуючою практичною проблематикою об'єктивного формування тарифу на альтернативні джерела теплової енергії для установ державної сфери економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. В економічній сфері теоретичних знань і аналітичних оглядах практичної діяльності підприємств з надання суспільно необхідних (комунальних послуг) існують чисельні напрацювання щодо їх виробничої і суспільної ефективності. Переважна більшість досліджень та публікацій здійснено на предмет економіко-правового аналізу та контролю тарифоутворення в галузі теплопостачання, а от розкриття саме проблематики процесу формування тарифу для потреб бюджетних установ досліджували лише окремі науковців.

Так, наприклад, у науковій праці, наукові праці Решетнікової О. С. [1], наведено недоліки чинної системи тарифоутворення, складова цієї проблематики у цій праці зосереджена на низькій якості надання послуг теплопостачання, через що виникає високий рівень заборгованості з боку споживачів. Обґрунтовано, що ця проблема тягне за собою відсутність фінансових ресурсів для здійснення модернізації основних засобів у сфері теплопостачання.

У публікації Островського І. А. [2] досліджено мікроекономічні аспекти реформування тарифоутворення в житлово-комунальному господарстві на прикладі теплопостачання і енергозбереження. Аналізуючи ці та інші праці стає зрозумілою важливість дослідження та розкриття процесу тарифоутворення на теплову енергію саме для потреб бюджетних установ.

Вищевикладене обумовлює актуальність статті дослідження та визначає її **мету**, яка полягає в дослідженні існуючих дискусійних питань при формуванні тарифу на виробництво та постачання теплової енергії у виробника (постачальника, зокрема розбіжності між запланованими і фактичними витратами, невідповідністю інфраструктури теплових мереж тощо. Акцентованим у цій сфері економічної діяльності є питання зношеності та високої аварійності теплових мереж. В синтезованому вигляді проблематика стосується розкриття важливості та аналізу економічного обґрунтування витрат, понесених на виробництво та постачання теплової енергії в установи державного сектору економіки України.

Для досягнення мети передбачено вирішити наступні завдання:

- з'ясувати сутність, економічний характер і компонентні складові тарифу на електропостачання;
- узагальнити підходи та методи встановлення витрат, які стають базовою основою тарифоутворення;
- провести зіставний аналіз формування тарифів;
- виділити дискусійні питання та сформулювати власні пропозиції з удосконалення підходів до формування тарифу на виробництво та постачання теплової енергії.

Основні результати дослідження. Для розкриття тематики дослідження насамперед необхідно навести поняття терміну «тариф на теплову енергію» та економічні параметри цієї категорії. Закон України «Про теплопостачання» надає формулювання «тарифу (ціни) на теплову енергію — як грошового виразу витрат на виробництво, транспортування, постачання одиниці теплової енергії (1 Гкал) з урахуванням рентабельності виробництва, інвестиційної та інших складових». Загалом Закон, передбачає обов'язкове закладення в тариф відшкодування вартості всіх економічно обґрунтованих витрат понесених на виробництво та постачання теплової енергії, врахування собівартості теплової енергії і забезпечення рентабельності суб'єкта господарювання. При цьому законодавчі приписи містять в собі заборону на встановлення тарифів на виробництво й постачання теплової енергії нижче розміру економічно обґрунтованих витрат [3].

Поняття «економічна обґрунтованість витрат» з економічного погляду є загальновизнаним принципом. Але формалізованого визначення економічно обґрунтованих витрат не наведено в жодній методиці, що регламентує порядок встановлення тарифів на теплову енергію.

Відповідно до норм Закону України «Про житлово — комунальні послуги» [4] виробник та постачальник послуг має право розробити і подати на затвердження типові розрахунки (табл. 1). Наведена в таблиці інформація про обґрунтування планових зведених витрат понесених при виробництві,

Таблиця 1

Зведені витрати на виробництво, постачання теплової енергії по закладу освіти на 2021 рік
(за матеріалами ТОВ «Теплоалт — Умань»)

№ п/п	Найменування статті витрат	Одиниця виміру	Сума витрат, грн.	Питома вага, %
1	Паливо для опалення приміщення	грн.	682272,32	56,02%
2	Витрати електроенергії	грн.	52176,96	4,28%
3	Вода на технологічні потреби	грн.	120,00	0,01%
4	Витрати на оплату праці	грн.	184380,00	15,14%
5	Відрахування до загального фонду	грн.	40563,60	3,33%
6	Вартість паливно-мастильних матеріалів	грн.	9000,00	0,74%
7	Збір за забруднення навколишнього середовища	грн.	5088,27	0,42%
8	Єдиний податковий внесок	грн.	60894,18	5,00%
9	Відшкодування основних виробничих засобів	грн.	20000,00	1,64%
10	Послуги по технічному обслуговуванню обладнання	грн.	15000,00	1,23%
11	Всього витрат (без ПДВ)	грн.	1069495,34	87,82%
12	Корисний (нормативний) відпуск ТЕ	Гкал	674,2907	
13	Собівартість 1 Гкал	грн.	1586,10	
14	Рентабельність	грн.	148388,35	12,18%
15	Витрати з рентабельністю	грн.	1217883,69	100%
16	Тариф на виробництво та постачання теплової енергії	грн.	1806,17	

постачанні теплової енергії на прикладі конкретного підприємства подається органам, уповноваженим здійснювати затвердження тарифів.

На сьогодні повноваження щодо затвердження тарифів на виробництво і постачання теплової енергії та комунальні послуги розподілено між Національною комісією, що провадить державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі — НКРЕКП) і органами місцевого самоврядування.

НКРЕКП встановлює тарифи тим суб'єктам природних монополій та суб'єктам господарювання на суміжних ринках, ліцензування діяльності яких вона здійснює. Для решти суб'єктів тарифи на теплову енергію та комунальні послуги встановлюються органами місцевого самоврядування. Рішення про встановлення тарифів на комунальні послуги може прийматися лише уповноваженими органами. Перед прийняттям цього рішення має відбутись інформування споживачів про намір зміни цін (тарифів) з обґрунтуванням такої необхідності. Затвердження тарифу відбувається за кожним окремим об'єктом та підтверджується відповідним Рішенням сесії місцевого органу самоврядування.

Розрахунок тарифу на виробництво та постачання теплової енергії проводять за формулою (1):

$$\text{Тариф} = \frac{\text{Сума річних планових витрат собівартості}}{\text{Плановий річний обсяг реалізації послуг}},$$

де, Сума річних планових витрат собівартості — обраховується виходячи із фактично понесених витрат в минулому році;

Плановий річний обсяг реалізації послуг — розраховується виходячи із будівельного об'єму об'єкта, довжини теплових мереж та коефіцієнта питомої опалювальної характеристики будівлі.

Планова собівартість виробництва та постачання теплової енергії складається з витрат на паливо (переважно деревина для непромислового використання), витрат на електричну енергію (твердопаливні котли працюють за рахунок циркуляційних та рециркуляційних насосів, які споживають електроенергію), витрат на заробітну плату з нарахуваннями, амортизаційних відрахувань, витрат на ремонт і поліпшення власних основних засобів.

Інформаційною основою фіксації витрат є система бухгалтерського обліку, який тепlopостачальні організації мають вести в розрізі витрат за кожним об'єктом-споживачем. Для забезпечення таких інформаційних потреб в обліковій системі по рахунку 23 «Виробництво» необхідно виділити субрахунки для формування узагальнених даних про сумарну величину виробничої собівартості теплової енергії.

При реалізації послуг з виробництва та постачання теплової енергії (переважно застосовують місячний період), а саме формуванні Акта здачі-приймання виконаних робіт по постачанню теплової енергії, сформовану виробничу собівартість списують по кредиту рахунку 23 відповідного субрахунка на дебет рахунку 903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг».

Якщо на розрахунок суми річних планових витрат собівартості можливо впливати, то при розрахунку планового річного обсягу реалізації послуг

виникають дискусійні питання, а саме через неправдивість даних (будівельного об'єму об'єкта, довжини теплових мереж тощо) відображених в технічній документації бюджетних установ. Виходячи з формули 1 можна зробити висновок, що чим меншою є сума річних планових витрат й більшим плановий річний обсяг реалізації послуги, тим нижчим є тариф.

Виробник та постачальник несе великі втрати через надмірне зношення всіх орендованих об'єктів (приміщень під топкові, теплові мережі, теплотраси тощо) задіяних при наданні послуг з теплопостачання, зокрема втрати теплової енергії в мережах, що призводить до низької якості забезпечення споживачів тепловою енергією, через що і виникає потреба в закладені інвестиційної програми в розрахунок тарифу на виробництво та постачання теплової енергії до закладів освіти державного сектору економіки.

Зважаючи на те, що термін «інвестиційна програма» означає комплекс заходів, що затверджується в установленому порядку місцевими органами самоврядування, то важливо розглянути його зміст з економічної точки зору Кошти цієї програми спрямовуються на підвищення рівня надійності та забезпечення ефективної роботи систем централізованого теплопостачання. Її перелік містить зобов'язання суб'єкта господарювання у сфері будівництва (реконструкції, модернізації) об'єктів у цій сфері, поліпшення якості послуг, з відповідними розрахунками та обґрунтуваннями, а також зазначенням джерел фінансування та графіка виконання [3]. Вона має містити планований обсяг використання коштів для здійснення необхідних інвестицій із зазначенням всіх об'єктів і (або) пооб'єктних обсягів інвестування, джерел фінансування з відповідними техніко-економічними розрахунками та обґрунтуваннями. Наведені складові підтверджують доцільність та ефективність програм.

Впроваджена у практику програма передбачає, що теплопостачальна організація повертає частину коштів на окремий цільовий рахунок бюджетної установи, яка їх використовує на заміну чи ремонт теплових мереж.

До тарифу постачальники закладають планований прибуток (рентабельність), який визначається як сума коштів, що додається до суми повної планованої собівартості і спрямовується на здійснення заходів інвестиційної програми. Кошти від отриманого прибутку зазвичай спрямовуються погашення основної суми запозичень (кредитів, позик) та забезпечення необхідного рівня прибутковості капіталу власників, відшкодування податкового навантаження на підприємство. Чинна система регулювання тарифів в Україні орієнтована на інвестиції за рахунок власних фінансових ресурсів (амортизація та кошти передбачені в тарифах для виконання інвестиційних програм) та не забезпечує повного покриття економічних витрат, пов'язаних

із господарською діяльністю, зокрема, в більшості з них не передбачається нарахування прибутку на інвестований капітал. Тому, на нашу думку, доцільно додатково провести дослідження граничного розміру рентабельності на яку може розраховувати теплопостачальна організація при формуванні тарифу на надання соціально значимих послуг для державного сектору України.

На сьогодні переважно всі комунальні тарифи розраховуються за методикою «витрати плюс рентабельність», у якій державний регулятор обмежує граничний рівень прибутку для теплопостачальницьких підприємств. Відповідно, комунальним монополіям вигідно завищувати обсяг своїх операційних витрат, а в основі тарифних розрахунків закладати амортизацію вже застарілих основних засобів.

У більшості європейських країн система з тарифоутворення електроенергетичних та теплових ресурсів ґрунтується на методиці визначення регуляторної бази активів (Regulated Asset Base). Така методика спрямована на стимулювання залучення інвестицій для модернізації тепло мереж з метою покращення якості. На відміну від методики «витрати плюс», яка спонукає постачальників до підвищення операційних витрат, RAB навпаки мотивує їх нарощувати капітальні інвестиції в інфраструктуру та скорочувати операційні витрати. Перевагами цього методу є зростання надійності мереж, зниження витрат та скорочення тарифів для споживачів.

Стимулююче тарифне регулювання на основі RAB-методів передбачає багаторічне планування показників діяльності підприємства (на період 2–5 років), незмінну величину тарифів протягом тривалого періоду з урахуванням індексації; стимулювання підвищення якості послуг та стимулювання інвестицій для підприємств теплоенергетики. Тому як в теорії так і практиці застосування методу RAB визнається раціональним та доцільним. При застосуванні стимулюючого тарифу підприємства постачальники можуть «зробити ставку на максимальне скорочення виробничих витрат, а не підвищення якості послуги для споживачів».

Висновки та пропозиції. Основні напрямки розвитку теплопостачальної галузі в Україні визначаються та регулюються державою. Існує ряд суттєвих неузгодженостей у правовому полі щодо контролю за формуванням тарифів на виробництво та постачання теплової енергії, а також в розкритті важливості економічного обґрунтування витрат понесених на виробництво та постачання теплової енергії в заклади державного сектору економіки України. Зокрема проблема розбіжності між запланованими і фактичними витратами потребує здійснення детального аналізу собівартості, а для правильного розрахунку планового річного обсягу реалізації послуг доцільно брати минулорічні фактичні обсяги використаної теплової енергії відповідним об'єктом і зіставляти

із тривалістю опалювального періоду та середнім температурним режимом.

Важливу роль також відіграє здійснення своєчасного оновлення та модернізації основних фондів наявних у підприємств теплопостачання, зокрема тих які займаються постачанням теплової енергії

бюджетним установам. У контексті євроінтеграційних тенденцій для дослідженої нами проблематики особливо актуальний досвід європейських країн, у яких досягнуто значних успіхів у сфері організації та управління теплоенергетикою і теплопостачанням, в т.ч. для суб'єктів державного сектору.

Література

1. Решетнікова О. С. Сучасна тарифна політика та впровадження стимулюючого регулювання для теплопостачальних підприємств. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1262>.
2. Островський І. А. Мікроекономічні аспекти реформування системи тарифоутворення в житлово-комунальному господарстві України / І. А. Островський, Б. Ю. Юхнов, О. Л. Яшинов. // Науково-практичний журнал «Агросвіт» Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 6. С. 57–61.
3. Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV «Про теплопостачання», зі змінами та доповненнями; поточна редакція від 16.10.2020 р.
4. Закон України від 09.11.2017 р. № 2189-VIII «Про житлово-комунальні послуги», зі змінами та доповненнями; поточна редакція від 02.04.2020 р.

УДК 528.4:339.138

Павлова Олена Миколаївна

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри аналітичної економіки та природокористування
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Павлова Елена Николаевна

*доктор экономических наук, профессор,
професор кафедры аналитической экономики и природопользования
Волинский национальный университет имени Леси Украинки*

Pavlova Olena

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Analytical Economics and Nature Management
Lesya Ukrainka Volyn National University*

Яровенко Марія Миколаївна

*студент
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Яровенко Мария Николаевна

*студент
Волинского национального университета имени Леси Украинки*

Yarovenko Mariia

*Student of the
Lesya Ukrainka Volyn National University*

Данечкіна Анастасія Олександрівна

*студент
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Данечкина Анастасия Александровна

*студент
Волинского национального университета имени Леси Украинки*

Danechkina Anastasiia

*Student of the
Lesya Ukrainka Volyn National University*

Ющак Анна Володимирівна

*аспірант
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Ющак Анна Владимировна

*аспірант
Волинского национального университета имени Леси Украинки*

Yushchak Anna

*Postgraduate of the
Lesya Ukrainka Volyn National University*

**МІКРОЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ
НЕРУХОМОСТІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ**

**МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ОБЪЕКТОВ
НЕДВИЖИМОСТИ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ**

MICROECONOMIC APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF REAL ESTATE OBJECTS OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE

Анотація. У сучасній економіці України все більшого значення набувають комерційні відносини, активна діяльність оптових та роздрібних підприємств, посередників щодо доведення товарів до покупців (споживачів). У зв'язку з великою кількістю новобудов у Західному регіоні України пропозиція перевищує попит. В Україні зараз відбувається активне формування і розвиток ринку нерухомості, який відбиває всі проблеми економіки та характеризується нерівномірним розвитком окремих сегментів, незавершеною законодавчою базою, невисокою платоспроможністю громадян та інвестиційним потенціалом юридичних осіб. Саме тому, у даній статті розкрито сутність ринку нерухомості, наведено його характерні ознаки та функції. Розглянуто особливості функціонування ринку і фактори, які стримують його розвиток у сучасних умовах. Розглянуто ціни на нерухомість у різних областях Західної України. Розглянуто динаміку, що спостерігається на ринку нерухомості України залежно від регіонів. Аналізуються причини падіння продажів і невеликої ділової активності. Проаналізовано ринок нерухомості України з точки зору концепції фінансових ринків на основі динаміки середніх цін на житло. Розглянуто ряд чинників та причини, які сповільнюють розвиток ринку нерухомості в Україні загалом та у Західній Україні. Ринок нерухомості є одним із найважливіших показників розвитку власне ринкових відносин, оскільки без нього буде неможливий ефективний розвиток ринку праці, капіталу, товару і послуг. Він регулює механізм ринкового ціноутворення, інвестування та загалом заощадження в економіці.

Ключові слова: ринок нерухомості, комерційна нерухомість, некомерційна нерухомість, будівництво, оренда.

Аннотация. В современной экономике Украины все большее значение приобретают коммерческие отношения, активная деятельность оптовых и розничных предприятий, посредников по доведению товаров до покупателей (потребителей). В связи с большим количеством новостроек в Западном регионе Украины предложение превышает спрос. В Украине сейчас происходит активное формирование и развитие рынка недвижимости, отражающий все проблемы экономики и характеризуется неравномерным развитием отдельных сегментов, незавершенной законодательной базой, низкой платежеспособностью граждан и инвестиционным потенциалом юридических лиц. Именно поэтому, в данной статье раскрыта сущность рынка недвижимости, приведены его характерные признаки и функции. Рассмотрены особенности функционирования рынка и факторы, сдерживающие его развитие в современных условиях. Рассмотрены цены на недвижимость в различных областях Западной Украины. Рассмотрена динамика, наблюдаемая на рынке недвижимости Украины в зависимости от регионов. Анализируются причины падения продаж и небольшой деловой активности. Проанализирован рынок недвижимости Украины с точки зрения концепции финансовых рынков на основе динамики средних цен на жилье. Рассмотрены ряд факторов и причины, которые замедляют развитие рынка недвижимости в Украине в целом и в Западной Украине. Рынок недвижимости является одним из важнейших показателей развития собственно рыночных отношений, поскольку без него будет невозможно эффективное развитие рынка труда, капитала, товара и услуг. Он регулирует механизм рыночного ценообразования, инвестирования и в целом сбережения в экономике.

Ключевые слова: рынок недвижимости, коммерческая недвижимость, некомерческая недвижимость, строительство, оренда.

Summary. In the modern economy of Ukraine, commercial relations, active activity of wholesale and retail enterprises, intermediaries in bringing goods to buyers (consumers) are becoming increasingly important. Due to the large number of new buildings in the Western region of Ukraine, supply exceeds demand. Ukraine is currently actively forming and developing the real estate market, which reflects all the problems of the economy and is characterized by uneven development of individual segments, incomplete legal framework, low solvency of citizens and investment potential of legal entities. That is why this article reveals the essence of the real estate market, presents its characteristics and functions. The peculiarities of the market functioning and the factors that hinder its development in modern conditions are considered. Real estate prices in different regions of Western Ukraine are considered. The dynamics observed in the real estate market of Ukraine depending on the regions is considered. The reasons for falling sales and low business activity are analyzed. The real estate market of Ukraine is analyzed from the point of view of the concept of financial markets based on the dynamics of average housing prices. A number of factors and reasons that slow down the development of the real estate market in Ukraine in general and in Western Ukraine are discussed. The real estate market is one of the most important indicators of the development of market relations, because without it it will be impossible to effectively develop the labor market, capital, goods and services. It regulates the mechanism of market pricing, investment and savings in general in the economy.

Key words: real estate market, commercial real estate, non-commercial real estate, construction, rent.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, ринок нерухомості є важливою складовою ринкової економіки. Насамперед, це безпосередньо пов'язано із будівельним ринком. На будівельному ринку суб'єктами є забудовники (девелопери), підрядники, керуючі проектами, і відносини між ними виникають з приводу виконання робіт і надання послуг у процесі будівництва. Власне, Ринок нерухомості — це сукупність організаційно-економічних відносин, засіб перерозподілу земельних ділянок, будівель, споруд та іншого майна між власниками і користувачами економічними методами на основі конкурентного попиту і пропозиції [8]. Нині, на ринок житлової нерухомості та на ринок комерційної нерухомості впливає загальна економічна діяльність України, яка визначає попит на нерухомість.

Нерухомість є фактором виробництва в нашій економіці так само, як праця та капітал. Ефективне використання нерухомості може мати великий вплив на продуктивність бізнесу. Економічне зростання також може мати значний вплив на попит на нерухомість. Наприклад, коли економіка процвітає і відбувається зростання робочих місць, попит на офісні приміщення зазвичай зростає. Коли особисті доходи від нових робочих місць зростають, люди мають більше грошей на роздрібні покупки, збільшуючи попит на торгові площі.

Крім того, ново зайняті працівники можуть дозволити собі власне житло та забезпечити попит на ринку житла. Індустрія нерухомості також має власний ланцюжок поставок, включаючи фірми, що займаються технічним обслуговуванням, підрядниками, будівельними компаніями та багатьма професійними працівниками сфери послуг. На всіх цих допоміжних учасників впливає ріст галузі нерухомості та генерує економічну активність, реагуючи на підвищений попит на товари та послуги, необхідні для розвитку, експлуатації та управління майном.

Прихід нового року традиційно пов'язують з активізацією ринку нерухомості. Однак надії на зростання кількості продаж у 2019–2021 р. поки виявились марними, і цьому посприяли такі чинники:

1. Не дивлячись на те, що кількість новобудов у Західній Україні значно зростає з кожним роком, економічна криза у сфері нерухомості все ж триває. Оскільки, кількість зведених об'єктів хоч і є високою, проте порожня державна казна не дає змоги сподіватись на фінансову допомогу в добудовуванні ще незавершених будинків;

2. Пандемія справила помітний вплив на ринок житла, хоча і короточасний та обмежений. У зв'язку із карантинними обмеженнями люди втратили частково платоспроможність, через що не мали можливості робити, навіть, щомісячні внески за житло, вже не говорячи про придбання нерухомості.

3. Ще однією причиною сповільнення продажів нерухомості стала новина про ліквідацію ДАБІ (Державної архітектурно-будівельної інспекції) та

створення трьох нових центральних органів регулювання містобудування. Оскільки, саме це, сповільнило надання ліцензій для здійснення будівництва, реєстрації повідомлень про початок підготовчих і будівельних робіт, видачу дозволів на виконання будівельних робіт, прийняття в експлуатацію побудованих об'єктів, ведення реєстру дозвільних документів на будівництво.

4. У зв'язку із карантинними обмеженнями ставка річних на іпотеку знизили з 18% до 10%, проте із додатковими вимогами до позичальників, тим самим, банки стали більше вивчати документи та історію позичальників, що значно знизило кількість іпотек. Оскільки банки бояться втратити кошти, бо люди у цей період втрачали платоспроможність.

Ще півроку тому ринок нерухомості в Україні переживав кризу, внаслідок введення 13%-кового податку на продаж житла. Практично усі продажі були припинені. Але після відміни цього закону ситуація на ринку одразу різко пожвавилась і переросла в суцільний ажіотаж. Попит на житло набагато перевищує пропозицію.

Розглянемо ринки нерухомості у Західній Україні. Як і очікувалось відбулося багато змін на ринку нерухомості в 2019–2021 рр. Люди частіше звертаються в агентства нерухомості з приводу купівлі-продажу і, як правило, дешевші об'єкти розпродаються. Складається враження, що нібито ціни поволі підвищуються. Якщо є попит на товар, завжди буде продаж. Результати виборів трохи вплинуть не тільки на ринок нерухомості, а й на всі галузі промисловості в Україні. Багато продавців відклали продаж своїх об'єктів, надіючись, що це принесе їм підвищення цін. Це стосується передусім областей таких, як: Волинська, Рівненська, Львівська.

Що стосується Волинської області, то у місті Луцьку однокімнатні квартири подорожчали порівняно з минулим роком аж на 2–3 тисячі у.о., а дво- і трикімнатні до 6 тисяч у.о. Йде тенденція на подальше зростання. Наприклад, навіть старі «хрущовки» тепер уже не по кишені: однокімнатна квартира від 15,5 тисячі у.о., а двокімнатні від 22 тис.у.о. А взагалі середні ціни на житло на вторинному ринку такі: однокімнатна квартира коштує 12–30 тис., двокімнатні — 22–40 тис., трикімнатні — 26–50 тис., чотирикімнатні — 35 тис.у.о. і більше. Щоправда, найдорожчими вважаються малосімейки: однокімнатна — 12–22 тис., двокімнатна — 18–30 тис.у.о. На даний момент, можна придбати й трикімнатну квартиру площею 80 квадратних метрів за 90 тисяч у.о. Нині користується особливим попитом нове житло. Та й ціни на 2–3 тисячі дешевші (2100–3500 гривень за квадратний метр), ніж за вторинне житло. Наприклад, нова двокімнатна квартира 65 квадратних метрів вартує 29 тис.у.о. [2]. Звичайно, не варто забувати, що новеньке також влітає в копійчку, адже ви отримуєте взамін лише голі стіни і вікна. Найпрестижнішими

і найдорожчими районами м. Луцька вважаються Центральний і Привокзальний. Квадратний метр площі під офісні приміщення на проспекті Волі, вулиці Сенатора і біля універмагу коштує 1700 у.о. Щоправда, можна дещо зекономити, купуючи під магазин квартири — 1000–1200 у.о. [1]. Якщо розглядати ціни у таких містах, як Ковель та Володимир-Волинський, то у ціни на нерухомість є трішки меншими, ніж у Луцьку.

Сфера нерухомості завжди була затребуваною також і у Рівненській області, а саме у місті Рівне. На сьогоднішній день, Рівне стало досить багатим на новобудови. Саме тому, з кожним роком, житло збудоване за радянських часів, суттєво втрачає свою актуальність, адже ніхто не хоче вкладати кошти у «старе» житло. Тим не менше, даний тип житла користується попитом серед мешканців міста, оскільки воно є доступнішим у ціні. Спостерігаючи за ринком нерухомості Рівного, можна побачити, що середня ціна на квадратний метр у доларовому еквіваленті зросла орієнтовно на 20%. Причому ціни зростають і в гривнях, і в доларах. Неформально ринок досі функціонує саме в доларовому еквіваленті [3].

Середня ціна квартир в місті Рівне: бюджетні варіанти (малосімейки) — від 15 000 у.о., однокімнатні квартири — від 19 000 у.о., двокімнатні квартири — від 23 000 у.о., трикімнатні квартири — від 25 000 у.о.

Тим не менше, варто враховувати, що ціни залежать від локації розміщення новобудови, а також від типу будинку та особливості планування квартири і власне самого житла.

Ринок нерухомості Львівської області розглянемо на прикладі міста Львів. Незважаючи на те, що він є лише сьомим за величиною містом в Україні обґрунтовану справу можна було б розглянути щодо Львова як другого за значимістю міста країни після Києва. Що стосується нерухомості у Львові, ціни у багатьох сегментах, такі як нові будинки та цілорічна оренда, поступаються лише Києву [4]. Починаючи із 2017 року Львів почав дуже сильно розбудовуватися. Про це свідчать розбудови нових комплексів Львова, які пропонувалися за ціною від 11 000 грн за квадратний метр (близько 400 доларів США). В даний час ТРФ Ukraine є єдиним великим забудовником житлової нерухомості у Львові, яким володіють і експлуатують західні інвестори. Їх першим проектом було Бельгійське селище — комплекс з 9 будівель «класу комфорту» з 312 квартирами на доглянутому майданчику, у чудовому місці, приблизно за 300 метрів від нового торгового центру «Форум Львів» та приблизно за кілометр від центру Опери у центрі міста [5].

Блоки продаються як об'єкти під ключ із повним ремонтом, що є відносно рідкісним явищем в Україні. Уже введено в експлуатацію сім із дев'яти будівель і продано понад 95% одиниць. Поточні ціни на одиниці, що залишилися, коливаються від 25000 до 32000 грн за квадратний метр (близько

920 USD-1 USD, 175) залежно від розміру одиниці, будівлі та поверху. Нещодавно ТРФ розпочав продаж свого найновішого проекту — забудови таунхауса у приміському селі Пустомити. Зараз, ціна за квадратний метр у Львові становить у мало благополучних районах обійдеться у 800–900 доларів за квадратний метр, в той час, як елітні квартири від 2000–2500 тис. дол за квадратний метр.

Елітними у Львові вважаються квартири розташовані в центральній частині міста або старовинних, так би мовити, районах міста. Якщо брати середню ціну за квадратний метр, то вона коливається від 1000–1500 доларів. Однією цікавою особливістю нерухомості і цін на неї є те, що ціни на квартири у старовинному будинку будуть значно нижчим, ніж на таку ж квартиру, проте у центрі міста, оскільки дуже часто за красивими фасадами старовинних будинків, ховаються квартири з дерев'яними перекриттями, загальним з сусідами по балкону санвузлом, кухнею без вікон і тому подібного. Побачивши всю нестабільність ситуації на ринку багато покупців «метушаться» і масово відмовляються від укладання раніше запланованих угод. Причому їх не лякає навіть безповоротно загублений заставу в 1–2 тис. дол.

На даний момент, в Україні в цілому, забезпечення дозволів на будівництво стало значно простішим. Хоча корупція залишається проблемою номер один в Україні, легкість ведення бізнесу, особливо отримання дозволів на будівництво, помітно покращилася за останні роки. Нині, Україна зайняла 64 місце із 190 країн у 2020 році — різко, перевищивши 71 місце у 2019 році та 112 місце у 2014 році. Це пов'язано головним чином із зменшенням кількості обов'язкових ліцензій та дозволів, особливо у будівельному секторі, та завдяки спрощеній системі оподаткування.

Що стосується простоти отримання дозволів на будівництво, Україна перейшла зі 140-го рангу в 2014 році до 20-го рівня у 2020 році. Забезпечення дозволів на будівництво в Україні зараз вимагає 10 процедур, займає 72,5 дня і коштує 4,4% від вартості майна. Незважаючи на значне покращення, корупція все ще існує. Ті, хто має прямі зв'язки з високопосадовцями, які готові платити великі хабарі, зазвичай виграють у виділенні земельних ділянок. Таким чином, не дивно, що на ринку є лише кілька будівельників. У нових розробках у великих містах зазвичай переважають дві-три компанії, управління якими безпосередньо пов'язане з місцевою владою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, тенденції розвитку будівельного ринку України — позитивні: з кожним роком збільшуються обсяги будівництва та ціни. Водночас ситуація на ринку нерухомості України нестабільна.

У 2018 р. було прийнято ряд законів, які повинні вивести ринок нерухомості з тіні. Очевидно, буде спостерігатися сезонне зниження ціни на оренду нерухомості у зимовий період.

Проте на ринку купівлі-продажу нерухомості ціни в гривні ймовірно залишаться стабільними. Ціни у валюті можуть знизитись до 5% при зростанні курсів іноземних валют. У випадку ескалації військової загрози зросте попит на квартири економ-класу в новобудовах західних і центральних областей, що може викликати зростання цін. «Дорогий сегмент» на первинному ринку при цьому не зазнає змін.

На вторинному ринку ситуація схожа — попит може зрости у випадку внутрішньої міграції. У сегменті комерційної нерухомості можливе значне збільшення попиту. На даний момент ВРУ розглядається ряд законопроектів, які можуть спричинити бум на ринку комерційної нерухомості України. можна дійти висновку, що ринок нерухомості України на даний момент є привабливим для інвестицій.

Література

1. Охорона житлових комплексів. URL: <https://tor-safety.com/ua/fizicheskaya-bezopasnost/ohrana-zhk-2/>.
2. Павлов К. В. Оцінка конкурентоспроможності регіональних ринків житлової нерухомості України: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2018. 482 с.
3. Павлов К. В., Павлова О. М. Формування та регулювання конкурентних відносин на регіональних ринках житла України: монографія. Луцьк: видавництво «Терен», 2019 542 с. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/15852>.
4. Павлов К. В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні: монографія. Рівне: НУВГП, 2013. 230 с.
5. Павлова О. М., Купчак В. Р., Павлов К. В., Лагодієнко В. В. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.
6. Ринок нерухомості, його особливості та структура. URL: https://m.stud.com.ua/44562/ekonomika/rinok_neruhomosti_yogo_osoblivosti_struktura
7. Стрішенець О. М., Павлов К. В. Теоретичні аспекти конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. Луцьк: Вежа Друк, 2017. № 3(11). С. 7–12.
8. Стрішенець О. М., Павлов К. В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка». Збірник наукових праць. Випуск 1 (47). Том 2. Ужгород, 2016. С. 35–38.
9. Стрішенець О. М., Павлов К. В. Формування ринку житлової нерухомості в Україні: цикли та етапи. Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: матеріали міжнародної наукової практичної Інтернет-конференції, (м. Луцьк, 7 грудня 2017 року). Частина перша. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. С. 210–214.
10. Сучасний стан формування ринку нерухомості в Україні. URL: https://otherreferats.allbest.ru/economy/00900884_0.htm
11. Що буде з цінами на нерухомість після кризи та пандемії. URL: http://tvoemisto.tv/news/ne_pospishayte_vkladaty_v_grechku_shcho_bude_z_tsinamy_na_neruhomist_pislya_kryzy_t_a_epidemii_107447.html.
12. Як змінилися ціни на житло на початок 2020 року. URL: https://biz.ligazakon.net/ua/news/192581_yak_zmnilisya-tsni-na-zhitlo-na-pochatok-2020-roku
13. Регіональна економіка та економіка природокористування. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/634-Article%20Text-919-3-10-20210102.pdf>

УДК 658.15

Шептицька Анна Богданівна

студентка

Київського національного університету технологій та дизайну

Шептицкая Анна Богдановна

студентка

Киевского национального университета технологий и дизайна

Sheptytska Anna

Student of the

Kyiv National University of Technologies and Design

Русіна Юлія Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Русина Юлия Александровна

кандидат экономических наук, доцент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Rusina Yuliia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

MANAGEMENT OF FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE

Анотація. В процесі управління підприємством фінансові результати виступають основним показником ефективності роботи самого підприємства та основним джерелом акумулювання коштів для розвитку підприємства. Тому проблема формування та управління фінансовими результатами підприємства потребує ретельного вивчення.

Ключові слова: фінансовий результат, управління фінансовими результатами, суб'єкти та об'єкти управління фінансовими результатами.

Аннотация. В процессе управления предприятием финансовые результаты выступают основным показателем эффективности работы самого предприятия и основным источником аккумуляции средств для развития предприятия. Поэтому проблема формирования и управления финансовыми результатами предприятия требует тщательного изучения.

Ключевые слова: финансовый результат, управление финансовыми результатами, субъекты и объекты управления финансовыми результатами.

Summary. In the process of enterprise management financial results are the main indicator of the efficiency of the enterprise itself and the main source of accumulation of funds for the development of the enterprise. Therefore the problem of forming and managing the financial results of the enterprise requires careful study.

Key words: financial result, management of financial results, subjects and objects of management financial results.

Постановка проблеми. На сьогодні виникає необхідність розширеного економічного трактування сутнісного визначення поняття «фінансовий результат» та його окремих складових частин:

- по-перше, у спробі поєднання різноманітних визначень фінансового результату з погляду окремих складових обліку (структури доходів, витрат, власного капіталу) та основних підходів до розгляду такої дефініції;
- по-друге, у врахуванні зміни активних частин формування фінансового результату (доходу та витрат) та поєднанні різних складових (структури доходів, витрат, власного капіталу), які задіяні у формуванні й розпорядженні фінансовим результатом, що загалом охоплює усі напрямки діяльності підприємства;
- по-третє, у визначенні найсуттєвіших складових, які впливають на формування фінансового результату.

Необхідно зазначити, що досягнення підприємством необхідних фінансових результатів передбачає цілеспрямовану реалізацію системи функцій управління, де значне місце відводиться управлінню фінансовим результатом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд та узагальнення вагомego внеску в дослідження проблеми управління фінансовими результатами підприємства представлено в роботах таких науковців, як: Андросова Т. В., Білик М. Д., Галушка В. В., Мулик Т. О.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження управління фінансовими результатами підприємства.

Виклад основного матеріалу. З метою усунення зазначеного недоліку й розв'язання одного

з поставлених завдань даного дослідження розглянемо аспекти узагальнюючого аналізу, які розкривають синтаксичну, семантичну та прагматичну змістовність поняття «фінансовий результат». При цьому відмітимо, що такий підхід знайшов широке застосування при розгляді, насамперед, семіотики прибутку. У підсумку це й визначає наявність різних його узагальнень (табл. 1).

Зокрема, в теорії бухгалтерського обліку, де фінансовий результат є однією з основних складових дослідження, для Цал-Цалко Ю. С., така дефініція та підходи до її визначення складають зміст предмета бухгалтерського обліку, для інших (Г. М. Азаренкова, Ю. І. Лернер, К. В. Орехова, К. О. Хвiчiя, О. Г. Головка) — лише різницю між грошовими надходженнями і грошовими виплатами [10, с. 106]. Сучасні погляди щодо розуміння сутності фінансового результату зображено на рис. 1.

Як приклад, наведемо декілька таких ланцюжків:

- дохід від реалізації продукції — витрати — податки — фінансовий результат;
- цінні папери — статутний капітал — дохід — фінансовий результат;
- доходи — структура витрат — фінансовий результат.

Означені ланцюгові зв'язки в поєднанні з можливими етапами щодо обчислення фінансового результату доцільно використовувати як інструментарій дослідження сутності та змісту означеної дефініції. Осередком стосовно визначення фінансового результату з погляду застосування ланцюгових зв'язків може бути й використання концепції потоку. Згідно з такою концепцією підприємство розглядається як центр узгодження і сполучення різних факторів,

Таблиця 1

Сутність поняття «фінансовий результат» у науковій літературі

Джерело	Сутнісне розуміння
Мірошниченко О. Ю. [8, с. 281]	фінансовий результат господарської діяльності підприємства характеризує ефективність виробництва і в кінцевому підсумку свідчить про рівень та якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості
Мулик Т. О. [9, с. 129]	Фінансовий результат — відображає можливі вигоди з використання вкладеного капіталу
Андросова Т. В. [1, с. 128]	мета господарських операцій та господарської діяльності
Білик М. Д. [2, с. 207]	різниця між маржинальним доходом та постійними витратами
Борісова О. [3, с. 7]	категорія, яка впливає із якісної та вартісної зміни власного капіталу підприємства. Більш повно розкриває суть фінансового результату визначення його як суми, на яку зростає чи зменшується власний капітал підприємства за звітний період
Домбровська С. [5, с. 43]	визначає фінансовий результат як різницю між фінансовими доходами та фінансовими витратами
Дорохова Л. М. [6, с. 242]	пропонує розглядати сутність фінансового результату з урахуванням стану динаміки статутного капіталу підприємства
Кравчук Г. [7, с. 195]	величина, яка виникає у сфері виробництва, є приростом власного капіталу, обумовленого наявністю підприємницької ініціативи, поєднанням різних факторів виробництва, виправданим ризиком, упровадженням технічних удосконалень та інновацій і визначається шляхом вирахування із суми отриманих доходів суми понесених витрат

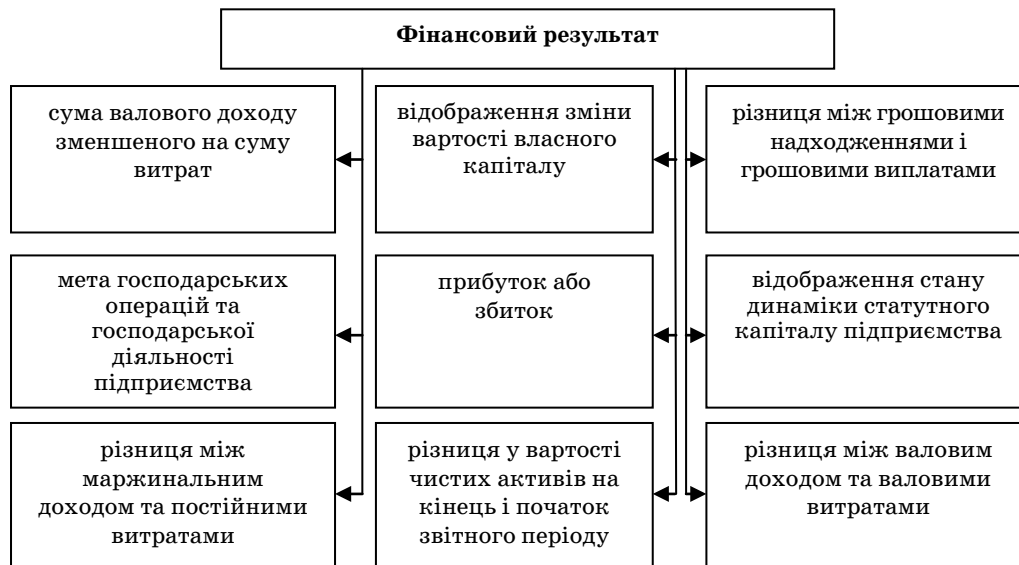

Рис. 1. Сучасні погляди щодо розуміння сутності фінансового результату

Джерело: побудовано автором на основі [10, с. 147]

ресурсів виробництва та взаємопов'язаних з ними фінансових потоків щодо формування фінансового результату (рис. 2).

Тобто, виходячи з того, що потоки вхідних ресурсів та вихідні потоки продукції відображаються у відповідних фінансових потоках, дефініцію «фінансовий результат» слід розглядати як характеристику всієї діяльності підприємства. Так, зокрема, вхідні та вихідні фінансові потоки можуть бути взаємопов'язаними не лише з погляду основної діяльності підприємства, а й з погляду фінансової

та інноваційної діяльності. Інакше кажучи, в підприємства може бути потреба щодо залучення додаткових фінансових ресурсів у будь-який спосіб. Це і розкриває сутність фінансового результату відносно сталості руху різноманітних фінансових потоків [3, с. 10].

Наведене на рис. 2 також сприяє розумінню сутності поняття «фінансовий результат» у вигляді підсумку економічних відносин підприємства:

– між підрозділами певного суб'єкта господарювання, проявом чого можна вважати фінансові

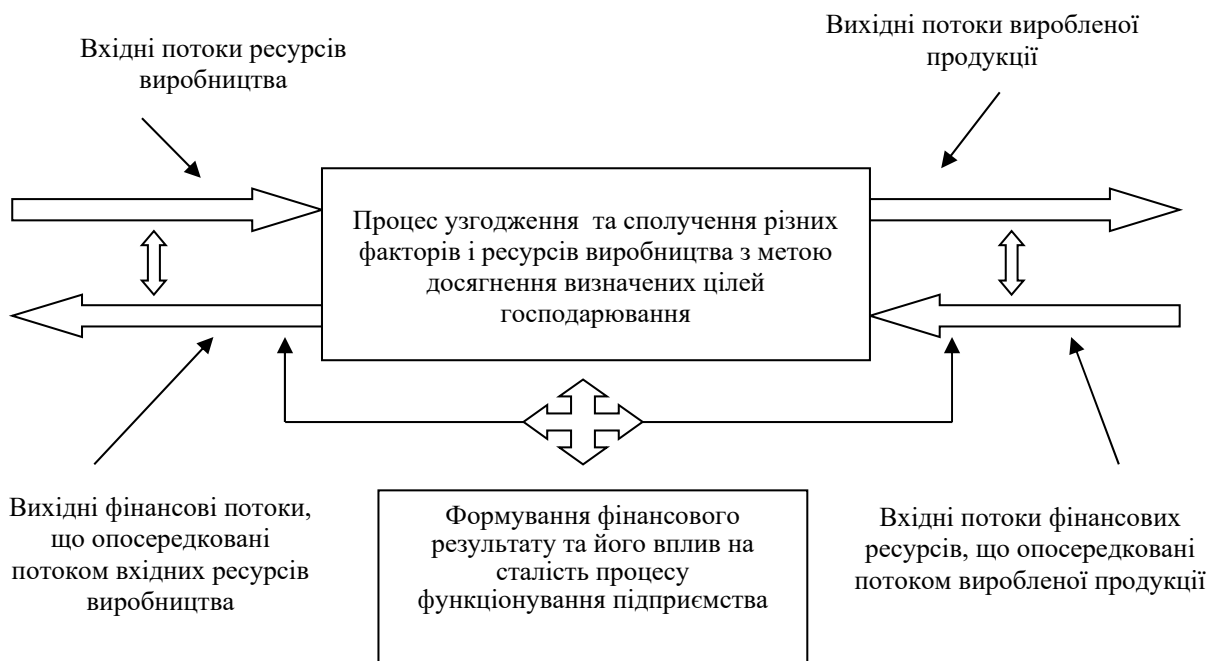

Рис. 2. Схема підприємства як центру узгодження і сполучення різних факторів, ресурсів виробництва та взаємопов'язаних з ними фінансових потоків щодо формування фінансового результату

Джерело: побудовано автором на основі [4, с. 60]

результати від операційної діяльності підприємства;

- між суб'єктами господарювання, що узагальнюються, наприклад, у русі вхідних потоків ресурсів виробництва та відповідних вихідних фінансових потоків;
- з державою, банками, страховими компаніями, що може бути підсумком фінансового результату від фінансової та інвестиційної діяльності підприємства [4, с. 89].

До основних принципів з управління фінансовими результатами відносяться:

- спрямованість дії суб'єкта для реалізації поставлених цілей, що обумовлюється впливом на об'єкт управління;
- єдність цілей, результатів та засобів їх досягнення, що відображається у принципі відповідності;
- оптимізація управління, яка спрямовується на кількісну оцінку ефективності управління;
- комплексністю процесу управління, що вимагає координацію дій окремих систем відповідно до головної мети суб'єкта управління;
- гнучкістю організаційної системи управління;
- упровадженням заходів матеріального та морального стимулювання.

Важливість функції аналізу у загальній системі управління фінансовим результатом визначається також тим, що вона є основною складовою щодо впровадження інших функцій такого управління. Тобто суттєве значення функції аналізу відводиться з погляду формування, розподілу, регулювання і прогнозування фінансового результату.

Проте, розмежування функцій управління фінансовим результатом, зокрема з погляду головних та другорядних, може бути розкрито з урахуванням певних об'єктів і суб'єктів управління. Тобто, якщо в якості об'єктів управління фінансовим результатом розглядати окремі різновиди діяльності підприємства (операційної, фінансової, інвестиційної), а суб'єктів — такі структурні підрозділи підприємства, як бухгалтерія, відділ праці та заробітної плати, то на перший план виходить функція обліку, а до другорядної функції управління фінансовим результатом можна віднести прогнозне планування (або, інакше кажучи, стратегічне планування) окремих складових досягнення визначеного заздалегідь фінансового результату.

У разі ж розгляду в якості суб'єкта управління керуючого ланцюга підприємства, то на перший план виходять вже функції формування й розподілу фінансового результату. До основних функцій управління фінансовим результатом також необхідно додати контрольну функцію, яка уособлює підсумок управління, його сталість та ефективність. До підпорядкованої функції управління у згаданому аспекті можна віднести облік отриманих результатів.

Отже, виходячи з того, що будь-який процес управління характеризується двома основними

складовими — суб'єктом та об'єктом управління, можна вказати на їх множинність в управлінні фінансовим результатом. Зокрема, до об'єктів управління фінансовим результатом належать: доходи підприємства, витрати та структурне співвідношення їх елементів, обсяги власного капіталу, інвестиційних вкладів, отриманих кредитів і сплачених відсотків, податкове навантаження.

Серед суб'єктів управління фінансовим результатом доцільно виділити керівників з продажу виробленої продукції, із забезпечення підприємства необхідними факторами виробництва, підбору персоналу, які складають верхній рівень у загальній системі управління фінансовим результатом. До нижчого рівня управління фінансовим результатом слід віднести таких суб'єктів: бухгалтерію, плановий відділ, відділ праці та заробітної плати. Дана структурованість суб'єктів управління фінансовим результатом визначається як множинністю відповідних об'єктів управління, так і значущістю фінансового результату для сталого функціонування підприємства в цілому.

Також слід зазначити, що особливість управління фінансовим результатом полягає в опосередкованості його управління через визначені складові (структурні елементи доходів, витрат, власного капіталу), які потрібно розглядати як окремі об'єкти управління.

При цьому в якості окремої функції управління фінансовим результатом може бути виділена функція координації. Доцільність та ґрунтовність введення такої функції до системи управління фінансовим результатом пов'язана з необхідністю узгодження як різних рівнів управління, що впливає із опосередкованості такого управління, так і наявних обмежень щодо досягнення найбільш сталих та позитивних результатів формування узгодженої взаємодії підсистеми управління фінансовим результатом з іншими підсистемами управління підприємством. Разом з цим функція координації може характеризуватися як сполучна ланка для розгляду аналізу в якості узагальненої складової окремих функцій управління фінансовим результатом. До того ж реалізація функції координації передбачає проведення попереднього ретельного аналізу.

Тобто загалом можна визначити, що з погляду різноманітних функцій управління фінансовим результатом підприємства їх загальна модель реалізації може бути подана відповідно до рис. 3.

При цьому, навмисно не введено у множину основних функцій управління фінансовим результатом відповідно до рис. 3 функцію планування, яка є однією з головних при розгляді будь-якого управління. Дана функція при дослідженні системи управління фінансовим результатом, на думку автора, є доречною з погляду управління окремими складовими (доходами та витратами), з яких формується фінансовий результат. До речі, саме такий підхід і застосовується багатьма іншими дослідниками при

Рис. 3. Основні функції в управлінні фінансовим результатом

Джерело: побудовано автором на основі [5, с. 51]

розгляді фінансового результату, бо вони визначають його зазвичай через отриманий прибуток [2, с. 206].

При розгляді функцій управління фінансовим результатом необхідно також урахувати той

факт, що визначення фінансового результату — досить регламентований процес, нормативно-правові акти якого встановлюються централізовано. Отже, враховуючи наведене вище, більш важливим є

Таблиця 2

Формування чистого фінансового результату АТ «Укртелеком» за 2018–2020 рр., тис. грн.

Назва показника	2018	2019	2020	Абсолютне відхилення		Темп приросту	
				2019/ 2018	2020/ 2019	2019/ 2018	2020/ 2019
Чистий дохід	5936564	5771328	5449056	-165236	-322272	-2,78	-5,58
Собівартість	(3840909)	(3991582)	(3668503)	150673	-323079	3,92	-8,09
Валовий прибуток	2095655	1779746	1780553	-315909	807	-15,07	0,05
Інші операційні доходи	421224	459610	677162	38386	217552	9,11	47,33
Адмін. витрати	(1028368)	889926	911006	-138442	21080	-13,46	2,37
Витрати на збут	(415215)	390393	373001	-24822	-17392	-5,98	-4,45
Інші операційні витрати	(176776)	129919	105231	-46857	-24688	-26,51	-19,00
Фінансовий результат від операційної діяльності	896520	829118	1068477	-67402	239359	-7,52	28,87
Інші фінансові доходи	34668	410453	11496	375785	-398957	1083,95	-97,20
Інші доходи	18132	0	2046590	-18132	2046590	-100	100
Фінансові витрати	(353580)	369924	577211	16344	207287	4,62	56,04
Витрати від участі в капіталі	(70)	0	0	0	0	-100,00	100
Інші витрати	(19495)	1880685		1861190	-1880685	9547,01	-100
Фінансовий результат до оподаткув.	576175	-1011038	2549352	-1587213	3560390	-275,47	352,15
Витрати (дохід) з податку на прибуток	(82440)	178221	(405550)	95781	227329	116,18	127,55
Чистий фінансовий результат	493735	-832817	2143802	-1326552	2976619	-268,68	357,42

Джерело: побудовано автором на основі даних АТ «Укртелеком»

З 27.04.2021 р. ПАТ «Укртелеком» змінив назву на АТ «Укртелеком»

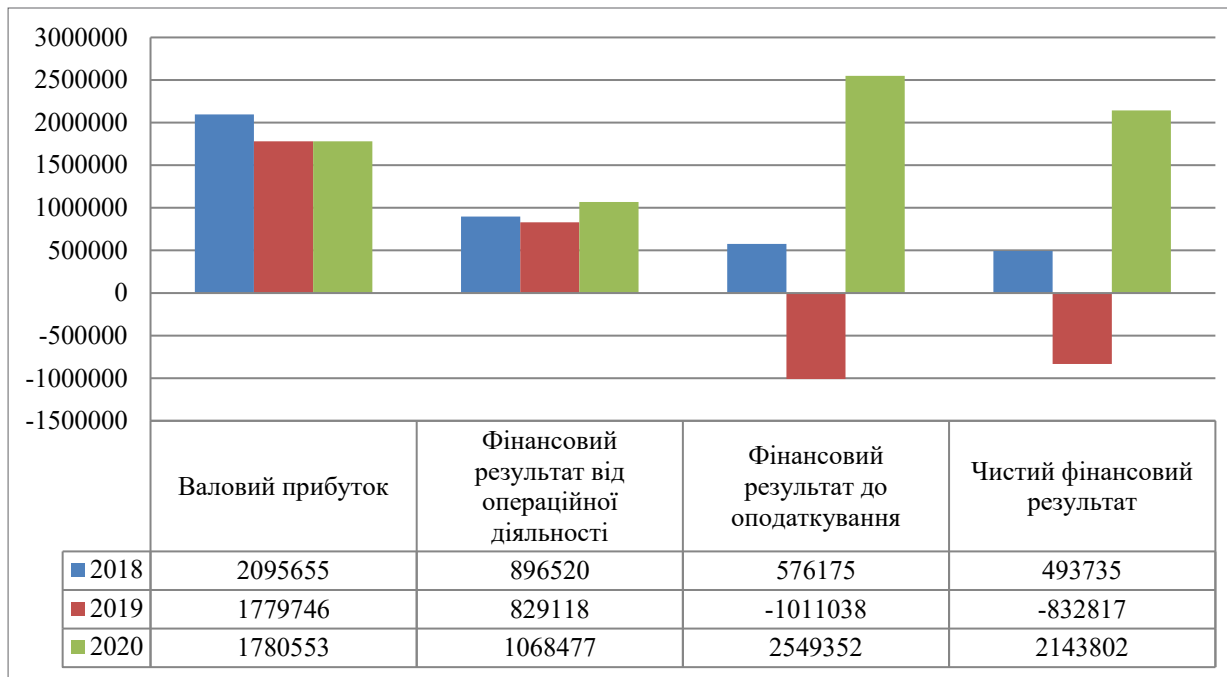

Рис. 4. Результати проведених розрахунків АТ «Укртелеком»

Джерело: побудовано автором на основі даних АТ «Укртелеком»

не планування фінансового результату, а аналіз можливостей покращення фінансових результатів за рахунок вибору варіанта обліку за елементами облікової політики. До того ж у дійсних умовах господарювання в Україні (при непередбаченому переході на нові ціни) доцільним стає не стільки планування, скільки прогнозування, яке знов-таки з погляду управління фінансовим результатом базується, насамперед, на аналізі та обліку. Наведене у підсумку обумовлює значущість функції координації в системі управління фінансовим результатом та важливість проведення попереднього аналізу щодо здійснення координації в управлінні фінансовим результатом між різними його складовими.

Для більш детальної та інформативної оцінки управління фінансовим результатом, розглянемо показники формування чистого фінансового результату АТ «Укртелеком» (табл. 2).

АТ «Укртелеком» за 2018–2020 роки зменшує обсяги чистих доходів та собівартості. Проте чисті фінансові результати зростають.

Як показують дані та розрахунки, обсяги отриманих товариством доходів зменшились із 5936564 тис. грн. у 2018 році до 5449056 тис. грн. у 2020 році, тобто загальний спад склав 8,21%.

Однак, прибутковість товариства у 2020 році суттєво збільшилась — за підсумками року.

Відповідно до дослідження даних в таблиці можемо спостерігати у 2020 році товариству вдалось суттєво покращити результати своєї діяльності і збільшити розмір отриманого чистого фінансового результату до 2143802 тис. грн.

Розглянемо формування чистого фінансового результату за 2018–2020 роки. У 2020 році можна відмітити значне зростання чистого фінансового результату на 2976619 тис. грн., або на 357,42% порівняно із 2019 роком та на 1650067 тис. грн., або на 334,2% у 2019 році порівняно із 2018 роком. У 2020 році всі показники фінансових результатів мали тенденцію до збільшення. Позитивним є зростання чистого фінансового результату як динаміці, так й у відносному значенні.

Результати проведених розрахунків АТ «Укртелеком» зобразимо на рис. 4.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено, що формування фінансових результатів можна розглядати як частину загальної системи управління, що пов'язана із прийняттям рішень щодо забезпечення необхідного їх розміру на рівні суб'єкта господарювання для досягнення тактичних та оперативних цілей. З економічної точки зору фінансовий результат — один із найважливіших показників діяльності підприємства, що відображає зміну вартості власного капіталу як результат відповідної діяльності підприємства. Якщо фінансовий результат є позитивним, то відбувається збільшення власного капіталу, в протилежному випадку — зменшення.

Формування фінансових результатів передбачає цілеспрямовану реалізацію системи функцій управління його фінансами, де ефективне управління фінансовим результатом, як складова загального управління, має базуватися на системному підході до дослідження взаємозв'язків функцій в управлінському процесі, виходячи з мети та цільових завдань менеджменту.

Література

1. Андросова Т. В. Систематизація показників моніторингу фінансових результатів на підприємстві / Т. В. Андросова, В. О. Козуб, О. А. Круглова // Бізнес Інформ. 2019. № 6. С. 127–132.
2. Білик М. Д. Обліково-аналітичне забезпечення управління фінансовими результатами діяльності підприємств / М. Д. Білик, В. В. Бабіч // Бізнес Інформ. 2020. № 4. С. 205–213.
3. Борісова О. Підходи до визначення поняття «фінансовий результат» / О. Борісова // Наук. вісн. 2019. № 4. С. 5–14.
4. Галушка В. В. Аналітичне забезпечення в управлінні підприємствами: монографія / В. В. Галушка, В. М. Антоненко, Н. Ю. Ляшок, О. А. Кратт. Красноармійськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2018. 296 с.
5. Домбровська С. Тенденції системи формування фінансових ресурсів підприємств України та шляхи її вдосконалення / С. Домбровська // Наук. вісн. 2019. № 2. С. 42–54.
6. Дорохова Л. М. Оцінка ефективності використання фінансових ресурсів підприємств / Л. М. Дорохова, Л. В. Недільська // Бізнес Інформ. 2020. № 1. С. 241–246.
7. Кравчук Г. Дослідження проблем формування фінансових результатів / Г. Кравчук, Т. Бережна // Проблеми і перспективи економіки та упр. 2020. № 1. С. 193–203.
8. Мірошниченко О. Ю. Механізм управління прибутком вітчизняних підприємств / О. Ю. Мірошниченко, Ю. В. Корконос // Бізнес Інформ. 2019. № 5. С. 280–285.
9. Мулик Т. О. Аналіз господарської діяльності: навчальний посібник / Т. О. Мулик, О. А. Материнська, О. Л. Пльонсак. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
10. Удосконалення фінансового менеджменту підприємства: монографія / Г. М. Азаренкова, Ю. І. Лернер, К. В. Орехова, К. О. Хвічія, О. Г. Головки; ред.: Г. М. Азаренкова. Харків: Здоровий Я. А., 2016. 253 с.

УДК 339

Юрій Едуард Олександрович

кандидат економічних наук, доцент,

завідувач кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Юрий Эдуард Александрович

кандидат экономических наук, доцент,

заведующий кафедрой общественных, корпоративных финансов и финансового посредничества

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Yurii Eduard

PhD in Economics, Associate Professor,

Head of the Department of Public, Corporate Finance and

Financial Intermediation

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ORCID: 0000-0001-9987-4629

Аронець Аліна Василівна

магістрант

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Аронець Алина Васильевна

магистрант

Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

Aronets Alina

Undergraduate of the

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНИХ
ЗАКУПІВЕЛЬ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

**ПОНЯТИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПУБЛИЧНЫХ
ЗАКУПОК УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

**THE CONCEPT AND FUNCTIONING OF THE PUBLIC
PROCUREMENT SYSTEM OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE**

Анотація. У статті проаналізовано сутність поняття «публічних закупівель» та їх стан на сучасному етапі розвитку, розкрито особливості функціонування системи електронних державних закупівель, виявлено переваги та недоліки сучасної системи функціонування публічних закупівель. Проаналізовано динаміку обсягу державних закупівель в Україні за останні роки. Досліджено сучасний стан і розраховано показники ефективності державних закупівель, які здійснюються за допомогою системи ProZorro. Висвітлено ефективну систему електронних закупівель, ключовим моментом яких є електронізація процесу закупівлі, що дозволяє досягти зменшення операційних витрат замовників і постачальників, прискорення процесу закупівлі та економії часу, широкий загал постачальників, просте та зручне управління закупівельним процесом, чіткий та прозорий доступ до закупівельної інформації. Розгляд практики публічних закупівель через систему ProZorro є актуальним, тому це дозволить узагальнити основні проблеми у сфері публічних закупівель і окреслити шляхи їх вирішення. Діюча система управління публічними закупівлями потребує постійного удосконалення з метою пошуку найбільш раціональної та прийнятної для нашої економіки моделі розвитку державно-закупівельної діяльності. В даній статті викладено результати дослідження щодо впровадження системи публічних закупівель як ефективного інструменту електронного урядування, спрямованого на запобігання корупційним правопорушенням. Визначено ключові характеристики та особливості функціонування електронної системи закупівель ProZorro, а також її вплив на рівень розвитку

електронного урядування в Україні. Водночас надаються рекомендації щодо першочергових заходів із підвищення об'єктивності та прозорості процесів проведення публічних закупівель та розвитку електронної демократії в Україні.

Ключові слова: публічні закупівлі, електронні закупівлі, система ProZorro.

Аннотация. В статье проанализированы сущность понятия «публичных закупок» и их состояние на современном этапе развития, раскрыты особенности функционирования системы электронных государственных закупок, выявлены преимущества и недостатки современной системы функционирования публичных закупок. Проанализирована динамика объема государственных закупок в Украине за последние годы. Исследовано современное состояние и рассчитаны показатели эффективности государственных закупок, осуществляемых с помощью системы ProZorro. Освещены эффективную систему электронных закупок, ключевым моментом которых электронизация процесса закупки, что позволяет достичь уменьшения операционных расходов заказчиков и поставщиков, ускорение процесса закупки и экономию времени, широкий круг поставщиков, простое и удобное управление закупочным процессом, четкий и прозрачный доступ к закупочной информации. Рассмотрение практики публичных закупок через систему ProZorro является актуальным, так это позволит обобщить основные проблемы в сфере публичных закупок и наметить пути их решения. Действующая система управления публичными закупками требует постоянного совершенствования с целью поиска наиболее рациональной и приемлемой для нашей экономики модели развития государственно-закупочной деятельности. В данной статье изложены результаты исследования по внедрению системы публичных закупок как эффективного инструмента электронного управления, направленного на предотвращение коррупционных правонарушений. Определены ключевые характеристики и особенности функционирования электронной системы закупок ProZorro, а также ее влияние на уровень развития электронного управления в Украине. В то же время даются рекомендации относительно первоочередных мер по повышению объективности и прозрачности процессов проведения публичных закупок и развитию электронной демократии в Украине.

Ключевые слова: публичные закупки, электронные закупки, система ProZorro.

Summary. The article analyzes the essence of the concept of «public procurement» and their state at the present stage of development, reveals the features of the electronic public procurement system, reveals the advantages and disadvantages of the modern system of public procurement. The dynamics of public procurement in Ukraine in recent years is analyzed. The current state is studied and the indicators of efficiency of public procurement, which are carried out with the help of the ProZorro system, are calculated. An effective e-procurement system is highlighted, the key point of which is the electronic procurement process, which reduces operating costs of customers and suppliers, speeds up the procurement process and saves time, a wide range of suppliers, simple and convenient procurement process management, clear and transparent access to procurement information. Consideration of public procurement practices through the ProZorro system is relevant, so it will summarize the main problems in the field of public procurement and outline ways to solve them. The current public procurement management system needs constant improvement in order to find the most rational and acceptable for our economy model of public procurement. This article presents the results of a study on the implementation of the public procurement system as an effective tool of e-government aimed at preventing corruption offenses. The key characteristics and features of the functioning of the electronic procurement system ProZorro, as well as its impact on the level of development of e-government in Ukraine are identified. At the same time, recommendations are provided on priority measures to increase the objectivity and transparency of public procurement processes and the development of e-democracy in Ukraine.

Key words: public procurement, electronic procurement, ProZorro system.

Постановка проблеми. В умовах трансформації сучасних економічних процесів важливим інструментом реалізації економічної політики держави є публічні закупівлі. Не зважаючи на старання уряду мінімізувати ризики службових зловживань в сфері публічних закупівель, однією з основних проблем залишається корупція. Ідея реформування публічних закупівель зародилася під час Євромайдану та Революції Гідності. Важливо було змінити правила даної сфери діяльності та перевести всі процедури в онлайн. Із державного бюджету виділити гроші на розробку електронної системи для закупівель було практично нереально, тож відповідальність за реалізацію ідеї взяла на себе Transparency International Ukraine. Та вже в кінці 2015 року держава отримала

сайт Prozorro. Згодом Верховна Рада прийняла Закон «Про публічні закупівлі», а з 1 серпня 2016 року всі державні замовники зобов'язані здійснювати через систему дану систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню здійснення публічних закупівель та оцінці їх ефективності присвячено праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, науковців, практиків. Слід відмітити найбільш значущими роботи таких науковців як Дж. Гелбрейт, Дж. Стігліц, Я. Горбатюк, І. Круп'як, Д. Мартинович, Л. Федулова, В. Міняйло, Н. Чухрай, В. Прядка, Н. Ткаченко, В. Смиричинський, Н. Тополенко. Незважаючи на наявність багатьох публікацій із проблематики публічних закупівель, подальшого дослідження

потребують особливості функціонування системи публічних закупівель з урахуванням специфіки сучасних економічних перетворень.

Мета статті полягає в аналізі функціонування державних закупівель як об'єкта регуляторної діяльності держави та інструменту реалізації її соціально-економічних цілей, а також проаналізувати розвиток та сучасний стан публічних закупівель України.

Виклад основного матеріалу. Одним з пріоритетних напрямів реформування в Україні є інститут державних закупівель, що завжди вважався найзаангажованішим та найкорумпованішим у нашій державі. Для запобігання хабарництва в сфері публічних закупівель уряд запровадив ряд реформ, серед яких впроваджено нові закони та сайт ProZorro. Але закон і ProZorro не є єдиними результатами реформи. Реформа зробила сферу публічних закупівель більш помітною для широкої публіки, відкритість системи підвищила рівень обізнаності громадян щодо сфери публічних закупівель. Запровадження системи електронних торгів у сфері державних закупівель — це новітній метод, за допомогою якого бюджетні установи та суб'єкти господарювання мають змогу управляти електронним середовищем при проходженні усіх етапів закупівельного циклу

[3, с. 7]. Цей цикл включає як маркетингові дослідження, так і процедури придбання, розміщення замовлень, здійснення поставок і сплати за них, бюджетування і планування закупівель.

Для оцінки сучасного стану публічних закупівель розглянемо загальну кількість завершених тендерів та кількість лотів протягом 2019–2020 років, дані наведено в таблиці 1.

Як бачимо, кількість завершених тендерів у 2020 році, порівнюючи з 2019 роком, зросла на 2307 млн., а кількість лотів збільшилося на 2524 млн. Головними перевагами електронної системи є економія державних грошей і часу (закупівельникам не потрібно аналізувати всіх постачальників, вони розглядають тільки того, хто зробив кращу пропозицію), прозорість і відкритість, зручність використання, як для постачальників, так і для закупівельників, мобільність, можливість доступу до системи з будь-якої точки країни і без зайвої паперової тяганини [5, с. 30] Щоб детальніше проаналізувати ріст кількості завершених тендерів та лотів станом на 2020 рік, розглянемо розподіл кількості завершених закупівель за методами закупівель, дані яких наведено в таблиці 2.

Кількість звітів про укладені договори збільшилась і становить більш ніж 86% від загальної кількості всіх закупівель у звітному році. Це спричинено

Таблиця 1

Загальна кількість завершених тендерів та кількість лотів протягом 2019–2020 років

Кількість завершених тендерів (млн.)		Кількість лотів (млн.)		Абсолютне відхилення кількості (+/-) 2020/2019 р.	
2019 рік	2020 рік	2019 рік	2020 рік	тендерів (млн.)	лотів (млн.)
1238	3545	1274	3798	2307	2524

Джерело: складено авторами на основі [7]

Таблиця 2

Методи закупівель тендерів у 2020 році

Методи закупівель	Кількість тендерів у 2020 році	Частка від загальної кількості
Процедура звітування про укладений договір	3062568	86,389%
Переговорна процедура	30925	0,872%
Переговорна процедура за нагальною потребою	29582	0,835%
Відкриті торги	91053	2,568%
Відкриті торги із публ. англ. мовою	7883	0,222%
Переговорна процедура (для потреб оборони)	2212	0,062%
Електронні каталоги	6652	0,188%
Закупівля за рамковою угодою	446	0,013%
Допорогова закупівля	74271	2,095%
Спрощені закупівлі	110300	3,111%
Звіт про укладений договір (COVID-19)	129171	3,644%
Конкурентний діалог	33	0,001%
Конкурентний діалог з публ. англ. мовою	1	-
Всього	3545097	100%

Джерело: складено авторами на основі [7]

перш за все введенням в дію нової редакції Закону щодо порядку проведення спрощених закупівель з обов'язковим звітуванням в електронній системі закупівель, а також виведенням з під дії Закону значної частини закупівель, предметом яких є товари, роботи чи послуги, необхідні для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19) відповідно до пунктів 8 і 9 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 № 530-IX. Разом з тим, у звітному 2020 році кількість завершених закупівель серед процедур конкурентного діалогу склала — 34 та ЕСКО контрактів — 16 закупівель.

В Україні дозволено брати участь у процедурі закупівлі практично всім бажаючим, які мають статус фізичної або юридичної особи. Важливо наголосити, що стосовно фізичної особи немає вимог про те, що така особа повинна бути зареєстрована приватним підприємцем, тобто це може бути будь-яка фізична особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства з правом легального перебування на території України). Натомість в частині юридичної особи важливо наголосити, що дочірні підприємства/компанії та/або філії без статусу юридичної особи не можуть від свого імені брати участь у процедурах закупівлі, а можуть це робити лише від імені «материнської» юридичної особи. Таке саме обмеження існує щодо об'єднань (консорціумів) юридичних осіб без створення нової юридичної особи. Кількість учасників закупівель у 2020 році наведено в таблиці 3.

Протягом 2020 року збільшилась і кількість учасників закупівель, яка склала 246241 суб'єктів, що

в порівнянні з минулим роком становить 35,04%. Аналіз активності учасників за методами закупівель в завершених у 2020 році закупівлях свідчить, що найбільша їх кількість прийняла участь у процедурах відкритих торгів (41357 учасників), спрощених закупівлях (35558 учасника).

Виходячи із вищевикладеного, в 2020 році загальна кількість учасників збільшилась, що свідчить про зручність, прозорість та відкритість електронної системи закупівель. Варто зазначити, що використання стандарту відкритих даних у процесі державних закупівель забезпечує належний рівень доступності інформації. Зазначене позитивно впливає на рівень сприйняття прозорості влади. До того ж варто зазначити, що дану інформацію мають можливість аналізувати та використовувати на свій розсуд не тільки учасники торгів, а й всі бажаючі.

Україна як член Угоди СОТ про державні закупівлі (GPA) стала ще більш відкритою для іноземних учасників і отримала доступ до закупівель за кордоном [1, с. 3]. Електронна система спростила доступ до торгів для учасників, знизилася витрат на адміністрування як самої системи з боку держави, так і витрат на адміністрування процесу з боку закупівельників та учасників і в цілому прискорила процес закупівель. До того ж, моніторинг процесу закупівель, який охоплює електронна система, став більш простим та доступним [4, с. 100].

Протягом 2020 року участь в публічних закупівлях України взяли 593 учасники з 43 країн світу. Частка договорів укладених з іноземними учасниками від загальної кількості склала — 0,02% на суму понад 32 млрд. грн. Топ 5 країн за кількістю укладених договорів наведено в Таблиці 4.

При цьому найчастіше договори були укладені під час закупівлі наступних товарів, робіт та послуг: з будівництва трубопроводів, ліній зв'язку

Таблиця 3

Учасники публічних закупівлях України у 2020 році

Методи закупівель	Кількість унікальних учасників	Приріст учасників у 2020 році в порівнянні з 2019
Процедура звітування про укладений договір	221588	63%
Спрощені закупівлі	35558	-
Відкриті торги	41357	5%
Звіт про укладений договір (COVID-19)	11956	-
Відкриті торги із публ. англ. мовою	10054	75%
Переговорна процедура	11381	6%
Переговорна процедура за нагальною потребою	3542	35%
Переговорна процедура (для потреб оборони)	1683	31%
Закупівля за рамковою угодою	129	330%
Конкурентний діалог	21	- 4%
Конкурентний діалог з публ. англ. мовою	3	-25%

Джерело: складено авторами на основі [7]

Таблиця 4

Топ 5 країн за кількістю укладених договорів у 2020 році

Країни учасники	Кількість договорів
Чехія	71
Велика Британія	70
Республіка Польща	63
Федеративна Республіка Німеччина	60
Швейцарська Конфедерація	55

Джерело: складено авторами на основі [7]

та електропередач, шосе, доріг, аеродромів і залізничних доріг, вирівнювання поверхонь, послуг з юридичного консультування та юридичного представництва, обладнання для повітряних і космічних літальних апаратів, тренажери, симулятори та супутні деталі, послуг з організації виставок, ярмарок і конгресів, арматури трубопровідної: крани, вентилі, клапани та подібні пристрої.

Суттєвою перешкодою для ефективних публічних закупівель в Україні є низький рівень присутності іноземних компаній на ринку публічних закупівель. Відтак, відкритість ринків публічних закупівель для іноземних компаній спричинить зростання якості товарів, робіт та послуг при більш низькій ціні [2, с. 70].

Враховуючи обсяги публічних закупівель та динаміку їх зростання, з впевненістю можна сказати, що такий ринок є привабливим для вітчизняного виробника, а проведення роботи з підвищення конкурентоспроможності товарів та приведення їх у відповідність до європейських стандартів якості дасть змогу в подальшому на рівних умовах конкурувати на ринках ЄС, забезпечуючи собі зростання прибутку та створення позитивного іміджу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Реформа публічних закупівель є однією з найуспішніших українських реформ, яка стала прецедентом результативної взаємодії громадянського суспільства, держави та бізнесу. Незважаючи на необхідність подальшого удосконалення, можна виділити ряд позитивних змін, до який призвела реформа публічних

закупівель. Реформа збільшила загальну обізнаність громадян України щодо публічних закупівель. Це досягнення важливе, тому що саме громадяни є кінцевими споживачами державних послуг, забезпечення роботи яких підтримують закупівлі а також тими, хто насправді платить за закуплені товари через податки. Реформа відкрила для вітчизняних закупівельників можливість долучитись до глобального ринку державних закупівель. 18 травня 2016 року Україна приєдналася до Угоди СОТ про державні закупівлі (GPA), що дозволило українському бізнесу брати участь у державних закупівлях 45 країн-членів угоди. Згідно з оцінкою Світового банку, ринок GPA охоплює близько 2,5% світової економіки.

Ефективне функціонування системи публічних закупівель в умовах сучасних економічних перетворень дає змогу вирішити низку соціально-економічних проблем держави, забезпечує проведення наукових досліджень, створення та впровадження нових технологій і розробок. Вдосконалення системи публічних закупівель має унеможливити необґрунтоване завищення ціни на товари та послуги з боку учасників торгів, подачу недостовірної інформації про учасників закупівель та зловживання службовим становищем під час застосування тендерів з одним постачальником. Оцінюючи публічні закупівлі з точки зору перспективності для українських підприємств, слід зауважити про чудову нагоду їх виходу на нові ринки збуту для розширення своєї діяльності та, відповідно, збільшення прибутку.

Література

1. Войтенко О. О. Особливості функціонування системи публічних закупівель. Економіка розвитку. 2018. № 2. С. 1–6.
2. Мартинович Д. Є. Аналіз ефективності публічних закупівель як інструмент державної допомоги. Економічна наука. 2016. № 18. С. 70–76.
3. Вареник В. М., Євчин Л. О. Особливості застосування системи державних закупівель prozorro (прозора). Європейський вектор економічного розвитку. 2016. № 1. С. 6–17.
4. Чижевська Л. В. Псьота В. О. Електронні закупівлі як спосіб подолання державних закупівель в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 6. С. 91–102.
5. Нуріахметов Є. І. Слюсарева Л. В. Особливості розвитку ринку електронних закупівель в Україні. Economics Bulletin. 2020. № 1. С. 30–37.

References

1. Voytenko O.O. Osoblyvosti funktsionuvannya systemy publichnykh zakupivel'. *Ekonomika rozvytku*. 2018. № 2. P. 1–6.
2. Martynovych D. Ye. Analiz efektyvnosti publichnykh zakupivel' yak instrument derzhavnoyi dopomohy. *Ekonomichna nauka*. 2016. № 18. P. 70–76.
3. Varenik V. M., Yevchyn L. O. Osoblyvosti zastosuvannya systemy derzhavnykh zakupivel' prozorro (prozoro). *Yevropeys'kyy vektor ekonomichnoho rozvytku*. 2016. № 1. P. 6–17.
4. Chyzhevs'ka L. V. Ps'ota V. O. Elektronni zakupivli yak sposib podolannya derzhavnykh zakupivel' v Ukraini. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky*. 2019. № 6. P. 91–102.
5. Nuriakhmetov Ye. I. Slyusareva L. V. Osoblyvosti rozvytku rynku elektronnykh zakupivel' v Ukraini. *Economics Bulletin*. 2020. № 1. P. 30–37.

УДК 347.963

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Войтенко Антон Борисович

керівник

Львівська обласна прокуратура

Войтенко Антон Борисович

руководитель

Львовская областная прокуратура

Voitenko Anton

Head

Lviv Region Prosecutor's Office

ORCID: 0000-0002-6174-499X

Скрынковський Руслан Миколайович

кандидат економічних наук, професор

Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»

Скрынковский Руслан Николаевич

кандидат экономических наук, профессор

Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»

Skrynkovsky Ruslan

PhD in Economics, Professor

Institution of higher Education «Lviv University of Business and Law»

ORCID: 0000-0002-2180-8055

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-6-7225

МІЖНАРОДНІ (ЄВРОПЕЙСЬКІ) СТАНДАРТИ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ ПРОКУРОРІВ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ (ЕВРОПЕЙСКИЕ) СТАНДАРТЫ ОЦЕНИВАНИЯ РАБОТЫ ПРОКУРОРОВ

INTERNATIONAL (EUROPEAN) STANDARDS FOR EVALUATING THE WORK OF PROSECUTORS

Анотація. У статті розкрито особливості оцінювання роботи прокурорів на основі аналізу міжнародних (європейських) правових норм та стандартів у сфері прокурорської діяльності і статусу прокурорів. Зазначено, що в Україні правовою базою оцінювання роботи прокурора, поряд з міжнародними (європейськими) стандартами, є положення Закону України «Про прокуратуру» і положення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. Визначено, що оцінювання роботи прокурорів проводиться з позиції загальної ефективності діяльності прокуратури та з позиції індивідуального підходу, за яким визначається ефективність роботи окремого прокурора. Доведено, що оцінювання роботи прокурора з позиції індивідуального підходу дозволяє визначити потреби щодо підвищення кваліфікації прокурора, а також встановити рівень продуктивності його прокурорської діяльності. Встановлено, що оцінювання роботи прокурора повинно здійснюватися за колегіальним підходом, де суб'єктами оцінювання мають бути прокурори того органу прокуратури, в якому прокурор, робота якого оцінюється, здійснює прокурорську діяльність, чи прокурори іншого органу прокуратури. Визначено, що оцінювання роботи прокурора слід проводити формальним та неформальним способами, однак формальне оцінювання роботи прокурора може за необхідності включати проведення неформального оцінювання. З'ясовано, що процедуру оцінювання роботи прокурора доцільно проводити на основі однакових критеріїв (якісних та кількісних) для одного виду прокурорської діяльності, які характеризуватимуть професійні, особистісні та соціальні ознаки роботи прокурора. Доведено, що процес оцінювання роботи прокурора повинен проводитися регулярно, конструктивно із використанням об'єктивних та адекватних критеріїв оцінювання та бути неупередженим, справедливим

і прозорим. Запропоновано перспективами подальших досліджень у цьому напрямі визначити пріоритетні напрями для покращення роботи прокурорів в Україні з метою підвищення рівня довіри населення до інституту прокуратури в цілому.

Ключові слова: прокурор, інститут прокуратури, сфера прокурорської діяльності, оцінювання роботи прокурорів, просування прокурора по службі.

Аннотация. В статье раскрыты особенности оценивания работы прокуроров на основе анализа международных (европейских) правовых норм и стандартов в сфере прокурорской деятельности и статуса прокуроров. Отмечено, что в Украине правовой базой оценивания работы прокурора, рядом с международными (европейскими) стандартами, является положение Закона Украины «О прокуратуре» и положения Стратегии реформирования судостроительства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015–2020 гг. Определено, что оценивания работы прокуроров проводится с позиции общей эффективности деятельности прокуратуры и с позиции индивидуального подхода, по которому определяется эффективность работы отдельного прокурора. Доказано, что оценивания работы прокурора с позиции индивидуального подхода позволяет определить потребности в повышении квалификации прокурора, а также установить уровень производительности его прокурорской деятельности. Установлено, что оценивания работы прокурора должно осуществляться коллегиальным подходом, где субъектами оценки должны быть прокуроры того органа прокуратуры, в котором прокурор осуществляет прокурорскую деятельность и работа которого оценивается, или прокуроры другого органа прокуратуры. Определено, что оценивания работы прокурора следует проводить формальным и неформальным способами, однако формальное оценивания работы прокурора может при необходимости включать проведение неформального оценивания. Выяснено, что процедуру оценивания работы прокурора целесообразно проводить на основе одинаковых критериев (качественных и количественных) для одного вида прокурорской деятельности, которые будут характеризовать профессиональные, личные и социальные признаки работы прокурора. Доказано, что процесс оценивания работы прокурора должен проводиться регулярно, конструктивно с использованием объективных и адекватных критериев оценивания и быть беспристрастным, справедливым и прозрачным. Предложено перспективами дальнейших исследований в этом направлении определить приоритетные направления для улучшения работы прокуроров в Украине с целью повышения уровня доверия населения к институту прокуратуры в целом.

Ключевые слова: прокурор, институт прокуратуры, сфера прокурорской деятельности, оценивания работы прокуроров, продвижение прокурора по службе.

Summary. The article reveals the features of assessing the work of prosecutors based on an analysis of international (European) legal norms and standards in the field of prosecutorial activities and the status of prosecutors. It is noted that in Ukraine, the legal basis for assessing the work of the prosecutor, next to international (European) standards, is the provision of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» and the provisions of the Strategy for Reforming the Judicial System, Judicial Proceedings and Related Legal Institutions for 2015–2020. It is determined that the assessment of the work of prosecutors is carried out from the standpoint of the overall effectiveness of the prosecutor's office and from the standpoint of an individual approach, which determines the effectiveness of the work of an individual prosecutor. It has been proved that evaluating the work of the prosecutor from the standpoint of an individual approach allows determining the needs for professional development of the prosecutor, as well as establishing the level of productivity of his prosecutor's activities. It was established that the assessment of the work of the prosecutor should be carried out by a collegial approach, where the subjects of the assessment should be prosecutors of the prosecutor's office in which the prosecutor carries out prosecutorial activities and whose work is being evaluated, or prosecutors of another prosecutor's office. It is determined that evaluations of the prosecutor's work should be carried out in formal and informal ways, but formal evaluations of the work of the prosecutor may include informal evaluations, if necessary. It was found that the procedure for assessing the work of the prosecutor should be carried out on the basis of the same criteria (qualitative and quantitative) for one type of prosecutor's activity, which will characterize the professional, personal and social characteristics of the prosecutor's work. It has been proven that the process of evaluating the work of the prosecutor should be carried out regularly, constructively, using objective and adequate evaluation criteria and be impartial, fair and transparent. It is proposed that the prospects for further research in this direction identify priority areas for improving the work of prosecutors in Ukraine in order to increase the level of public confidence in the institution of the prosecutor's office as a whole.

Key words: prosecutor, institute of the prosecutor's office, the sphere of prosecutorial activity, evaluation of the work of prosecutors, promotion of the prosecutor.

Постановка проблеми. Згідно зі змінами і доповненнями до чинного Закону України «Про прокуратуру» (від 14.10.2014 р. № 1697-VII) [1], зокрема п. 7–2 ч. 1 статті 9 «Повноваження Генерального прокурора», Генеральним прокурором України затверджується положення стосовно оцінювання рівня якості роботи (діяльності) прокурорів

(тобто щодо системи індивідуального оцінювання прокурорів) та оцінювання рівня якості роботи (діяльності) прокурорів загалом (тобто прокуратури в цілому). Такий підхід, виходячи із особливостей професійної діяльності прокурора в умовах реальної побудови демократичної правової держави, певною мірою викликає зауваження, оскільки формується

думка про дві доволі різні системи оцінювання якості роботи прокурорів (індивідуальної і на загальній основі). Водночас позитивним є те, враховуючи думку експертів у цьому напрямі (стосовно доповнення і впровадження цих змін на державному рівні), що таке оцінювання націлене на підвищення рівня ефективності і результативності роботи прокурорів та системи прокуратури України загалом. Все це обумовило актуальність дослідження у цьому напрямі, а також його важливість і доцільність проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики оцінювання роботи прокурорів представлено у наукових працях Є. Безкровного [2], А. Іванцової [3], О. Ігнатюка [4], М. Кобзаренка [5], С. Костенка [6], А. Куліша [7], Н. Миколенко [7], М. Хіль [3], Н. Яценко [2] та інших. Зокрема, у праці О. Ігнатюка [4] представлено основні критерії, за якими визначається робота прокурора, а також розкрито окремі аспекти проблематики роботи прокурора, опираючись на зарубіжний досвід. Поряд з тим, на особливу увагу заслуговує наукова праця М. Кобзаренка [5], в якій проаналізовано систему оцінювання роботи прокурорів з позиції визначення рівня її ефективності поза межами кримінального правосуддя, в рамках адміністративного процесу. Водночас С. Костенко [6] дотримується думки, що система оцінювання роботи прокурорів являє собою комплекс правових норм, до складу якого входять не лише положення, якими передбачається формування спеціальних органів оцінювання і порядку оцінювання роботи прокурорів, але і норми, якими передбачено процедуру роботи таких органів.

Аналіз літературних джерел за проблемою [1–7] свідчить про те, що проблематика оцінювання роботи прокурорів хоч і є широко дослідженою, однак потребує проведення більш ґрунтовніших досліджень, зокрема з позиції практичного підходу, виходячи із реалій сьогодення.

Мета статті. Метою статті є виявити ключові особливості оцінювання роботи прокурорів на основі аналізу міжнародних (європейських) правових норм та стандартів у сфері прокурорської діяльності і статусу прокурорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із особливих аспектів, що лежить в основі оцінювання роботи прокурорів, є те, що результати оцінювання певним чином впливають на підвищення кваліфікації прокурорів, а також на підвищення рівня продуктивності їх прокурорської діяльності.

Відповідно до п. 67 Висновку № 9 (2014) Консультативної ради європейських прокурорів (далі — КРЕП) до уваги Комітету міністрів Ради Європи (далі — КМ РЕ) про «Європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» [8], просування прокурора по службі має опиратися (або повинна базуватися) на: 1) професійній кваліфікації; 2) здібностях, вміннях і навичках; 3) досвіді й доброчесності; 4) принципах неупередженості та справедливості.

Такі ж принципи щодо прокурорів зазначені і в документі «Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування» [9], зокрема п. 7 визначено, що професійна кваліфікація, здібності, досвід, моральні якості, а також рішення, які ухвалені на засадах справедливості і неупередженості, є запорукою (основою) підвищення в посаді осіб, що здійснюють судове переслідування.

Разом з тим, у Стратегії реформування судочинства, судової влади та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [10], визначено, що на сьогодні (серед першочергових реформ в Україні) потрібно комплексно розвивати інструменти управління ефективністю та результативністю роботи органів судової влади і суміжних правових інститутів.

За результатами проведених досліджень з'ясовано, що ключові аспекти оцінювання роботи прокурорів представлені положеннями таких документів:

- 1) Рекомендації Rec(2000)19 про «Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя», прийнятих КМ РЕ для держав-членів (06 жовтня 2000 р.) [11];
- 2) Висновок № 7 (2012) КРЕП про «Управління засобами прокуратури», прийнятого ССРЕ (Consultative Council of European Prosecutors) на 7-му пленарному засіданні (Страсбург, 11 грудня 2012 р.) [12];
- 3) Висновок № 9 (2014) КРЕП до уваги КМ РЕ про «Європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» (Страсбург, 17 грудня 2014 р.) [8];
- 4) Висновок № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.) [13];
- 5) Звіт за результатами оцінки України про «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів» (четвертий раунд оцінювання), ухваленого на 76-му пленарному засіданні GRECO (Group of States against Corruption) (Страсбург, 19–23 червня 2017 р.) [14].

У вищезазначених документах [8; 11–14] зазначається, що оцінювання роботи прокурорів проводиться з позиції загальної ефективності діяльності прокуратури (з ціллю покращення процедури управління ресурсами при оптимальному розподілі коштів з бюджету) і з позиції індивідуального підходу, за яким визначається ефективність роботи окремого прокурора.

Так, у Висновку № 7 (2012) КРЕП про «Управління засобами прокуратури», прийнятого ССРЕ (Consultative Council of European Prosecutors) на 7-му пленарному засіданні (Страсбург, 11 грудня 2012 р.) [12], представлена комплексна процедура управління ресурсами, яка базується на моделі ресурсного забезпечення. Завдяки такому механізму

управління ресурсами можна визначити, на скільки досягнутими є загальні цілі прокуратури, зокрема цілі роботи прокурорів. Тут важливим є те, що метою оцінювання роботи прокурорів виступає досягнення належної межі управління як ресурсами, так і фінансами, що перебувають у розпорядженні прокуратури. За таких умов передбачається досягти рівноваги між ресурсами, що перебувають у розпорядженні прокуратури, та очікуваними результатами роботи прокурорів. В основі комплексного оцінювання роботи прокуратури лежить оцінювання рівня ефективності роботи прокурорів та контролювання рівня якості управління людськими ресурсами в органах прокуратури [12].

Своєю чергою, індивідуальний підхід до оцінювання ефективності роботи окремого прокурора дозволяє визначити потреби щодо підвищення кваліфікації прокурора, а також встановити рівень продуктивності його прокурорської діяльності. Відповідно до засад індивідуального підходу визначається загальний професійний рівень прокурора у системі здійснення ним прокурорської діяльності [13]. Тут варто зазначити, що особливу роль для просування прокурора по службі виконують також і інші фактори, такі як, до прикладу, стаж трудової діяльності, доброчесність, лідерські навички тощо [15].

Що стосується суб'єктів здійснення оцінювання якості роботи (діяльності) прокурорів, то Венеціанською комісією пропонується не покладати такі компетенції безпосередньо на Генерального прокурора чи на керівника [16; 17]. До прикладу, роль Ради прокурорів у процесі оцінювання роботи прокурора повинна характеризуватися наглядовим характером. Водночас безпосереднє оцінювання роботи прокурора повинен проводити спеціально сформований технічний орган. У багатьох випадках технічним органом, як правило, має бути комісія або комітет, що функціонує у рамках Ради прокурорів. Водночас така комісія або комітет повинні (у достатній мірі) бути незалежними від будь-якого впливу Ради прокурорів, а членами комісії або комітету обирати на конкурсній основі з провідних досвідчених юристів. Це пояснюється тим, що інформація, що надходитиме від таких суб'єктів, буде незалежною і неупередженою, що дозволить справедливо провести оцінювання роботи прокурора [18].

Слід зауважити, що крім провідних досвідчених юристів у оцінюванні якості роботи прокурора можуть брати участь і інші суб'єкти, однак, якщо вони мають відповідний досвід та знання у цій сфері, що дають їм можливість належно проводити оцінювання роботи прокурора. При цьому, роль таких суб'єктів носить дорадчий характер і не є вирішальною при визначенні результатів оцінювання роботи прокурорів [19].

Таким чином, можна стверджувати, що оцінювання роботи прокурора повинно здійснюватися за колегіальним підходом, де суб'єктами оцінювання

мають бути прокурори того органу прокуратури, в якому прокурор, робота якого оцінюється, здійснює прокурорську діяльність, чи прокурори іншого органу прокуратури. При цьому керівнику прокуратури чи безпосередньому керівнику прокурора, роботу якого оцінюють, не надається вирішальне одноособове рішення щодо висунення результатів оцінювання щодо роботи прокурора, який йому підпорядковується. Натомість з ціллю досягнення інституційної незалежності прокуратури потрібно не допускати до проведення оцінювання роботи прокурора зовнішніх суб'єктів, оскільки, вирішальною все-таки має бути роль прокурорів в оцінюванні.

Стосовно типології оцінювання, то відповідно до результатів, отриманих внаслідок анкетування членів асоціації Консультативної ради європейських прокурорів, оцінювання роботи прокурора слід проводити за двома дієвими практичними підходами, а саме — формальне та неформальне оцінювання. Метою цих двох підходів є визначення рівня навичок і продуктивності роботи прокурора. Водночас тут слід відмітити, що в окремих країнах оцінювання роботи прокурора проводиться для того, щоб, до прикладу, підвищити рівень заробітної плати прокурора, з метою нагородження його відзнаками або недопущення до такої ситуації, що призведе до зловживання службовим становищем чи виникнення помилок внаслідок здійснення прокурорської діяльності. Тут важливе значення має необхідність, підстави і підхід до притягнення прокурора до юридичної (дисциплінарної) відповідальності [13].

Доцільно також зазначити, що на формальній основі оцінювання роботи прокурорів необхідно проводити періодично (наприклад, кожні 3–5 років) і відповідно до спеціально затвердженої процедури. Цей вид оцінювання повинен базуватися на розробленому і визначеному законом або підзаконним актом алгоритмі, відповідно до якого оцінюються відповідні навички прокурора. У деяких випадках такий вид (або тип) оцінювання може бути поєднаний із системою рейтингового оцінювання прокурорів, що дозволить порівняти навички прокурора із іншими прокурорами, а також сприятиме для визначення і оцінки критеріїв щодо просування по службі. Сьогодні формальний підхід до оцінювання роботи прокурора базується на чітко визначених цілях, критеріях і статусі прокурора, роботу якого оцінюють.

Що стосується неформального способу (або виду) оцінювання, то тут необхідно відмітити, що цей підхід до оцінювання роботи прокурора побудований на обговореннях, за результатами яких одержується інформація про напрями та способи можливого підвищення рівня якості та рівня ефективності роботи прокурора, діяльність якого оцінюють. Характерними висновками таких обговорень можуть бути такі аспекти роботи прокурора: здатність прокурора працювати у команді, здатність прокурора здійснювати

прокурорську діяльність, не порушуючи при цьому спеціальні норми та стандарти тощо. Крім того, результати неформального оцінювання роботи прокурора, що проводиться методом обговорення, можуть вказувати на наявність у прокурора відповідних навичок, необхідних для виконання покладених на нього професійних обов'язків. Такий підхід до оцінювання роботи прокурора дозволяє краще визначити та вивчити проблемні аспекти, що виникають у професійній діяльності прокурора, показати навички і представити цілі кар'єрного зростання. Однак, безпосереднього впливу на висновки, що висуваються за результатами оцінювання роботи прокурора, цей вид оцінювання не має.

Доцільно також наголосити, що у Висновку № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.) [13], не представлено жодної позиції стосовно оцінювання роботи прокурорів ні за формальним, ні за неформальним підходом. Водночас у Звіті GRECO про Австрію, прийнятому на 73-му пленарному засіданні (Страсбург, 17–21 жовтня 2016 р.), щодо «Запобігання корупції щодо членів парламенту, суддів та прокурорів» [20], зазначається, що проведення оцінювання роботи прокурора на формальній основі повинно замінити неформальні види оцінювання роботи прокурора та передбачати додаткові критерії, за якими результати об'єктивного оцінювання впливатимуть на просування прокурора по службі, базуючись при цьому на принципах справедливості та заслуг прокурора.

У Звіті GRECO про Україну, ухваленому на 76-му пленарному засіданні (Страсбург, 19–23 червня 2017 р.), щодо «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів» [14], вказано, що формальне оцінювання роботи прокурора (з метою визначення рівня виконання ним службових повноважень) дозволяє проводити незалежний моніторинг та оцінювати роботу прокурора. Крім того, такий вид (або тип) оцінювання сприяє прозорому та об'єктивному просуванню по службі. Тому для України таке оцінювання відіграє особливу роль, оскільки сьогодні в Україні є доволі низький рівень довіри суспільства до органів прокуратури, а також частими є випадки політичного втручання в роботу прокурорів. Як вирішення та завчасне попередження настання таких проблемних аспектів (або проблем), потрібно законодавчо закріпити спеціальні критерії та процедуру оцінювання роботи прокурорів.

Розглядаючи критерії оцінювання роботи прокурора, то згідно п. 46, що представлений у Висновку № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.) [13], процедуру

оцінювання роботи прокурора доцільно проводити на базі однакових критеріїв для одного виду прокурорської діяльності. Водночас у випадках, коли оцінювання передбачає визначення загального рівня ефективності діяльності прокуратури, то Консультативною радою європейських прокурорів зазначено, що для встановлення рівня якості здійснення прокурором прокурорської діяльності потрібно брати до уваги не тільки якісні, але і кількісні критерії. Зокрема, насамперед слід звертати увагу на кількість закритих та відкритих справ, типи прийнятих рішень та результати за такими рішеннями, термін провадження, особливості організації роботи, здатність конструктивно висловлювати позицію як у письмовій, так і в усній формах, вміння користуватись сучасними технологіями, знання декількох іноземних мов, рівень співпраці із іншими прокурорами, а також іншими особами поза межами прокуратури. При цьому такі кількісні критерії, як кількість відкритих та закритих справ і тривалість провадження справи не мають бути одним єдиним критерієм, за яким здійснюватиметься оцінювання роботи прокурора чи оцінювання ефективності функціонування прокуратури загалом [13].

Водночас тут потрібно відмітити, що дещо раніше Консультативною радою європейських суддів у Висновку № 6 (2004) КРЕС до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів» (Страсбург, 24 листопада 2004 р.) [21] зазначалося, що рівень якості правосуддя не може свідчити про продуктивність судової системи. Це слід пояснити тим, що оцінювання якості правосуддя повинно базуватися на спроможності системи правосуддя задовольняти потреби громадян, які звертаються до правосуддя згідно із загальною метою правової системи, в якій термін проходження справи — це лише один елемент цілісної системи.

З позиції міжнародних експертів якісні критерії, до прикладу, належне та коректне використання доказів і рівень професійної поведінки у суді, потрібно також враховувати як доповнення до кількісних критеріїв. Однак, коли результати оцінювання роботи прокурора подаються у балах, цифрах чи відсотках та без певних пояснень, то тут може виникнути думка про хибність такого оцінювання. Об'єктивність та переконливість результатів оцінювання роботи прокурора, в першу чергу, повинна виходити від того, чи робота прокурора відповідає критеріям, за якими її оцінюють.

Для представлення оптимального переліку критеріїв, необхідних для оцінювання роботи прокурора, Консультативною радою європейських суддів у п. 39 Висновку № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му

пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.) [13], визначено, що до переліку кількісних критеріїв оцінювання слід додати такі якісні критерії, як рівень ефективності та ретельності розслідувань справ (у випадку, якщо такі обов'язки входять у компетенції прокурора), використання доказів на належному рівні, підтримання обвинувачення, виходячи із чіткості та конструктивності виконання такої функції, належний професійний рівень поведінки у суді.

Водночас ще одним якісним критерієм оцінювання роботи прокурора є прийняття рішення в належний термін. Цей критерій передбачений п. 26 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Про якість судових рішень» (Страсбург, 18 грудня 2008 р.) [22]. Для оцінювання роботи прокурора особливу увагу слід звернути на особливості розроблення та впровадження такої системи оцінювання, яка би безпосередньо не відображала критеріїв розкриття злочинів чи критеріїв виправдувальних вироків. З огляду на те, така система оцінювання повинна враховувати, перш за все, навички прокурора, зокрема керуватись [23]:

- 1) професійними критеріями, до прикладу, такими як знання права, уміння чітко та конструктивно представляти докази у суді, уміння якісно писати клопотання чи інші документи процесуального характеру;
- 2) особистісними критеріями, зокрема — умінням виконувати роботу незалежно від навантаження, умінням самостійно та обґрунтовано приймати правильні рішення;
- 3) соціальними критеріями, у тому числі умінням співпрацювати із колегами, умінням виявляти повагу до суду та сторони захисту, зокрема і до потерпілого.

Підсумовуючи проведене дослідження відносно критеріїв, необхідних для оцінювання роботи прокурорів, слід відмітити, що сьогодні в кожній правовій країні (в умовах реальної побудови демократичної правової держави) потрібно побудувати таку систему оцінювання роботи прокурорів, яка би базувалася на спеціально утверджених якісних та кількісних критеріях їх оцінювання у відповідності до принципів справедливості.

Наступним важливим аспектом оцінювання роботи прокурора виступає безпосередньо те, яким має бути алгоритм оцінювання. З огляду на те, відповідно до п. 65 Висновку № 9 (2014) КРЕП до уваги КМ РЄ про «Європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» [8] процес оцінювання роботи прокурора повинен проводитися регулярно, конструктивно із використанням об'єктивних та адекватних критеріїв оцінювання. Такі ж засади щодо процедури оцінювання представлені у п. 5 Рекомендацій Rec(2000)19 про «Роль прокуратури

в системі кримінального правосуддя», прийнятих КМ РЄ для держав-членів (06 жовтня 2000 р.) [11].

Алгоритм проведення оцінювання повинен бути неупередженим та справедливим [14]. При цьому не має допускатися будь-якого роду дискримінація прав, а також повинно бути передбачено право на оскарження результатів оцінювання [8]. Інформація щодо оцінювання повинна бути об'єктивною та надійною. Прокурор, роботу якого оцінюють, має право надати деякі власні справи, які він якісно виконав в процесі здійснення прокурорської діяльності. Особливо важливим це є у випадку, коли інформація за результатами оцінювання роботи прокурора свідчить про негативну оцінку [18].

Тут необхідно також зауважити, що у прокурорів має бути доступ до результатів оцінювання їхньої роботи. Прокурори також мають право подавати різні зауваження, якщо на те виникає необхідність. Також у прокурорів, роботу яких оцінюють, є право на компенсацію [8].

Разом з тим, у Висновку № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.) [13], зазначається, що оцінювання роботи прокурорів повинно бути прозорим, проводитись за чітко визначеними та об'єктивними критеріями. Також зазначено, що правовими вважаються результати оцінювання роботи прокурора, якщо у такій процедурі передбачене право прокурора на обговорення результатів оцінювання чи порівняння таких результатів із результатами оцінювання роботи керівника прокурора або інших компетентних осіб. Якщо при порівнянні результати оцінювання різняться, то прокурор має право їх оскаржувати. Оприлюднення результатів оцінювання, перш за все, не має підривати честь та особисту недоторканість прокурора.

Отже, можна стверджувати, що основні аспекти оцінювання роботи прокурорів на сьогодні представлені низкою міжнародних документів. Однак, найбільш оптимальною моделлю оцінювання виступає система оцінювання, що базується на формальній основі. Формальне оцінювання роботи прокурора може за необхідності включати проведення неформального оцінювання. Проте для проведення формального оцінювання роботи прокурора:

- 1) повинен бути чіткий перелік оцінювальних критеріїв;
- 2) мають надаватися гарантії від впливу на результати оцінювання, на подальшу роботу прокурора;
- 3) повинні бути визначені чіткі наслідки правового характеру, якщо одержано негативний результат при оцінюванні роботи прокурора.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами виконаного дослідження можна стверджувати, що [1–23]:

- оцінювання роботи прокурорів регулюється такими основними міжнародними (європейськими) стандартами, як: а) Рекомендації Rec(2000)19 про «Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя», прийнятих КМ РЄ для держав-членів (06 жовтня 2000 р.); б) Висновок № 6 (2004) КРЕС до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів» (Страсбург, 24 листопада 2004 р.); в) Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Про якість судових рішень» (Страсбург, 18 грудня 2008 р.); г) Висновок № 7 (2012) КРЕП про «Управління засобами прокуратури», прийнятого ССРЕ (Consultative Council of European Prosecutors) на 7-му пленарному засіданні (Страсбург, 11 грудня 2012 р.); д) Висновок № 9 (2014) КРЕП до уваги КМ РЄ про «Європейські норми та принципи, що стосуються прокурорів» (Страсбург, 17 грудня 2014 р.); е) Висновок № 11 (2016) КРЕП про «Якість та ефективність роботи прокурорів, у тому числі при боротьбі з тероризмом та серйозною і організованою злочинністю», прийнятого ССРЕ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 18 листопада 2016 р.); є) Звіт за результатами оцінки України про «Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів» (четвертий раунд оцінювання), ухваленого на 76-му пленарному засіданні GRECO (Group of States against Corruption) (Страсбург, 19–23 червня 2017 р.); ж) Звіт GRECO про Австрію щодо «Запобігання корупції щодо членів парламенту, суддів та прокурорів», прийнятого на 73-му пленарному засіданні (Страсбург, 17–21 жовтня 2016 р.); з) Звіт GRECO про Швейцарію, прийнятий на 74-му пленарному засіданні про «Запобігання корупції щодо членів парламенту, суддів та прокурорів» (Страсбург, 28 листопада — 2 грудня 2016 р.); и) Висновок щодо законопроекту про державну прокуратуру Молдови, прийнятий Венеціанською комісією на 75-му пленарному засіданні (Венеція, 13–14 червня 2008 р.); і) Висновок щодо проекту Закону про Вищу судову та прокурорську раду Боснії та Герцеговини, прийнятий Венеціанською комісією на 98-му пленарному засіданні (Венеція, 21–22 березня 2014 р.); ї) Тимчасовий висновок щодо законопроекту про Державну прокуратуру Чорногорії, прийнятий Венеціанською комісією на 101-му пленарному засіданні (Венеція, 12–13 грудня 2014 р.); й) Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади» (Страсбург, 24 жовтня 2014 р.); к) Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування, прийняті восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками, і т. д.
 - в Україні правовою базою оцінювання роботи прокурора, поряд з міжнародними (європейськими) стандартами, є положення Закону України «Про прокуратуру» і положення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.;
 - оцінювання роботи прокурорів проводиться з позиції загальної ефективності діяльності прокуратури (з ціллю покращення процедури управління ресурсами та оптимальному розподілі коштів з бюджету) та з позиції індивідуального підходу, за яким визначається ефективність роботи окремого прокурора;
 - оцінювання роботи прокурора з позиції індивідуального підходу дозволяє визначити потреби щодо підвищення кваліфікації прокурора, а також встановити рівень продуктивності його прокурорської діяльності;
 - оцінювання роботи прокурора повинно здійснюватися за колегіальним підходом, де суб'єктами оцінювання мають бути прокурори того органу прокуратури, в якому прокурор, робота якого оцінюється, здійснює прокурорську діяльність, чи прокурори іншого органу прокуратури;
 - оцінювання роботи прокурора слід проводити формальним (періодично (кожні 3–5 років) та відповідно до спеціально затвердженої процедури) та неформальним (побудований на обговореннях, за результатами яких одержується інформація про напрями та способи можливого підвищення рівня якості та рівня ефективності роботи прокурора, діяльність якого оцінюють) способами, однак формальне оцінювання роботи прокурора може за необхідності включати проведення неформального оцінювання;
 - процедуру оцінювання роботи прокурора доцільно проводити на основі однакових критеріїв (якісних та кількісних) для одного виду прокурорської діяльності, які характеризуватимуть професійні, особистісні та соціальні ознаки роботи прокурора;
 - процес оцінювання роботи прокурора повинен проводитися регулярно, конструктивно із використанням об'єктивних та адекватних критеріїв оцінювання та бути неупередженим, справедливим і прозорим.
- Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення пріоритетних напрямів для покращення роботи прокурорів в Україні з метою підвищення рівня довіри населення до інституту прокуратури в цілому.

Література

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
2. Безкровний Є., Яценко Н. Організація роботи прокурора із зверненнями громадян // Науковий вісник Національної академії прокуратури України. 2017. № 1. С. 39–47. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/bezkrovnyj.pdf> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
3. Хіль М. В., Іванцова А. В. Кроки до покращення роботи прокурора та підвищення довіри населення // Молодий вчений. 2018. № 4 (56). С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_4%281%29__27 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
4. Ігнатюк О. В. Критерії ефективності діяльності прокурора: проблеми, аспекти, зарубіжний досвід. Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 8 грудня 2016) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. 2016. С. 266–269.
5. Кобзаренко М. О. Оцінка ефективності діяльності прокурора в межах адміністративного процесу // Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 5. С. 221–223.
6. Костенко С. Засади створення системи оцінювання прокурорів в Україні // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2018. № 3(19). С. 31–41. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2018/kostenko.pdf> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
7. Куліш А. М., Миколенко Н. С. Критерії оцінки ефективності діяльності органів прокуратури України // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 2, Том 1. С. 85–88. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2018/tom_1/21.pdf (дата звертання: 20.03.2021 р.).
8. European norms and principles concerning prosecutors: Opinion No. 9 (2014) of the Consultative Council of European Prosecutors to the Committee of Ministers of the Council of Europe, Strasbourg, 17 December 2014. URL: <https://rm.coe.int/168074738b> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
9. Руководящие принципы, касающиеся роли лиц, осуществляющих судебное преследование. Приняты восьмым Конгрессом Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, Куба, 27 августа — 7 сентября 1990 года. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Ri4grp.html> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
10. Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
11. The role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation Rec(2000)19, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000 and Explanatory Memorandum. URL: <https://rm.coe.int/16804be55a> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
12. On the Management of the means of Prosecution service: Opinion No. 7 (2012) of the Consultative Council of European Prosecutors, adopted by the CCPE at its 7th plenary meeting (Strasbourg, 26–27 November 2012), Strasbourg, 11 December 2012. URL: <https://rm.coe.int/16807475b5> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
13. On the quality and efficiency of the work of prosecutors, including when fighting terrorism and serious and organised crime: Opinion No. 11 (2016) of the Consultative Council of European Prosecutors, adopted by the CCPE at its 11th plenary meeting (Strasbourg, 17–18 November 2016), Strasbourg, 18 November 2016. URL: <https://rm.coe.int/16807474b9> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
14. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів: Звіт за результатами оцінки. Україна: Ухвалено на 76-му пленарному засіданні GRECO (Страсбург, 19–23 червня 2017 року) / Council of Europe, Group of States against Corruption. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/pendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5a1c32e64> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
15. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Evaluation report. Switzerland: Adopted by GRECO at its 74th Plenary Meeting (Strasbourg, 28 November — 2 December 2016) / Council of Europe, Group of States against Corruption. URL: <https://rm.coe.int/16806fcda> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
16. Opinion on the draft law on the Public Prosecutors' service of Moldova adopted by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13–14 June 2008): European Commission for Democracy Through Law; document CDL-AD(2008)019-e, Strasbourg, 19 June 2008. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2008\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2008)019-e) (дата звертання: 20.03.2021 р.).
17. Opinion on the draft Law on the High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21–22 March 2014): European Commission for Democracy Through Law; document CDL-AD(2014)008-e, Strasbourg, 24 March 2014. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)008-e) (дата звертання: 20.03.2021 р.).
18. Interim Opinion on the Draft Law on the State Prosecution Office of Montenegro, adopted by the Venice Commission at its 101st Plenary Session (Venice, 12–13 December 2014): European Commission for Democracy Through Law;

document CDL-AD(2014)042, Strasbourg, 15 December 2014. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)042-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)042-e) (дата звертання: 20.03.2021 р.).

19. Про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади: Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи; документ CCJ(2014)2, Страсбург, 24 жовтня 2014 р. URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Opinion_17.pdf (дата звертання: 20.03.2021 р.).

20. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors: Evaluation report. Austria: Adopted by GRECO at its 73rd Plenary Meeting (Strasbourg, 17–21 October 2016) // Council of Europe, Group of States against Corruption. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806f2b42> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

21. Про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів: Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи; Страсбург, 24 листопада 2004 р. URL: <https://rm.coe.int/-17-2004-/16807477cd> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

22. Про якість судових рішень: Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи; Страсбург, 18 грудня 2008 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

23. Укрепление функциональной независимости прокуроров в восточноевропейских государствах-участниках: Отчет по оценке потребностей // Organization for Security and Co-operation in Europe, 04.03.2020. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/447865> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

УДК 347.962

Гудима Віталій Валерійович

викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури

Львівський університет бізнесу та права

Гудыма Виталий Валерьевич

преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры

Львовский университет бизнеса и права

Hudyma Vitaliy

Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0001-6708-3910

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-6-7298

НАПРЯМКИ ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ

НАПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО И ОРГАНИЗАЦИОННОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОРПУСА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СУДЕЙ В УКРАИНЕ

DIRECTIONS OF LEGAL AND ORGANIZATIONAL IMPROVEMENT OF THE CONCEPT OF FORMING A CORPS OF PROFESSIONAL JUDGES IN UKRAINE

Анотація. У статті представлено основні напрямки правового та організаційного удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні. З'ясовано що правове та організаційне удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні регулюється Конституцією України, Положенням про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, Положенням про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, Висновком № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів. Встановлено, що судді мають регулярно брати участь у навчанні з ціллю підвищення моралі та етики. Доведено, що покращення рівня якості професійного навчання кандидатів, що претендують на посаду судді, необхідно здійснювати за рахунок проведення професійної підготовки внаслідок участі у навчальних проектах, безперервного навчання, постійного навчання суддів, навчання усіх кадрів, що працюють у судовій гілці влади, спеціальної підготовки для осіб, що претендують на посаду помічників суддів. Визначено, що формування високопрофесійного корпусу суддів має опиратися на засади систематичного оновлення професійних знань, вмінь і навичок суддів за рахунок підвищення кваліфікації. Встановлено, що процес формування корпусу професійних суддів в Україні повинен насамперед бути таким, який би викликав високий рівень довіри громадян і суспільства в цілому до нього. З'ясовано, що процедура формування корпусу професійних суддів в Україні повинна відбуватися в контексті процедури очищення судової влади. Визначено, що важливим напрямом удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні повинно стати підвищення рівня авторитетності суддів у суспільстві. Встановлено, що корупція, рівень якої є досить високим в судовій сфері, впливає на зниження рівня довіри громадськості, при чому найпоширенішим видом корупції у цій системі є політичне втручання у діяльність судів і суддів. Визначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є удосконалення суспільного контролю за професійною якістю суддів, що виступає важливим етапом формування корпусу професійних суддів в Україні.

Ключові слова: суддя, корпус професійних суддів, правосуддя, судочинство, доброчесна поведінка, рівень довіри громадськості, корупція.

Аннотация. В статье представлены основные направления правового и организационного совершенствования концепции формирования корпуса профессиональных судей в Украине. Выявлено что правовое и организационное совершенствование концепции формирования корпуса профессиональных судей в Украине регулируется Конституцией Украины, Положением о проведении конкурса на занятие вакантной должности судьи, Положением о порядке и методологии квалификационного оценивания, показатели соответствия критериям квалификационного оценки и средства их установления, Выводом № 1 (2001) Консультативного совета европейских судей для Комитета министров совета Европы о стандартах независимости судебных органов и несменяемости судей. Установлено, что судьи должны регулярно участвовать в обучении с целью повышения морали и этики. Доказано, что улучшение уровня качества профессионального обучения кандидатов, претендующих на должность судьи, необходимо осуществлять за счет проведения профессиональной подготовки в результате участия в учебных проектах, непрерывного обучения, постоянного обучения судей, обучение всех кадров, работающих в судебной ветви власти, специальной подготовки для лиц, претендующих на должность помощников судей. Определено, что формирование высокопрофессионального корпуса судей должна опираться на принципы систематического обновления профессиональных знаний, умений и навыков судей за счет повышения квалификации. Установлено, что процесс формирования корпуса профессиональных судей в Украине должен прежде всего быть таким, который бы вызвал высокий уровень доверия граждан и общества в целом к нему. Выяснено, что процедура формирования корпуса профессиональных судей в Украине должна происходить в контексте процедуры очистки судебной власти. Определено, что важным направлением совершенствования концепции формирования корпуса профессиональных судей в Украине должно стать повышение уровня авторитетности судей в обществе. Установлено, что коррупция, уровень которой достаточно высок в судебной сфере, влияет на снижение уровня доверия общественности, причем самым распространенным видом коррупции в этой системе является политическое вмешательство в деятельность судов и судей. Определено, что перспективами дальнейших исследований в этом направлении является совершенствование общественного контроля за профессиональным качеством судей, выступает важным этапом формирования корпуса профессиональных судей в Украине.

Ключевые слова: судья, корпус профессиональных судей, правосудие, судопроизводство, добродетельная поведение, уровень доверия общественности, коррупция.

Summary. The article presents the main directions of legal and organizational improvement of the concept of forming a corps of professional judges in Ukraine. It was found that the legal and organizational improvement of the concept of forming a corps of professional judges in Ukraine is regulated by the Constitution of Ukraine, the Regulations on the Competition for the Vacant Judge Position, the Regulations on the Procedure and Methodology of Qualification Assessment, Indicators of Compliance with the Qualification Assessment Criteria and the Means of Their Establishment, the Conclusion No. 1(2001) of Advisory Council of European Judges for the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards for the independence of the judiciary and the irremovability of judges. It has been established that judges should regularly participate in training in order to improve morale and ethics. It has been proved that the improvement of the quality level of professional training of candidates applying for the position of a judge must be carried out through professional training as a result of participation in training projects, continuous training, continuous training of judges, training of all personnel working in the judicial branch of government, special training for persons applying for the position of assistant judges. It was determined that the formation of a highly professional corps of judges should be based on the principles of systematic renewal of professional knowledge, skills and abilities of judges through professional development. It has been established that the process of forming a corps of professional judges in Ukraine should, first of all, be such that would cause a high level of trust of citizens and society as a whole in him. It was found that the procedure for the formation of a corps of professional judges in Ukraine should take place in the context of the procedure for clearing the judiciary. It has been determined that an important direction for improving the concept of forming a corps of professional judges in Ukraine should be increasing the level of authority of judges in society. It was found that corruption, the level of which is quite high in the judicial sphere, affects the decrease in the level of public confidence, and the most common type of corruption in this system is political interference in the activities of courts and judges. It has been determined that the prospects for further research in this direction are the improvement of public control over the professional quality of judges, it is an important stage in the formation of the corps of professional judges in Ukraine.

Key words: judge, corps of professional judges, justice, legal proceedings, virtuous behavior, level of public confidence, corruption.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової держави характеризується посиленнями вимогами до діяльності судової гілки влади. Окрім того, особливий погляд у такому контексті націлений на вимоги до кандидатів, що претендують на посади суддів, а також на те, як та на яких засадах має відбуватись формування корпусу професійних суддів в Україні. Важливою вимогою у такій процедурі ви-

ступає наявність бездоганної репутації. Кандидати, що претендують на посади суддів, повинні мати бездоганну репутацію і не заплямовувати її протягом періоду, коли вже будуть суддями та здійснюватимуть правосуддя. Тому тут слід наголосити на тому, що кандидат, що претендує на посаду судді, не може стати суддею, якщо його репутація прямо суперечить поставленим у законодавстві та стандартах вимогам до посади судді.

З огляду на те, актуальність тематики наукового дослідження націлена на вивчення вимог до посади судді та особливостей формування корпусу професійних суддів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування корпусу професійних суддів в Україні досліджується багатьма науковцями та практиками-юристами. Зокрема, особливі дослідження в окресленому напрямку проводять В. Городовенко [1], В. Єгорова [2], А. Костенко [3], І. П'ятак [4], Л. Скомороха [5], С. Степанов [6], О. Хотинська-Нор [7] та інші.

Відтак, у праці Л. Скоморохи [5] зазначено, що справедливий суд в Україні може настати лише тоді, коли підхід до формування корпусу суддів буде об'єктивним та прозорим. Тому для досягнення такого завдання слід насамперед чітко та на законодавчих засадах урегулювати процес добору кандидатів, що претендують на посаду суддів. З огляду на неузгодженість та невідповідність правових норм щодо процедури призначення кандидатів на посади, слід насамперед їх привести у відповідність, що дозволить у перспективі знизити рівень зловживань зі сторони посадових осіб та зменшити тиск на формування корпусу суддів.

Водночас А. Костенко [3] зауважує, що важливим етапом реалізації судової реформи в Україні виступатиме проведення спеціальної підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів, у Національній школі суддів України. На думку заслуженого юриста України, така професійна підготовка, яку проводитиме Національна школа суддів України, дозволить сформувати корпус професійних висококваліфікованих суддів.

Разом з тим, С. Степанов [6] стверджує, що концепція формування корпусу професійних суддів в Україні має базуватися на принципах законності, самостійності, незалежності, незмінності та професіоналізму.

Вивчення джерел [1–7] показало, що проблематика формування корпусу професійних суддів в Україні з позиції правового та організаційного удосконалення вимагає проведення ґрунтовніших досліджень.

Мета статті. Метою статті є представити основні напрямки правового та організаційного удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто відмітити, що суддя, окрім поставлених до нього у законодавстві та стандартах вимог, повинен розумно відділяти межі гарантій, якими забезпечується його незалежність, з ціллю не посягання на всюдозволеність. Що стосується особистісних якостей кандидатів, що претендують на посаду судді, то вони виступають важливим критерієм розгляду судових справ та ухвалення за ними справедливих і законних судових рішень.

Неправильним слід вважати твердження, за якого судді мають і зобов'язані ухвалювати судові рішення, керуючись лише правом. В ухваленні судового рішення суддя має дотримуватись правових норм, керуючись при цьому принципами оптимальності і раціональності. Разом з тим, слід відмітити, що судді мають регулярно брати участь у навчанні з ціллю підвищення моралі та етики. Підтримуючи таку позицію, слід відмітити, що суддя повинен здійснювати правосуддя відповідно до вимог професійної етики і професійної обізнаності.

Тому в основі ключової умови для кандидатів, що претендують на посаду судді, лежить обов'язкове проходження професійної підготовки. Таку підготовку здійснюють компетентні фахівці, що мають значний правовий досвід і бездоганну репутацію. З огляду на те, потрібно відзначити, що покращення рівня якості професійного навчання кандидатів, що претендують на посаду судді, необхідно здійснювати у таких напрямках, як:

- професійна підготовка у сфері участі у навчальних проектах, внаслідок чого навчання кандидатів, що претендують на посаду судді, проходить як на національному, так і на міжнародному рівнях;
- проведення безперервного навчання (фінансування має бути у достатніх обсягах) з мінімальною, але оптимальною тривалістю часу, в контексті дотримання принципу безперервності навчання;
- формування високопрофесійного корпусу суддів внаслідок проведення постійного навчання суддів, яке виступатиме як правовим завданням, так і обов'язком суддів;
- навчання усіх кадрів, що працюють у судовій гілці влади з ціллю підвищення рівня і якості роботи судової системи та досягнення оптимальності ухвалення судових рішень (для реалізації цього напрямку слід розробити різні тренінгові програми);
- проведення спеціальної підготовки для осіб, що претендують на посаду помічників суддів.

Опираючись на такі напрямки покращення рівня якості професійного навчання кандидатів, що претендують на посаду судді, ректором Національної школи суддів України М. Оніщуком [8] висунуто думку про те, що важливе значення набуває питання національних стандартів суддівської освіти у контексті навчання та підготовки кандидатів, що претендують на посаду суддів. Основа національних стандартів суддівської освіти має бути змістовно наповненою необхідними курсами (при цьому особливу увагу слід зосередити на соціальному аспекті та міжнародній правозастосовній практиці) і спеціально розробленими методиками їх викладання.

Разом з тим, ключові критерії оцінювання рівня професійних знань, вмінь і навичок за підсумками проходження навчальної програми (навчального курсу) повинні бути визначені згідно мети навчання та мають відображати наявні потреби суддів.

Практика показує, що формування високопрофесійного корпусу суддів має опиратися на засади систематичного оновлення професійних знань, вмінь і навичок суддів за рахунок підвищення кваліфікації. Такий спосіб сьогодні має активне застосування у багатьох демократичних державах, причому результати реалізації є на доволі високому рівні. Щодо України, то слід відмітити, що навчання, враховуючи його обов'язковість, визначену правом, носить факультативний характер [1, с. 118].

Акцентуючи увагу на зазначеному, треба наголосити, що підвищення рівня кваліфікації високопрофесійних суддів має стати особливим звичним завданням у напрямку підготовки компетентних фахівців сфери права.

Стосовно особливостей добору кандидатів, що претендують на посаду суддів, то тут присутні як позитивні, так і негативні сторони. Нещодавно було проведено круглий стіл, де учасниками були судді Верховного Суду. Голова Касаційного цивільного суду, що є у складі Верховного Суду, Б. Гулько заявив, що відбір кандидатів, що претендують на посаду суддів, є своєрідним «марафоном». З огляду на те, Б. Гулько запропонував дещо спростити таку процедуру з ціллю підвищення її ефективності. Окрім того, особливу увагу суддя звернув на обов'язковість усунення перешкод, що не дозволяють прозоро проводити конкурси добору кадрів на посади суддів [2].

Підтримуючи позицію Б. Гулька, доцільно зауважити, що процес формування корпусу професійних суддів в Україні повинен насамперед бути таким, який би викликав високий рівень довіри громадян і суспільства в цілому до нього. Тому такий процес має складатися із низки етапів, кожен із яких кандидати, що претендують на посади суддів, мають успішно пройти. З огляду на те, успішне проходження цих етапів дозволить сформувати склад достойних суддів у судовій гілці влади.

Окрім того, опираючись на думку багатьох науковців, що проводять дослідження у напрямку удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів, слід відмітити, що процес добору кандидатів, що претендують на посади суддів, має відбуватись за чітко визначеними критеріями. За цими критеріями оцінюватимуться практичні результати проходження кандидатами, що претендують на посади суддів, визначених етапів. Разом з тим, недоречним є висунення вимог до кандидатів, що не передбачені вітчизняним законодавством в контексті здійснення підготовки.

Не менш важливого значення у процесі добору кадрів на посади суддів займає етап проведення конкурсу на зайняття посад, які є вакантними. Відтак, із 2016-го року чинним є Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді [9].

Поряд з тим, оголошення про конкурс на зайняття вакантних посад проводиться на основі рішення, ухваленого Вищою кваліфікаційною комісією суддів

України на відповідному засіданні. Повідомлення про рішення розміщується на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України і на офіційному веб-порталі Судової влади України. Також Вища кваліфікаційна комісія суддів України публікує оголошення у різних друкованих засобах масової інформації, але не пізніше, ніж за місяць проведення такого конкурсу [10].

Аналіз Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, затвердженого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, дозволяє відмітити, що кандидати, що претендують на посаду судді, мають право брати участь у конкурсі на зайняття посад, що є вакантними, тільки у одному суді. Така засада свідчить, що підсумок конкурсного добору може бути обмежений випадковістю. Тому процес формування корпусу суддів за таких обставин виступає ніщо інше як лотерейний квиток. Опираючись на останній досвід добору кадрів на посади суддів, за результатами конкурсу рекомендованими на посади суддів були ті кандидати, що мали невеликий бал. Водночас кандидати, що мали дійсно високий бал, були залишені у резерві (як наслідок вони зможуть при умові відсутності нових конкурсів завершити участь у процедурі добору кадрів, якщо термін перебування їх у суддівському резерві мине). Потрібно відмітити і ряд інших випадків, зокрема той випадок, коли кандидати, що претендують на посаду судді, мали намір здійснювати судочинство у певних судах, проте були певні, що їх рейтинговий бал є не достатнім для їх перемоги. За таких обставин кандидати не брали участі у конкурсі у тому суді. Одним із способів вирішення такої проблеми може бути визначена у законодавстві правова можливість, згідно якої, кандидати, що претендують на посади суддів, можуть брати участь у конкурсі одночасно у кількох судах. Окрім того, кандидати наголошують на закріпленні їх права у законодавстві про встановлення пріоритетності посад суддів. Такий хід проведення конкурсного добору на зайняття посад був реалізований в Україні у сфері освіти [11].

Тут доцільно відзначити те, які наслідки матиме правова регламентація дозволу кандидатам, що претендують на посаду суддів, брати участь у конкурсах на зайняття посад, що є вакантними, у кількох судах одночасно? З огляду на те, можливими, при тому позитивними, наслідками можуть бути:

- найкращі кандидати, що претендують на посаду суддів, зможуть займати вакантні посади;
- значно скоротяться витрати на проведення конкурсів, тому що знизиться кількість таких конкурсів;
- підвищиться рівень ефективності проведення конкурсного добору;
- оптимальне заповнення вакантних посад.

При цьому, проведенню кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні перешкоджає ряд проблем. Як вважає Р. Куйбіда (голова правління Центру

політико-правових реформ), однією із таких проблем виступає проблема непрозорості процедури кваліфікаційного оцінювання. Тому формування корпусу професійних суддів в Україні проводиться поверхнево, при чому перевірка цієї процедури є формальною. У повному обсязі не проводиться оприлюднення досьє судді. До прикладу, мала місце навіть така ситуація, коли Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було проведено співбесіди із кандидатами, що претендують на посади суддів, однак на той момент Громадська рада доброчесності ще не мала сформованого нового складу [12].

З огляду на проблему непрозорості оцінювання кандидатів, що претендують на посади суддів, слід відмітити, що потрібно насамперед ретельно перевіряти письмові роботи кандидатів, водночас їх досьє повинні бути оприлюднені. У такий спосіб громадськість зможе побачити, що процес є прозорим та виразити особисте бачення того, чи є процедура добору кандидатів, що претендують на посади суддів, справедливою. Разом з тим, потрібно також особливу увагу звернути на те, що кандидати, що претендують на посади суддів, обираються судьями. Як правило, така пропозиція є успішною, проте високий рівень ефективності можна досягти тоді, коли існує високий рівень довіри як до суддів, так і до держави загалом. У протилежному випадку позиція громадськості виходить із того, що судді у ході добору кандидатів, обирають таких, як вони самі [13].

Варто відзначити, що процедура формування корпусу професійних суддів в Україні повинна відбуватися в контексті процедури очищення судової влади. Проте, практика свідчить, що доволі частими є випадки, коли голови судів мають значний вплив на суддів, що здійснюють в них судочинство. Окрім цього, ще однією поширеною проблемою виступає проблема не підтвердження законності походження майна. Останнім часом за такою підставою не було звільнено жодного суддю із посади [14].

Одним із можливих варіантів вирішення таких проблем виступає відхід від процедури добору кандидатів, що претендують на посади суддів, самими судьями. З огляду на те, формування корпусу професійних суддів в Україні слід проводити за процедурою добору кандидатів, що претендують на посади суддів, де добір здійснюватимуть як представники судових органів, так і представники громадських організацій. Варто відмітити, що судова влада в Україні, як в країні із перехідною демократією, не може самостійно вийти на високий рівень справедливості і прозорості діяльності. Тому доцільним буде залучення громадськості у процеси добору кандидатів, що претендують на посади суддів. Це, своєю чергою, забезпечить якісне оновлення корпусу суддів [15].

Дослідження доводять, що рівень довіри суспільства до діяльності судової системи в Україні є низьким. До прикладу, у інших більш розвинутих демократичних державах, судова влада навпаки

користується доволі високим рівнем довіри громадян. Варто відмітити і те, що зростає рівень довіри до судової системи тих осіб, що насамперед користувалися судовими послугами і були безпосередніми учасниками судового процесу. Такий приклад свідчить про позитивний досвід представників громадськості у діяльності системи правосуддя в Україні.

Доцільно зауважити, що проблематика формування корпусу професійних суддів в Україні тісно взаємопов'язана із іншими загальнодержавними проблемами. Підтримуючи позицію О. Хотинської-Нор, потрібно зазначити, що діяльність судової влади є певним чином відзеркаленням дій суспільства, в якому проводиться судочинство. Тому представникам судової влади рекомендується більш коректніше реагувати на нововведення, які відбуваються у процесах судоустрою і судочинства [7, с. 187–188].

Рівень довіри суспільства до діяльності професійних суддів базується також і на інформації, яку одержує громадськість, про них та їхню діяльність в контексті розгляду судових справ та ухвалення за ними судових рішень. Мають місце ситуації, коли судова влада, не замислюючись над тим, самостійно підриває свій авторитет внаслідок ухвалення рішень чи представлення неетичної поведінки. Тому, опираючись на таку проблему, професійні судді повинні ухвалювати судові рішення згідно законодавчих норм, при чому взаємодіяти із громадськістю у ході ухвалення таких рішень. Такі пропозиції щодо удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні виступають основою багатьох наукових дискусій. Варто відмітити, що все більшої актуальності та значних обговорень серед науковців набувають також питання організування різних прес-конференцій одразу після проведення судових засідань з ціллю обґрунтування ухвалених судових рішень за резонансними (гучними) судовими справами [16].

Одними із ключових завдань реформування судової гілки влади виступають посилення незалежності професійних суддів і очищення судової системи. Результати проведеного опитування щодо вивчення позиції громадськості стосовно прозорості діяльності представників судової системи засвідчують, що на сьогодні процедура очищення судової гілки влади не має значних перспектив та позитивних досягнень [17].

Тому одним із шляхів вирішення цієї проблеми виступає проведення конституційної реформи у напрямку правосуддя. Такі дії дозволять краще оптимізувати діяльність професійних суддів і посилити рівень довіри громадськості до їх діяльності в контексті здійснення правосуддя.

З огляду на те, проведення судової реформи в Україні має забезпечити прозорість і відкритість процедури добору кандидатів, що претендують на посаду суддів. Разом з тим, поведінка суддів у ході здійснення правосуддя має відповідати вимогам, не

тільки визначеним законодавством, але і вимогам, які висуває суспільство [14].

Варто відмітити і те, що у зв'язку із проведенням судової реформи у 2016-му році, на сьогодні не до кінця відбувся процес очищення корпусу суддів в Україні. Як вважає ряд науковців, вагомою причиною цього стало ігнорування з боку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України випадків, за якими судді порушували законодавством визначені вимоги. Ця проблематика стосується також і кандидатів, що претендують на посади суддів, оскільки доволі часто із їх боку виникали порушення вимог доброчесної поведінки.

Насамперед слід відмітити, що початок регулювання суспільних відносин у судочинстві має відбутися внаслідок внесення змін до Конституції України [18]. Так, першочергово слід внести зміни у розділ VIII «Правосуддя».

Разом з тим, у науковому виданні «Судова реформа: як громадяни можуть зробити її успішною» наведено позицію, згідно якої пропонується виключити із Конституції України розділ про прокуратуру. Така позиція підтверджується думкою про те, що прокуратура у пострадянських державах виступала потужним державним органом. За Верховною Радою України як і раніше залишається право на висловлення недовіри прокурору, а за Президентом України — право на призначення осіб на посаду прокурора у відповідності із погодженням цієї дії із парламентом. Тут слід зауважити, що наявність такого права як у Президента України, так і Верховної Ради України може певним чином забезпечити так звану залежність органів прокуратури від впливу політичних сил [19, с. 10–11].

Треба відмітити, що важливим напрямом удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні повинно стати підвищення рівня авторитетності суддів у суспільстві. Для цього слід запровадити інститут Громадської ради доброчесності.

Попри те слід відмітити, що особливу роль у контексті формування корпусу професійних суддів в Україні відіграє Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Тому проведення судової реформи в Україні насамперед дозволить удосконалити процедуру добору членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. З огляду на те, ключовим напрямком удосконалення виступатиме проведення перевірки кандидатів, що претендують на членство у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, на відповідність їхньої поведінки вимогам доброчесності [4].

Акцентуючи увагу на зазначеному вище, слід погодитися із такою пропозицією, згідно якою має бути передбачено проведення перевірки кандидатів на членство у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України на відповідність вимогам доброчесності поведінки. Тому перед персональним складом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повинні

висуватися такі вимоги, як і перед іншими представниками органів судової влади. З огляду на те, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України мають проходити перевірку на відповідність доброчесності поведінки. Успішна реалізація такого завдання дозволить підвищити рівень довіри громадян до діяльності судової гілки влади.

При цьому слід відмітити, що законодавче закріплення положення про проходження перевірки членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України зумовлює виникнення низки проблем. Зокрема невирішеною залишається проблема суб'єкта, на якого буде покладено процес здійснення перевірки.

Окрім відповідності вимогам доброчесності поведінки, судді повинні здійснювати покладені на них посадові обов'язки, дотримуючись вимог законності та прозорості діяльності. Щодо прозорості діяльності, то важливою перешкодою для цього виступає присутній в Україні досить високий рівень корупції в усіх органах державної влади, у тому числі у судовій гілці влади. Варто відмітити, що корупція, рівень якої є досить високим в судовій сфері, впливає на зниження рівня довіри громадськості. Найпоширенішим видом корупції у судовій системі виступає політичне втручання у діяльність судів і суддів [20].

Треба відзначити, що боротьба із корупцією та її проявами не має виступати одностороннім процесом. Судді у взаємодії із суспільством також повинні брати активну участь у боротьбі із проявами корупційних правопорушень.

Тому боротьба із корупцією та її проявами у системі судової влади має відбуватись за рахунок:

- постійного моніторингу та повідомлення правоохоронним органам про неправомірні дії, що носять корупційний характер, зі сторони представників судових органів чи інших органів державної влади;
- повідомлення засобів масової інформації про вчинення неправомірних дій, що носять корупційний характер, представниками судових органів чи інших органів державної влади;
- повідомлення Національного антикорупційного бюро про вчинення неправомірних дій, що носять корупційний характер, представниками судових органів чи інших органів державної влади;
- повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про вчинення неправомірних дій, що носять корупційний характер, представниками судових органів чи інших органів державної влади;
- участі громадських об'єднань, основна діяльність яких націлена на протидію та подолання корупції;
- участі у різних мітингах, протестах, демонстраціях, на яких пропагуються засади подолання корупції у судовій гілці влади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання джерел [1–21] розкрито та представлено напрямки правового та

організаційного удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні. З'ясовано також, що:

- правове та організаційне удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні регулюється Конституцією України, Положенням про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, Положенням про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, Висновком № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів;
- судді мають регулярно брати участь у навчанні з ціллю підвищення моралі та етики;
- покращення рівня якості професійного навчання кандидатів, що претендують на посади суддів, необхідно здійснювати за рахунок проведення професійної підготовки у сфері участі у навчальних проектах, безперервного навчання, постійного навчання суддів, навчання усіх кадрів, що працюють у судовій гілці влади, спеціальної підготовки для осіб, що претендують на посаду помічників суддів;
- формування високопрофесійного корпусу суддів має опиратися на засади систематичного оновлення професійних знань, вмінь і навичок суддів за рахунок підвищення кваліфікації;
- процес формування корпусу професійних суддів в Україні повинен насамперед бути таким, який би викликав високий рівень довіри громадян і суспільства в цілому до нього;
- процес добору кандидатів, що претендують на посаду суддів, має відбуватись за чітко визначеними

- критеріями, за якими оцінюватимуться практичні результати проходження ними визначених етапів;
- проведення правової регламентації щодо дозволу кандидатам, що претендують на посаду суддів, брати участь у конкурсах на зайняття посад, що є вакантними, у кількох судах одночасно дозволить: 1) найкращим кандидатам, що претендують на посади суддів, займати вакантні посади; 2) значно скоротити витрати на проведення конкурсів, тому що знизиться кількість таких конкурсів; 3) підвищити рівень ефективності проведення конкурсного добору; 4) оптимально заповнити вакантні посади;
 - процедура формування корпусу професійних суддів в Україні повинна відбуватися в контексті процедури очищення судової влади;
 - з метою підвищення рівня довіри суспільства до діяльності професійних суддів, професійні судді повинні ухвалювати судові рішення згідно законодавчих норм, при чому взаємодіяти із громадськістю у ході ухвалення таких рішень;
 - важливим напрямом удосконалення концепції формування корпусу професійних суддів в Україні повинно стати підвищення рівня авторитетності суддів у суспільстві;
 - корупція, рівень якої є досить високим в судовій сфері, впливає на зниження рівня довіри громадськості, при чому найпоширенішим видом корупції у цій системі є політичне втручання у діяльність судів і суддів.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є удосконалення суспільного контролю за професійною якістю суддів, що виступає важливим етапом формування корпусу професійних суддів в Україні.

Література

1. Городовенко В. Періодичне навчання суддів та координаційні практики // Слово Національної школи суддів України. 2014. № 1. С. 116–121.
2. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2008. 17 с.
3. Костенко А. Спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді // Слово національної школи суддів України. 2013. № 1 (2). С. 8–14.
4. П'ятак І. ВККС України: реформувати не можна залишати / Центр демократії та верховенства права, 02.07.2019. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/vkksu-judicial-reform/> (дата звертання: 01.04.2021).
5. Скомороха Л. В. Організаційно-правові та процедурні аспекти практики формування суддівського корпусу в Україні // Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 1. С. 31–41.
6. Степанов С. В. Принципи формування суддівського корпусу України // Правова держава. 2017. № 26. С. 41–44.
7. Хотинська-Нор О. З. Теоретичні засади судової реформи: окремі аспекти // Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12, № 2. С. 184–193.
8. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ. 2015. 708 с.
9. Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді: Затверджено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 02.11.2016 р. № 141/зп-16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS30705> (дата звертання: 01.04.2021).

10. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення від 03.11.2016 р. № 143/зп-16. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadok_ta_metod.pdf (дата звертання: 01.04.2021).
11. Добір у судді — 2017: пропозиції щодо вдосконалення процедури конкурсу на посаду суддів // Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/138408-dobir-2017-propozitsiyi-schodo-vdoskonalennya-protseduri-konkursu-na-posadi-suddiv> (дата звертання: 01.04.2021).
12. За наслідками проходження оцінювання звільнено лише 15 суддів — громадськість назвала основні недоліки процесу оцінювання суддів / Центр політико-правових реформ, 05.04.2019. URL: <http://185.65.244.102/ua/news/20873638-za-naslidkami-prohodzheniya-otsinyuvannya-zvilнено-lishe-15-suddiv-gromadskist-nazvala-osnovni-nedoliki-protsesu-otsinyuvannya-suddiv> (дата звертання: 29.04.2021).
13. Фемида приходить в сірому. URL: <https://zbruc.eu/node/81298> (дата звертання: 01.04.2021).
14. Судова реформа в Україні: лайфхаки для країн, що трансформуються / Центр політико-правових реформ, 21.09.2018. URL: <https://www.pravo.org.ua/ua/news/20873279-sudova-reforma-v-ukrayini-layfhaki-dlya-krayin,-scho-transformuyutsya> (дата звертання: 01.04.2021).
15. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 01.01.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text (дата звертання: 01.04.2021).
16. Куйбіда Р., Жернаков М., Середа М. Інструменти зміцнення довіри до суду в Україні: аналітична записка / Центр економічної стратегії, 2019. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ЦППР-final-UA-2.pdf> (дата звертання: 01.04.2021).
17. Як громадськість може впливати на судову реформу? У Дніпрі відбувся тренінг для експертів. URL: <https://uplan.org.ua/news/iak-hromadskist-mozhe-vplyvaty-na-sudovu-reformu-u-dnipri-vidbuvsia-treninh-dlia-ekspertiv/> (дата звертання: 01.04.2021).
18. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звертання: 01.04.2021).
19. Судова реформа: як громадяни можуть зробити її успішною: посібник / Р. Куйбіда, О. Лебедь, Р. Ліхачов, О. Трубенкова; за заг. ред. Р. Куйбіди. К.: ФОП Москаленко О. М., 2018. 62 с.
20. Куйбіда Р., Смалюк Р., Середа М. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: Альтернативна доповідь за 2019 рік. Київ: Центр політико-правових реформ, 2020. URL: <http://185.65.244.102/img/books/files/1588586222cplr.%20shadow%20report%20on%20judges%20independence%202019.pdf> (дата звертання: 01.04.2021).
21. Skoromnyy Y., Skrynkovskyy R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. Vol. 6, No. 11. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>

УДК 343.98

Долженко Любов Юріївна
судовий експерт
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
Долженко Любовь Юрьевна
судебный эксперт
Харьковский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр МВД Украины
Dolzhenko Liubov
Forensic Expert
Kharkiv Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ

ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ ОБРАЗЦОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ВИДЕО-, ЗВУКОЗАПИСИ

FEATURES OF OBTAINING SAMPLES DURING FORENSIC EXAMINATION OF VIDEO-, SOUND RECORDING

Анотація. Значна увага приділяється проблемам боротьби зі злочинністю, а саме розкриттю та розслідуванню злочинів з метою встановлення осіб, які їх вчинили. На практиці отримання зразків для експертизи пов'язано з подальшим призначенням та проведенням експертного дослідження для отримання доказів. Оскільки експертний висновок є важливим для всього процесу доказування актуально звернутися до послідовного розгляду правової природи та деталей отримання й використання зразків у кримінальному судочинстві. Висновки ідентифікаційних судових експертиз мають величезне значення для встановлення обставин вчинення злочину, доведення вини особи або її відсутності.

Ключові слова: боротьба зі злочинністю, отримання зразків, судова експертиза, висновок експерта, процесуальний порядок, розслідування.

Аннотация. Значительное внимание уделяется проблемам борьбы с преступностью, а именно раскрытию и расследованию преступлений с целью установления лиц, которые их совершили. На практике получение образцов для экспертизы связано с последующим назначением и проведением экспертного исследования для получения доказательств. Поскольку экспертное заключение является важным для всего процесса доказывания актуально обратиться к последовательному рассмотрению правовой природы и деталей получения и использования образцов в уголовном судопроизводстве. Выводы идентификационных судебных экспертиз имеют огромное значение для установления обстоятельств совершения преступления, доказательства вины лица или его отсутствия.

Ключевые слова: борьба с преступностью, получение образцов, судебная экспертиза, вывод эксперта, процессуальный порядок, расследование.

Summary. Considerable attention is paid to the problems of combating crime, namely the detection and investigation of crimes in order to identify the perpetrators. In practice, obtaining samples for examination is associated with the subsequent appointment and conduct of expert research to obtain evidence. Since the expert opinion is important for the whole process of proof, it is important to turn to a consistent consideration of the legal nature and details of obtaining and using samples in criminal proceedings. The conclusions of identification forensic examinations are of great importance for establishing the circumstances of the crime, proving the guilt of a person or his absence.

Key words: fighting crime, obtaining samples, forensic examination, expert conclusion, procedural order, investigation.

На даний час існують окремі положення чинного кримінального процесуального законодавства, які регламентують процедуру відібрання зразків для експертизи, що потребують подальшого дослідження та удосконалення. Наприклад, при процедурі отримання біологічних зразків не допускаються дії, що принижують честь і гідність осіб або є небезпечними для її здоров'я, а також слідчий та прокурор не мають прав бути присутніми при відібранні таких зразків у осіб іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголити особу.

У ч. 2 статті 84 КПК України зазначено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [3].

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku [3].

Докази, які містяться у висновку експерта, оцінюються як допустимі, якщо вони отримані відповідно до порядку, встановленого КПК України.

При отриманні зразків і підготовці матеріалів на експертизу сторони кримінального провадження повинні керуватися правилами, викладеними в інструкціях про призначення та проведення окремих видів судових експертиз [2].

При цьому повинні бути створені такі умови, які забезпечували б отримання необхідної їх кількості та якості, а також гарантували б безсумнівність їх походження. Всі досліджувані об'єкти й зразки мають бути відповідно упаковані, опечатані і засвідчені пояснювальним написом та підписом особи, яка одержувала зразки. Упаковка добирається з урахуванням особливостей об'єктів дослідження і повинна захищати їх від пошкоджень та привнесення будь-яких змін під час транспортування й зберігання [4].

Зразки голосу та мовлення — об'єкти, без яких проведення порівняльних (ідентифікаційних) досліджень є неможливим. Вони можуть бути експериментальними, умовно-вільними або вільними.

Експериментальні зразки — відібрані спеціально для проведення експертизи.

Умовно-вільні зразки — отримані при провадженні процесуальних дій, у процесі яких застосовується відео-, звукозапис у встановленому законом порядку.

Вільні зразки — записи, які за часом і характером не пов'язані з призначенням і проведенням експертизи (інтерв'ю, публічні виступи, записи особистого характеру тощо).

Вони обов'язково повинні відповідати певним вимогам: 1) безперечність походження; 2) необхідна кількість; 3) якість; 4) сумісність. Вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відібрання зразків оформлюються протоколом.

На сучасному етапі розвитку судової експертизи звуко- та відеозаписів залишається актуальною і водночас дискусійною проблема отримання якісних зразків голосу й мовлення людини для проведення цієї експертизи. На цей час в Україні існує три концептуальні позиції відносно відібрання експериментальних зразків для подальшого проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням. Рекомендації щодо відібрання експертних зразків для проведення вказаного дослідження визначають якісні, кількісні та порівняльні критерії щодо фономатеріалів, отримуваних експериментальним шляхом. Їх викладено переважно в методичних рекомендаціях та відомчих документах експертних установ Міністерства юстиції України, Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України [1].

Вимоги, які ставляться до відбору зразків голосу та мовлення особи, що ідентифікується: зразків повинні фіксуватися на апаратурі, яка забезпечує високу якість запису без стиснення з втратою інформації (формати WAV, AVI, MKV); дотримання технічних умов запису; тривалість мовлення особи, що ідентифікується — не менше 3 хв. без урахування пауз; наявність у зразку фраз та слів, які мали місце в досліджуваній фонограмі; високий ступінь розбірливості мовлення; відповідність мов; відповідність форм усного мовлення; відсутність вольового спотворення мовлення; максимальний збіг емоційного стану.

Хотілось би зазначити, що висвітлено лише деякі проблемні питання щодо процесуальної регламентації та тактики отримання порівняльних зразків для експертного дослідження. На мій погляд, потребують уточнення норми кримінального процесуального законодавства щодо регламентації порядку отримання порівняльних зразків.

Література

1. Горбач-Кудря І. А. Проблема отримання зразків для проведення ідентифікаційного дослідження особи за голосом і мовленням / І. А. Горбач-Кудря, В. В. Журавель // Криміналістичний вісник. 2012. № 1 (17). С. 179–183.
2. Кримінальний процес: веб-сайт. URL: https://pidru4niki.com/1074011055907/pravo/kriminalniy_protses (дата звернення 13.05.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 13.05.2021).
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 4-те вид., перероб. та доп. К.: А.С.К., 2005. 848 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/819> (дата звернення 13.05.2021).

УДК 343.98

Домбровський Леонід Вікторович
старший судовий експерт
Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
Домбровский Леонид Викторович
старший судебный эксперт
Харьковский научно-исследовательский
экспертно-криминалистический центр МВД Украины
Dombrovskiy Leonid
Senior Forensic Expert
Kharkiv Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТІ МОВНИХ СИГНАЛІВ ТА ВПЛИВ ЗАВАД ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗИ ЗВУКОЗАПИСУ

ИССЛЕДОВАНИЯ СВОЙСТВА РЕЧЕВЫХ СИГНАЛОВ И ВЛИЯНИЕ ПОМЕХ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ЭКСПЕРТИЗЫ ЗВУКОЗАПИСИ

INVESTIGATION OF PROPERTIES OF SPEECH SIGNALS AND INFLUENCE OF INTERFERENCE DURING THE EXAMINATION OF SOUND RECORDING

Анотація. В даній статті аналізуються особливості, властивості і характеристики мовних звукових сигналів. Розглядаються види шумів акустичних завад і спотворень, а також особливості їх впливу на мовленнєві сигнали.

Ключові слова: мовного сигналу, завади, шум, кольори шуму, розбірливості мови.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности, свойства и характеристики языковых звуковых сигналов. Рассматриваются виды шумов акустических помех и искажений, а также особенности их влияния на речевые сигналы.

Ключевые слова: речевого сигнала, помехи, шум, цвета шума, разборчивости речи.

Summary. This article analyzes the features, properties and characteristics of speech audio signals. Types of noise of acoustic interferences and distortions, and also features of their influence on speech signals are considered.

Key words: speech signal, interference, noise, noise colors, speech intelligibility.

Голос і мова є основним засобом комунікації в усіх сферах людської діяльності, а передана з їх допомогою інформація може мати виняткову цінність в забезпеченні безпеки, наприклад, розкритті та запобіганні злочинів.

Людська мова являє собою шумоподібний акустичний сигнал, який має амплітудну і частотну модуляцію.

Амплітудна модуляція (АМ) — модуляція, при якій незгасаючі коливання змінюються по амплітуді відповідно до модулюючих їх коливань більш

низької частоти, а частотна модуляція (ЧМ) — модуляція, при якій несуча частота сигналу змінюється відповідно до модулюючих коливань [1].

Акустичні коливання вище і нижче цих частот несуть інформацію про емоції і особистість людини, що говорить, сприяють впізнаваності і дещо підвищують розбірливість мови в умовах підвищених шумів [2].

Основною причиною низької якості і розбірливості записаних мовних сигналів є присутність в ній спотворень і завад.

Спотвореннями називають видозміни корисного мовного сигналу, що призводять до зниження його якості. При спотворенні власні складові частини мовного сигналу змінюються по відношенню до свого первісного вигляду, набувають нового, іноді неприпустимого звучання.

Завадою називається будь-який випадковий вплив на сигнал, який погіршує вірність відтворення переданих повідомлень [1].

Джерела завад можуть перебувати як зовні, так і всередині самої системи передачі.

Залежно від виду інформації завади проявляються:

- у вигляді помилок при передачі даних;
- у вигляді шерехів, тріску, в поганій розбірливості мови і чутності розмов, що ведуться по сусідніх каналах, при телефонному зв'язку.

Вплив завад залежить від безлічі причин і, як правило, носить випадковий характер.

Завади можна розділити на дві групи — неадитивні та адитивні.

До неадитивної відносяться завади, що викликають паразитну модуляцію сигналу. Вони виникають через нелінійні залежності характеристик каналу зв'язку від параметрів сигналу і від часу та суттєво впливають на передачу сигналів в основному в каналах дротового зв'язку великої протяжності.

До адитивних відносять завади, які підсумовуються з сигналом лінійно. Адитивну заваду часто називають шумом.

Шум — звучання, відповідне сприйняттю незалежного від корисного сигналу заважаючого джерела звуку [1–3].

Іншими словами, шум — звук небажаного додаткового джерела, як правило, доданий до корисного сигналу під час його запису або його передачі по каналах зв'язку. Поява в звуковому сигналі шумів обумовлена роздільною або, частіше, одночасною дією цілого ряду чинників процесу запису або передачі сигналу: додаткове джерело звуку, що знаходиться поблизу від корисного джерела мови, а також електромагнітних наведень і власних «технічних» шумів різних компонентів каналу запису-відтворення.

Шум буває стаціонарний і нестаціонарний. Стаціонарний шум характеризується постійністю середніх параметрів: інтенсивності (потужності), розподілу інтенсивності по спектру (спектральна щільність потужності). Ідеальним стаціонарним шумом є так званий «білий шум» — шум з абсолютно рівномірним спектром. В реальності такий шум не може існувати, тому що його спектр і потужність були б нескінченними.

Нестаціонарний шум — це шум, що триває короткі проміжки часу (менші, ніж час усереднення у вимірювачах) [4].

Класифікація шуму:

- а) за джерелом утворення: механічний (робота машин і механізмів), аеро- і гідродинамічний

(в результаті турбулентності газового або рідкого середовища), електродинамічний (електрична дуга, коронні розряди);

- б) за частотою: низькочастотний — до 300 Гц, середньочастотний — від 300 до 800 Гц, високочастотний — більше 800 Гц.

- в) за спектром.

Виділимо деякі типи шумів або завад:

Білий шум — це шум з постійною спектральною щільністю в звуковому діапазоні частот, який має однакову розподіл потужності для всіх частот. Прикладом білого шуму може бути звук неналаштованого телевізора або шум водоспаду.

Рожевий шум має однаковий розподіл енергії для кожної октави (октавні смуги — частотні діапазони, в яких верхня частота вдвічі більше нижньої частоти) замість однакової енергії для кожної частоти подібно білого шуму.

Він являє собою психоакустичний еквівалент білого шуму. У рожевого шуму на кожен октаву припадає однакова кількість енергії.

У рожевого шуму енергія, яка припадає на одиницю частоти, зменшується кратно частоті, але на кожен октаву енергії припадає порівну. Згідно психоакустичній моделі слухової системи, найкращою маскуючою завадою є комбінація білого шуму і рожевого шуму.

Відомо, що білий або рожевий шум, який застосовується в якості маскуючого сигналу в пристроях захисту мовної інформації, за своєю структурою має значні відмінності від мовного сигналу. На знанні і використанні цих відмінностей засновано багато алгоритмів очищення від шуму мовних сигналів.

Одним з напрямків підвищення ефективності захисту мовної інформації є використання в якості завади, що застосовується для зашумлення каналів витоку мовної інформації, таких мовоподібних сигналів (мовних сигналів низької розбірливості): забарвлений шум, шумова мовоподібна завада і комбінована мовоподібна завада.

Забарвлений шум — це шум з обвідної амплітудного спектра, подібний мовному сигналу, що формується з білого шуму відповідно до обвідної амплітудного спектра приховуваного мовного сигналу.

Для формування пофарбованого шуму в п'ятиоктавних смугах діапазону 100–6000 Гц проводиться оцінка параметрів мовного сигналу і здійснюється коригування рівня шуму в тих же смугах за допомогою вбудованих еквайзерів.

Мовоподібні завади формуються шляхом міксування в різних поєднаннях відрізків мовних сигналів і музичних фрагментів, а також шумових завад, або з фрагментів приховуваного мовного сигналу при багаторазовому накладенні з різними рівнями.

- шумова мовоподібна завада — це завада, яка формується як з приховуваного сигналу, так і з некорельованих із прихованим сигналом мовних фрагментів;

– комбінована мовоподібна завада, яка використовується в системі акустичної маскування, формується шляхом багаторазового накладення зміщених на різний час затримок різнорівневих сигналів, одержуваних шляхом множення і ділення частотних складових приховуваного мовного сигналу.

Таким чином, найбільш потужними, що погіршують розбірливість мовного сигналу є завади типів рожевий шум, комбінація білого і рожевого шуму і мовоподібна завада. Завада типу білого шуму

в порівнянні з завадами типу рожевий шум і шумова мовоподібна завада характеризується дещо меншими маскуючими властивостями, програючи по енергетиці. Значно нижчими маскуючими властивостями характеризується шумова завада зі спадом спектральної щільності 6 дБ на октаву в бік високих частот (т.зв. коричневий шум). У порівнянні з рожевим шумом і мовоподібною завадою вона програє по енергетиці, а при однаковій потужності призводить до більшої розбірливості мови [5].

Література

1. Рабинер Л. Р., Шафер Р. В. Цифровая обработка речевых сигналов. М.: Радио и связь, 1981. 496 с.
2. Чучупал В. Я., Чичагов А. В., Маковкин К. А. Цифровая фильтрация зашумлённых речевых сигналов. М.: Вычислительный центр РАН, 1998. 52 с.
3. Шелухин О. И., Лукьянцев Н. Ф. Цифровая обработка и передача речи. М.: Радио и связь, 2000. 456 с.
4. Электроакустика и звуковое вещание: Учебное пособие для вузов / И. А. Алдошина, Э. И. Вологдин и др.; Под ред. Ю. А. Ковалгина. М.: Горячая линия-Телеком, Радио и связь, 2007. 872 с.
5. Секунов Н. Ю. Обработка звука на РС. СПб.: БХВ-Петербург, 2001. 1248 с.

УДК 343.982.342

Шарабан Оксана Іванівна

*головний судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України*

Шарабан Оксана Ивановна

*главный судебный эксперт сектора дактилоскопических исследований
отдела криминалистических видов исследований
Харьковский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр
Министерства внутренних дел Украины*

Sharaban Oksana

*Chief Forensic Expert
Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine*

Ліхоманова Марина Вячеславівна

*старший судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України*

Лихоманова Марина Вячеславовна

*старший судебный эксперт сектора дактилоскопических исследований
отдела криминалистических видов исследований
Харьковский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр
Министерства внутренних дел Украины*

Likhomanova Marina

*Chief Forensic Expert
Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine*

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ HISTORICAL STAGES OF DEVELOPMENT OF DACTYLOSCOPIC RESEARCHES

Анотація. В статті розглянуті історичні аспекти появи, становлення і розвитку дактилоскопії в Україні, запровадження дактилоскопії у правоохорону діяльність. Розглянуто основні етапи становлення дактилоскопії як галузі криміналістичної трасології. В історичному аспекті проаналізовано розвиток криміналістичних рекомендацій та техніко-криміналістичних засобів виявлення слідів рук на місці злочину, їх фіксації та дослідження.

Ключові слова: дактилоскопія, сліди пальців рук, відбитки, розвиток і становлення, історія.

Аннотация. В статье рассмотрены исторические аспекты появления, становления и развития дактилоскопии в Украине, введение дактилоскопии в охрану порядка деятельности. Рассмотрены основные этапы становления дактилоскопии как отрасли криминалистической трасологии. В историческом аспекте проанализировано развитие криминалистических

рекомендаций и технико-криминалистических средств обнаружения следов рук на месте преступления, их фиксации и исследования.

Ключевые слова: дактилоскопия, следы пальцев рук, отпечатки, развитие и становление, история.

Summary. In the statistics, the historical aspects appear, the establishment and development of fingerprinting in Ukraine, the lack of fingerprinting in law enforcement. The main stages of the formation of fingerprinting, such as criminal traceology, have been discerned. In the historical aspect, we analyzed the development of criminalistic recommendations and technical and criminalistic ways of identifying the hands on the mischief, and the fixes and predictions.

Key words: fingerprinting, fingerprints, video beats, development and development, history.

Постановка проблеми. Від судових експертних установ, від того наскільки активно вони використовують сучасні досягнення науково-технічного прогресу і спеціальних знань у вирішенні завдань судочинства залежить забезпечення правопорядку та успіхи в усуненні анти-суспільних явищ в країні. Тільки судова експертиза підвищує доказову силу матеріалів справи, забезпечує встановлення об'єктивної істини і відіграє важливу роль у розробці і практичному впровадженні наукових методів і методик дослідження матеріалів при розслідуванні злочинів і судовому розгляді справ.

Метою статті є питання розвитку дактилоскопії як одного з методів ідентифікації, у тому числі поетапного розвитку автоматизації дактилоскопічних обліків та створення ідентифікаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Історичне дослідження будь-якої галузі науки і техніки має особливе значення, бо дає цілу систему життєво важливих прецедентів і є емпіричною основою як для створення загальної теорії науки, так і для узагальнення певних практичних рекомендацій [1, с. 143, 334].

Шкірні візерунки на пальцях і долонях рук належать до перших об'єктів, про які навіть первісні люди мали певні відомості. Серед малюнків печерної людини є й такі, що зображують відбитки руки людини. Так, у 1832 р. під час розкопок курганів на Гавр-Інісе, маленькому острові в Морбіганській затоці (Франція), було виявлено підземний коридор завдовжки 13 м з двома рядами кам'яних стовпів, на 23-х з них були знайдені малюнки у вигляді повної колекції папілярних ліній рук людини. Велике значення слідам рук приділялося у східних народів [2, с. 65]. Так, є відомості про те, що метод ідентифікації особи за папілярними лініями використовувався в Китаї ще з 300 року до н.е., у Японії — з 702 року н.е., у США — з 1902 року [3, с. 3]. Цікавою є знахідка археологів на півночі Китаю — фрагменти глиняного посуду давністю біля 6000 років містили на своїй поверхні відбитки папілярних візерунків пальців рук. Однак, невідомим залишається той факт, чи дані сліди з'явилися випадково, чи із певною метою, наприклад, створити декоративні візерунки та символи [4, с. 277]. Також в Японії та Китаї згідно з сімейним правом, аби розірвати шлюб, чоловік повинен був видати жінці документ, який мав бути написаний рукою чоловіка, а у випадку його

неписьменності на ньому проставлявся відбиток його пальця. У XII–XIII ст. китайці використовували відбитки пальців не лише під час розірвання шлюбу, а й у розслідуванні злочинів [2, с. 66]. Відбитки пальців, залишені будівельниками, були виявлені на стародавніх матеріалах часів неоліту. Так як в наш час можуть бути утворені відбитки на цементі, ранні робітники залишали свої відбитки на глині, яку використовували для виготовлення будівельних блоків [5, с. 8–9]. На стінах деяких печер у Франції, Мексиці знайдені малюнки кисті руки з намальованими на них папілярними візерунками [6, с. 5].

Е. Локар у своїй великій праці «Руководство по криминалистике» ділить дослідження слідів пальців рук на три періоди: доісторичний, коли людина вперше звернула увагу на особливу будову шкіри на долонях рук від інших частин тіла; емпіричний, коли будова візерунка стала використовуватись як підпис конкретної особи; науковий, коли Марчелло Мальпігі відкрив анатомічну будову шкіри на пальцях рук, а Пуркін'є описав будову папілярних ліній і шкіри людини взагалі (1823 р.). З цього моменту папілярні візерунки перебувають у центрі уваги батьків дактилоскопії Р. Генрі, Ф. Гальтона, Вуцетича і багатьох інших, які заклали фундамент сучасної класифікації папілярних візерунків, які використовуються для будови дактилоскопічних картотек, розшуку і ототожнення злочинців за слідами пальців рук [7, с. 145].

Вважається доведеним той факт, що доісторичне людство вже мало певні знання в галузі майбутньої науки дактилоскопії. Ці знання не були поверховими. Так, на окремих рисунках, гравюрах із зображенням відбитків рук представлені перериви, роздвоєння папілярних ліній, які на сьогодні є опорними точками для експерта, що здійснює ідентифікаційні дослідження [8, с. 10]. Ассірійці та вавілоняни приблизно з 2200 року до нашої ери залишали на документах відбитки пальців. Про це свідчать фрагменти 22 тисяч глиняних таблиць, виявлених в руїнах старої Ніневії. На даних багаточисленних документах поряд з іменем автора знаходиться глиняний відбиток нігтьової фаланги великого пальця руки [9, с. 4]. У Європі було знайдено древнє зображення людської руки, видряпане на камені. Причому, лінії на долонях та кінчиках пальців були виконані хоч

і примітивно, але дуже скрупульозно. У Південному Китаї, Сіамі, Камбоджі, Бірмі й Тибеті були знайдені прадавні «складані книги», перев'язані ликою та проштамповані глиняними відтисками. На цих штампах немає жодних зображень, за винятком звичайного малюнку ліній пальців, що належали особі, яка залишила відтиск. У Китаї після того, як у 105 році винайшли папір, увійшло в стандартну практику розміщувати відбитки пальців рук, щоб засвідчити справжність укладених угод [4, с. 282]. Однак невідомо, чи використовувались відбитки пальців для ідентифікації злочинців. Але оскільки в китайському романі XII ст. говориться про викриття вбивці за відбитками пальців, то можна здогадуватися, що вказані народи і раніше могли знати про таку можливість. У 1880 р. китайці вже мали цілу колекцію відбитків великих пальців найбільш небезпечних злочинців [6, с. 5].

Перша офіційна помітка про метод встановлення особи за відбитками пальців належить китайському письменнику Кіа Кунг'єн у 650 році нашої ери. Він говорить про цей метод лише мимоволі, описуючи дерев'яні таблиці, що в той час використовувались як папір для письма. Коли укладався торговий чи борговий договір, кожна із сторін отримувала по таблиці. Далі на бокових сторонах таблиць на відповідних місцях залишали відбитки пальця так, щоб приклавши дощечки одну до другої, можна було встановити їх тотожність. Кіа Кунг'єн пояснював ці дії, стверджуючи, що даний метод хороший для встановлення справжності документа та є захистом від підробок. В Японії «Муніципальний Закон» датований 702 роком містив таку норму: «У разі, якщо людина неписьменна, вона може найняти іншу, що заповнить документ, а після імені особи, ставиться відтиск його вказівного пальця» [10, с. 17–18]. У 1823 році чеський учений Ян Пуркінє в науковому трактаті «Про фізіологічне дослідження органів зору та будови шкіри» описав папілярні візерунки, класифікував їх на дев'ять типів, кожному з яких дав найменування. У 1856 році німецький антрополог Герман Велкер розпочав дослідження незмінності папілярних візерунків з часом. Однак, першим, хто довів незмінність папілярних візерунків був англієць Вільям Гершель. У 1858 році він, провівши в Індії досліди змін шкірних візерунків із часом, дійшов висновку про те, що папілярні візерунки можна використовувати для ідентифікації. В. Гершель почав застосовувати дактилоскопію як метод реєстрації ув'язнених в одній із бенгальських в'язниць [8, с. 10].

А. Квачевский у книзі «Об уголовном преследовании, дознании предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года» писав про можливість ідентифікації злочинця за слідами рук. Він приводив зображення забарвлених кров'ю пензлів рук людини, зазначаючи розмаїтості та індивідуальність форм долонь і пальців. С. Ершов

в рефераті «Способы исследования и сохранения различных отпечатков и следов, имеющих на месте преступления», у журналі «Вестник Общественной Гигиены, Судебной и Практической медицины», також писав про велике значення відбитків закривавлених рук. Проте, судячи з усього, ні А. Квачевский, ні С. Ершов, ні не знали про можливість дактилоскопії, і нічого не говорили про наявність на пальцях і долонях папілярних візерунків [11, с. 57].

У 1892 році вийшла книга одного з провідних вчених в галузі дактилоскопії Френсіса Гальтона «Відбитки пальців». Гальтон сформулював три обґрунтовані висновки, що відіграють важливе значення у становленні дактилоскопії: папілярні візерунки залишаються незмінними протягом всього життя людини, вони неповторні та індивідуальні, але, не дивлячись на індивідуальність, піддаються класифікації [3, с. 9]. Переконавшись у неповторності пальцевих відбитків, Гальтон спробував їх класифікувати та систематизувати. Він установив, що за математичною теорією ймовірності збіг відбитка окремого пальця однієї людини з відбитками пальців рук іншої людини виражається відношенням 1:4. Якщо ж у однієї особи відібрати відбитки всіх десяти пальців, вірогідність збігу буде рівна 1 з 64 млрд. [6, с. 9]. У 1895 році Гальтону вдалося добитися впровадження в Англії дактилоскопічного методу кримінальної реєстрації. Удосконалену систему класифікації відбитків пальців рук розробив інший англієць — Едвард Річард Генрі, генеральний інспектор англійсько-індійської Бенгалії, а пізніше шеф Скотленд-Ярду. Він був знайомий з працями Гальтона й також займався вивченням даного методу ототожнення [12, с. 23–24]. Наприкінці 1896 року Генрі знайшов спосіб упорядкувати в картотеках мільйони карток з відбитками пальців, причому так, щоб мати можливість швидко й оперативно знайти потрібну картку. Він виходив з поділу всіх папілярних візерунків на п'ять основних видів: прості пологі дуги та гострі дуги, радіальні та ульнарні петлі та завитки. Основні види візерунків позначав буквами, а далі розподіляв на підвиди. Для цього з'єднував відповідні точки в візерунок і прямою і підраховував кількість папілярних ліній, які ця пряма перетинає. Разом з літерами, які позначали основний візерунок, ці цифри створювали формулу, у відповідності з якою розміщувалися картки в картотеці. Результати досліджень Генрі були опубліковані в його книзі «Класифікація та використання відбитків пальців», що була видана в Індії [6, с. 10]. Запропонований Генрі метод ідентифікації за слідами дактилоскопічного походження мав чимало переваг: був простим у використанні; створював можливість швидкої перевірки по картотеці; не вимагав значних витрат на апаратуру; уся систематизована інформація зосереджувалася у центральному офісі; і найголовніше — гарантував достовірність результатів перевірки [13, с. 1–7] 3 21 червня 1901 р.

в Англії вводиться реєстрація злочинців на основі відбитків пальців. Системи Гальтона й Генрі до сьогодні є основою для більшості видів реєстрації за папілярними візерунками пальців рук в Європі, Північній Америці та багатьох інших країнах. Через рік після введення британською поліцією реєстрації за відбитками пальців, а точніше 13 вересня 1902 р., англійський суд вперше визнав факт збігу відбитків пальців як доказ [6, с. 10–11].

Перша публікація про дактилоскопію російською мовою побачила світ 8 липня 1892 року у 53 номері «Юридической Газеты». Замітка мала назву «Отпечатки рук и их значение в судебной практике». У ньому спираючись на роботи сера Ф. Гальтона, докторів Форжо, Фэрэ і Тестю, описувалися якості папілярних візерунків пальців і долонь рук, і навіть босих ніг, також можливості виявлення таких слідів за допомогою чорнила, розчину азотнокислого срібла, фтористоводородної кислоти. Невідомий автор зазначав можливості класифікації папілярних візерунків за системою Гальтона.

В кінці XIX століття дактилоскопія як метод кримінальної реєстрації злочинців набуває все більшого значення. У 1896 році — вводиться в Аргентині, а у 1897 році з ініціативи генерального інспектора поліції Едварда Генрі — запроваджується на всій території Британської Індії. Цього ж року даний метод реєстрації запроваджується в Угорщині, Австрії, Німеччині, Бразилії, Чилі, Перу, Болівії, Парагваї, Уругваї. На початку XX століття дактилоскопія привертає увагу поліцейських США. Так зусиллями багатьох учених і практиків метод дактилоскопічної реєстрації виправдано отримав визнання та значне поширення у світі. Наступне по часу повідомлення про дактилоскопію мало місце в 1895 році в замітці «Папілярні лінії долоні, як засіб встановлення особи злочинців», опубліковане в «Правительственном Вестнике». В даній статті давався короткий огляд практики застосування дактилоскопії в Древньому Китаї, Індії, повідомлялось про морфогенез папілярних візерунків із посиланнями на експерименти, проведені Ф. Гальтоном, можливості класифікації папілярних візерунків, використання для ідентифікації злочинців за слідами, виявленими на місці події; зверталась увага на необхідність доповнення антропометричної системи А. Бертильона дактилоскопічними відбитками [13, с. 235]. Одним із піонерів застосування науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю в Російській імперії, родоначальником експертно-криміналістичної служби України є Г. М. Рудий, який у 1902 році заснував антропометричний кабінет при розшукній частині Київської міської поліції. З січня 1904 року при антропометричному кабінеті вперше в Російській імперії почало діяти дактилоскопічне бюро, яке забезпечувало реєстрацію злочинців та проведення дактилоскопічних досліджень [14, с. 246]. Заслугує на увагу також новація В. М. Чиснікова щодо

встановлення першоджерела правового регулювання дактилоскопії в Російській імперії — «Інструкції чинам Київської сискиної поліції», складеної Г. М. Рудим і виданої у 1905 р. На думку вченого, це був перший в Росії нормативний акт, що закріпив дактилоскопію як один з методів криміналістичної реєстрації і регламентував різноманітні способи її практичного використання у боротьбі зі злочинністю. Так, зокрема, в інструкції за п'ять років раніше від департаментської (1910 р.) регламентувалися прийоми зберігання і зняття слідів рук і пальців, порядок заповнення дактилоскопічних листків, виведення дактилоформули тощо [15, с. 135]. 30 грудня 1906 року циркуляром Головного тюремного управління дактилоскопія була введена для реєстрації у в'язницях. Законом від 6 липня 1908 року дактилоскопія стала використовуватися в пошукових відділеннях великих міст. Судово-технічні кабінети були організовані у 1911 році при училищах правознавства, у 1913 році — при прокурорі Петербурзької судової палати [6, с. 12]. Вважається, що першу судово-дактилоскопічну експертизу в Росії було проведено 1912 року у справі про вбивство провізора Харламовської аптеки Вайсброта в Санкт-Петербурзі [7, с. 14]. Начальник 8-го відділу діловодства Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ В. І. Лебедев виступив у суді перед присяжними засідателями із промовою, в якій виклав наукові основи дактилоскопії, роз'яснив на конкретному прикладі застосовані прийоми дослідження. Висновки були проілюстровані кресленнями на класній дошці, збільшеними фотографічними знімками й таблицями папілярних візерунків [16, с. 214]. Після вказаного судового процесу відбитки пальців і долоней рук почали використовуватися не лише для дактилоскопічної реєстрації, але й для ідентифікації особи за слідами, які виявлені на місці події. Однак, в літературі є відомості про більш ранні випадки застосування експертизи. Так, у листопаді 1909 року у Варшаві було проведено дактилоскопічну експертизу в справі про вбивство Вашкевич, у грудні цього ж року — при розслідуванні справи про вбивство Лапинського. В обох випадках злочинці були встановлені за відбитками пальців. У червні 1910 р. — Варшавському окружному суді дактилоскопічна експертиза була використана в якості судового доказу покримінальній справі зломщика Сікорського. Експертизу провів та виступив у суді завідуючий Реєстраційним бюро варшавської поліції М. Г. Жабчинський. У вересні 1911 р. в Одесі — у справі відомого квартирного крадія Бабицького [17, с. 23–24]. Йдеться про те, що відомий свого часу грабіжник Бабицький був засуджений лише одним доказом — відбитком пальця на полірованій дерев'яній шкатулці, яка знаходилась у пограбованому помешканні (експерт В. І. Лебедев) [15, с. 247]. Ще раніше в Харкові аналогічну експертизу провів професор М. С. Бокаріус. Г. Л. Грановський вказує, що він приймав участь

у розслідуванні кримінальної справи в якості експерта та встановив особу злочинця за слідом папілярного візерунку на анонімному листі [18, с. 13]. Бокаріус в 1911 році вказував на необхідність врахування умов формування слідів папілярних візерунків, виділив три основні фактори, що визначають особливості відображення ознак папілярних візерунків в слідах: кількість сліду, сила натиску та величина площини слідосприймаючого об'єкту, що бере участь в слідоутворенні [19, с. 344–345]. У 1912 році в Санкт-Петербурзькому суді визнано одну з перших дактилоскопічних експертиз у справі Шунько та Алексеєва, які звинувачувались у вбивстві провізора Вайсброда. Доказом став відбиток пальця Алексеєва, залишений ним на уламку скла [15, с. 247]. У подальші роки, незалежно від зміни політичних орієнтирів, систем суспільних відносин, дактилоскопія залишається одним із дієвих засобів боротьби зі злочинністю. Звичайно форми, напрями, особливості використання її можливостей постійно вдосконалюються. Так, ще у перші роки формування нової влади у липні 1918 р. в Росії вже акцентувалась увага на важливому значенні дактилоскопії. У наказі № 40 кримінально-розшуковій міліції визначалась необхідність термінового ознайомлення співробітників міліції, передусім працівників кримінального розшуку, з можливостями дактилоскопії. З цією метою вже у жовтні 1918 р. Центrorозшуком розроблено «Правила для зняття фотографічних та дактилоскопічних відбитків із затриманих злочинців», та розроблено пропозиції щодо організації курсів з підготовки фахівців такого профілю і створення музею. Того ж року у наказі № 42 кримінально-розшуковій міліції викладені правила дактилоскопіювання затриманих злочинців. З метою подальшого вдосконалення використання цього ефективного інструменту боротьби зі злочинністю 15 лютого 1919 р. колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про організацію кабінету судової експертизи, реєстраційного та дактилоскопічного бюро і кримінального музею при Центральному управлінні кримінального розшуку РРФСР. У 1920

році висококваліфікований працівник в галузі судової медицини та криміналістики П. С. Семеновський розробив удосконалену систему класифікації пальцевих візерунків, яка невдовзі була запроваджена у всіх реєстраційних бюро країни. В його посібнику «Дактилоскопія як метод реєстрації», опублікованому у 1923 році, закладено наукові основи дактилоскопічних обліків [20, с. 47–48]. Крім того, П. С. Семеновський створив та керував кабінетом судової експертизи при Центральному управлінні карного розшуку НКВД РСФРР, організовував науково-технічну службу міліції, проводив практичні заняття по дактилоскопії з працівниками цієї установи, сприяв підвищенню їх професійного рівня, активно впроваджував в практику боротьби зі злочинністю наукові прийоми і методи роботи [21, с. 40–41]. У 1925 році у Харкові видано працю М. П. Макаренка «Техніка розслідування злочинів: Практичний посібник для судових працівників» [23, с. 23]. У 1927 році було опубліковано наукове напрацювання Роберта Гейндля «Дактилоскопія та інші методи кримінальної техніки у справі розслідування злочинів» (переклад з німецької мови за редакцією А. І. Крюкова) [9].

Висновки. В цілому, розвиток дактилоскопічних знань середини ХХ століття можна охарактеризувати як центральний етап становлення дактилоскопії як науки, галузі криміналістичної техніки, методу кримінальної ідентифікації та реєстрації. Здобутки вітчизняних та зарубіжних науковців цього періоду мають важливе теоретичне й практичне значення для діяльності експертних підрозділів, науково-методичного забезпечення їх роботи. Нами ж було розглянуто розвиток дактилоскопічних знань від первісних уявлень, перших згадок та знахідок до осмислених спроб систематизації накопиченої впродовж багатьох століть інформації. В подальшому, перспективним вбачається аналіз й структуризація сучасних уявлень та наукових пошуків щодо можливостей дактилоскопії, її використання в процесі розслідування злочинів, а також у найрізноманітніших сферах суспільного життя.

Література

1. Философия и методология науки: Учеб. пособ. / Под ред. В. И. Купцова. М.: Аспект Пресс, 1996. 551 с.
2. Шепітько В. Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Видавництво четверте / В. Ю. Шепітько. Х.: ТОВ «Одиссей», 2011. 368 с.
3. Scientific Working Group on Friction Ridge Analysis, Study and Technology (SWGFAST), September 2009. P. 3–18.
4. Xiang-Xin Z. The historical Application of Hand Prints in Chinese Litigation / Z. Xiang-Xin, L. Chun-Ge // Forensic Identification. 1988. № 38 (6). P. 277–284.
5. Berry J. History and Development of Fingerprinting / J. Berry, D. A. Stoney // Advances in Fingerprint Technology, 2nd ed. FL.: CRC Press: Boca Raton, 2001. P. 1–40.
6. Криміналістичне дослідження слідів рук: [Науково-практичний посібник] / [Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін.]: за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Атіка, 2000. 296 с.

7. Криміналістика: Підручник / [Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Тимошенко П. Ю., Салтевський М. В.]. Київ: АТІКА, 1998. 416 с.
8. Кобзар С. І. Криміналістичне дослідження слідів рук людини (праксіологічний аспект): [Монографія] / С. І. Кобзар, М. Я. Сегай. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 208 с.
9. Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Роберт Гейндль, В. В. Шпеер; под ред. А. И. Крюкова. М.: Гостехиздат, 1927. 332 с.
10. Ashbaugh D. R. Quantitative-Qualitative Friction Ridge Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Ridgeology / D. R. Ashbaugh // CRC Press: Boca Raton, FL, 1999. 224 p.
11. Хазиев Ш. Н. Из истории отечественной дактилоскопии / Ш. Н. Хазиев // Бюлл. Российского отделения Международной ассоциации по идентификации. 1996. № 2. С. 17.
12. Maltoni D. Handbook of fingerprint recognition / D. Maltoni, D. Maio, A. K. Jain, S. Prabhakar. London: Springer, 2003. 496 p.
13. Самищенко С. С. Сто лет российской дактилоскопии: имена и публикации / С. С. Самищенко, Ш. Н. Хазиев // Сборник научных трудов Академии управления МВД России «Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков». М., 2000. С. 235–242.
14. Іщенко А. В. Історико-хронологічні аспекти розвитку дактилоскопії / А. В. Іщенко // Науковий вісник НАУСУ. К., 2001. С. 244–250.
15. Чисніков В. М. Г. М. Рудий — піонер української криміналістики / В. М. Чисніков // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. К., 2004. № 2 (2). С. 132–142.
16. Хазиев Ш. Н. Из истории бертильонажа и дактилоскопии в дореволюционной России / Ш. Н. Хазиев // Папиллярные везеруноки: идентификация и определение характеристик личности: дактилоскопия и дерматоглифика. М., 2002. С. 204–234.
17. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах / И. Ф. Крылов. Л., 1976. 200 с.
18. Грановский Г. Л. Вопросы дактилоскопии в трудах заслуженного профессора Н. С. Бокариуса / Г. Л. Грановский // Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции. Х., 1956. С. 13–14.
19. Михайлов М. А. Николай Сергеевич Бокариус / М. А. Михайлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2006. Том 19 (58), № 2. С. 343–347.
20. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И. Ф. Крылов. Л., 1975. 190 с.
21. Іщенко Е. П. В поисках истины / Е. П. Іщенко, М. Г. Любарский. М.: «Юридическая литература», 1986. 207 с.
22. Макаренко Н. П. Техника расследования преступлений: Практическое руководство для судебных работников / Н. П. Макаренко. Х., 1925. 156 с.
23. Андрианова У. А. Кошти й фізичні методи виявлення, фіксації і вилучення слідів рук: Навчальний посібник / У. А. Андрианова, У. З. Капітонов. М.: ВНДІ МВС СРСР, 1985. 254 с.

Щемур Ельвіра Русланівна

студент

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Щемур Ельвира Руслановна

студент

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Shchemur Elvira

Student of the

Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Харитоновна Олена Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО І ПАНДЕМІЯ COVID-19: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ И ПАНДЕМИЯ COVID-19: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

DOMESTIC VIOLENCE AND THE COVID-19 PANDEMIC: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Анотація. В статті здійснюється аналіз статистичних даних щодо домашнього насильства в Україні в період 2017–2020 рр. та акцентується увага на впливі пандемічних викликів на ситуацію з домашнім насильством; здійснюється огляд світових практик реагування на зростання рівня домашнього насильства під час пандемії COVID-19; аналізуються бар'єри, з якими стикаються жертви домашнього насильства; пропонуються окремі шляхи профілактики та протидії домашньому насильству.

Ключові слова: домашнє насильство, Стамбульська конвенція, гендерно чутливий підхід, гендерно сліпий підхід, гендерно обумовлене насильство, бар'єри у доступі до правосуддя, вплив COVID-19 на права жінок.

Аннотация. В статье проводится анализ статистических данных по домашнему насилию в Украине в период 2017–2020 гг. и акцентируется внимание на влиянии пандемических вызовов на ситуацию с домашним насилием; осуществляется обзор мировых практик реагирования на рост уровня домашнего насилия во время пандемии COVID-19; анализируются барьеры, с которыми сталкиваются жертвы домашнего насилия; предлагаются отдельные пути профилактики и противодействия домашнему насилию.

Ключевые слова: домашнее насилие, Стамбульский конвенция, гендерно чувствительный подход, гендерно слепой подход, гендерно обусловленное насилие, барьеры в доступе к правосудию, влияние COVID-19 на права женщин.

Summary. The article analyzes the statistics on domestic violence in Ukraine in the period 2017–2020 and focuses on the impact of pandemic challenges on the situation with domestic violence; a review of global practices in response to rising levels of domestic violence during the COVID-19 pandemic; the barriers faced by victims of domestic violence are analyzed; separate ways of prevention and counteraction to domestic violence are offered.

Key words: domestic violence, Istanbul Convention, gender-sensitive approach, gender-blind approach, gender-based violence, barriers to access to justice, impact of COVID-19 on women's rights.

Актуальність теми визначається зростанням рівня домашнього насильства протягом останніх років, а також різким сплеском домашнього насильства у зв'язку з пандемією COVID-19 та низькою активністю реагування правоохоронних органів на повідомлення про подібне насильство.

У ході дослідження було проаналізовано: статистичні дослідження та звіти, реалізовані за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, Фонду ООН у галузі народонаселення, дослідження Аналітичного центру Асоціації жінок-юристок України «Юрфем», роботи К. Б. Левченко, О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка, О. В. Харитонові, О. О. Уварової тощо.

Було виявлено, що з введенням карантинних заходів через пандемію коронавірусу **існуюча проблема з домашнім насильством загострилася. Зокрема, жертви домашнього насильства зіткнулися з такими бар'єрами у захисті своїх прав:** недоступність притулків для жінок, що постраждали від домашнього насильства; відмови поліцейських прибувати на виклики щодо домашнього насильства через заборони, викликані карантинном; самоізоляція жертв разом з кривдниками, що поставило їх у ситуацію повної залежності та безперервного контролю з боку партнера та унеможливило здатність звернутися по допомогу до інших людей чи відповідних інституцій.

Мета дослідження: перевірити за допомогою статистичних даних гіпотезу щодо зростання рівня домашнього насильства під час пандемії COVID-19; дослідити причини недостатнього реагування державних правоохоронних органів на випадки домашнього насильства; з'ясувати стан реагування судів на домашнє насильство, проаналізувати низький пріоритет, що суди надають справам щодо домашнього насильства, і низьку здатність суддів розпізнавати домашнє насильство та користатися правовими інструментами попередження та боротьби з ним; розкрити зміст головних принципів Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, що здатні закласти дієвий механізм протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство може мати різні прояви, серед яких законодавець в ч. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 виділяє фізичне, сексуальне, економічне, психологічне насильство.

Фізичне насильство — форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

В інформаційній кампанії «Розірви коло», яка є частиною масштабної програми Фонду ООН у галузі народонаселення «Комплексний підхід до вирішення проблеми насильства щодо жінок та дітей в Україні» та має на меті підтримати процес зміцнення національних механізмів запобігання і реагування на ґендерно зумовлене насильство, зазначається, що фізичне насильство може проявлятися, якщо постраждала особа: б'ють чи штовхають; не випускають з власного дому або не пускають до нього; погрожують позбавити життя чи навмисно створюють ситуації, які можуть становити загрозу здоров'ю та безпеці; змушують до вживання алкоголю чи наркотиків; позбавляють їжі, перешкоджають відпочинку чи сну; проти волі переміщують в межах однієї держави або за кордон із застосуванням сили, погроз чи обману [3].

Голова правління БО «Позитивні жінки» Олена Стрижак повідомила, що за інформацією ПРООН у 2018 р. фізичному домашньому насильству в Україні піддавалося понад 1,8 млн. жінок. З кожним роком шокуюча статистика щодо насильства вдома невпинно зростає. За офіційними даними унаслідок домашнього насильства у 2017 р. загинуло близько 600 українських жінок. У 90% випадків це насильство чоловіків щодо жінок [4].

Фізичне насильство є видом домашнього насильства, через яке жінки найчастіше звертаються до правоохоронних органів, адже ідентифікують його краще за будь-який інший вид насильства. За даними Українського інституту соціальних досліджень, лише близько 30% жінок вважають образи та приниження проявом насильства. При цьому 50% респонденток упевнені, що побої — це насильство [5].

Сексуальне насильство — форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Катерина Шуневич, керівниця Аналітичного центру Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем», зазначає, що, у широкому значенні слова, під сексуальним насильством слід розуміти зґвалтування, сексуальне рабство, примусове оголення, приниження сексуального характеру та інші дії сексуального характеру [6].

Суспільні стереотипи щодо сексуального насильства полягають у тому, що воно вважається результатом дій кривдника, який є незнайомим для потерпілої особи, але насправді сексуальне насильство часто відбувається саме з боку постійного партнера.

За даними дослідження насильства над жінками в Україні, що було проведено під керівництвом ОБСЄ у 2019 р., 3,65 мільйона жінок пережили фізичне

й/або сексуальне насильство, вчинене інтимним партнером і 3,58 мільйона жінок пережили фізичне й/або сексуальне насильство, вчинене іншою, ніж партнер, особою [7].

В інформаційній кампанії «Розірви коло» зазначається, що сексуальне насильство може виявлятися у: зґвалтуванні; примусі до небажаних сексуальних контактів; дотиках до інтимних частин тіла жертви проти її волі; примусі до сексу з іншими людьми; примусі до збочених форм сексуальних відносин; примусі працювати в порно-індустрії чи секс-бізнесі; примусі до вагітності або абортів; примусі до спостереження за статевим контактом кривдника [3].

Економічне насильство — форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру

Економічне насильство може проявлятися в: обмеженні у доступі до власних коштів чи забороні використовувати власні кошти так, як жертва вважає за потрібне; пошкодженні особистого майна постраждалої; позбавленні або перешкодженні у доступі до їжі, житла, майна; обмеженні у можливості працевлаштування, забороні навчатися чи працювати; примушенні до жебрацтва; шантажуванні [3].

Наприклад, нерідко трапляється, що у родині власність та ресурси контролюються лише чоловіком, а жінка та її досвід вважаються чимось другого-рядним, додатковим, сферою обслуговування потреб «годувальника сім'ї». А найгіршим є те, що постраждалі особи часто не розуміють, що над ними вчиняється економічне насильство, не усвідомлюють протиправності таких дій і не роблять жодних кроків для подолання прикрої ситуації.

Психологічне насильство — це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Насильством також є свідоме ігнорування потреб та почуттів тих членів сім'ї, які залежні від людини та потребують догляду, як-от дітей чи людей старшого віку.

Психологічне насильство має багато різних проявів: газлайтинг — форма психологічної маніпуляції, метою якої є змусити жертву сумніватися в адекватності свого сприйняття навколишньої дійсності, ставлячи під сумнів власну пам'ять та розсудливість; сталкінг — прояв психологічного насильства, за якого кривдник переслідує жертву

в реальному житті і онлайн та нав'язливо вимагає її уваги; шантаж — залякування погрозою викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити жертву; цькування — насильство, пов'язане з дією на психіку, що наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість; маніпулювання — різновид соціального впливу, який використовується для прихованого впровадження в психіку жертви цілей, бажань, намірів, відносин або установок маніпулятора, які не збігаються з актуально існуючими потребами жертви, тобто приховане управління людьми та їх поведінкою. І цей список далеко не є вичерпним.

Результати дослідження насильства над жінками, проведеного ОБСЄ в Україні, демонструють, що станом на 2019 р. психологічне насильство — це найпоширеніший вид насильства над жінками і становить 65% від усіх випадків домашнього насильства (для порівняння сексуальне насильство — 49%, а фізичне — 35%) [7].

Небезпека психологічного насильства полягає в тому, що це найбільш прихована форма насильства. Його найскладніше розпізнати та довести.

Важливо також зазначити, що усі види насильства, які зазначені в ч. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. тісно взаємопов'язані і найчастіше одна форма домашнього насильства передуює іншій, так наприклад, фізичне насильство слідує одразу після психологічного, економічне включає в себе психологічне, а сексуальне дуже часто не можливе без фізичного тощо.

Особливість домашнього насильства полягає у тому, що воно відбувається у колі близьких одне одному людей (родичів, членів сім'ї), які пов'язані між собою тісними зв'язками: шлюбними, інтимними, кровними, емоційними, спільним побутом тощо. Як правило, домашня тиранія відбувається поза сторонніми очима, тому і свідків проявів насильства або немає взагалі, або ними є члени родини.

Згідно даних ОБСЄ 75% жінок в Україні, починаючи з 15 років і старше, стикалися з якоюсь із форм домашнього насильства, а це 11,25 мільйонів українок [7].

При цьому, за даними Міністерства соціальної політики, протягом 2019 р. зафіксовано понад 130 тис. звернень громадян з приводу домашнього насильства, що на 15% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2018 р., з них 88% — від жінок, 10% — від чоловіків. Від дітей надійшло 1055 звернень [8].

Як бачимо, кількість офіційних звернень до державних органів з приводу домашнього насильства різко відрізняється від цифри, що показує загальну кількість його жертв.

У 2019 р. відсоток жінок, що у віці від 18 до 74 років після найсерйознішого інциденту насильства

безпосередньо зверталися до поліції, є таким: фізичне насильство, вчинене нинішнім партнером — 7%; фізичне насильство, вчинене попереднім партнером — 12%; фізичне насильство, вчинене іншою, ніж партнер, особою — 19%; сексуальне домагання — 1%; переслідування — 11% [7].

Статистика свідчить, що дуже низький відсоток постраждалих звертається за допомогою до державних органів, а більше ніж 50% жінок взагалі нікому не розповідають через сором чи страх осуду. У 2019 р. 24% жінок вважали, що жертва сама винна у будь-якому виді домашнього насильства, яке над нею вчиняється, а ще 51% — згодні з тим, що для чоловіка важливо показувати дружині чи партнерці, що він головний у їхніх стосунках [7].

У 2020 р. з уведенням карантинних обмежень через COVID-19 показники домашнього насильства різко зросли. Міністерка соціальної політики Марина Лазебна зазначила, що кількість звернень з приводу домашнього насильства зросла на 66% [9].

Домініка Стояноська, керівниця Офісу ООН Жінки в Україні, стверджує, що кількість дзвінків на гарячу лінію по запобіганню домашнього насильства від початку карантину зросла на 30%, натомість Катерина Павліченко, заступниця міністра внутрішніх справ стверджує, що зростання кількості випадків виклику патрульної поліції не було [10].

За результатами аналітичного дослідження «Вплив COVID-19 на права жінок в Україні», яке провела Асоціація жінок-юристок України «Юрфем», дохід майже 40% опитаних жінок зменшився. Хоча рівень доходів знизився як у жінок, так і у чоловіків, жінки під час карантину і надалі продовжували отримувати на 20% менше, ніж чоловіки. Серед інших негативних наслідків пандемії — зростання випадків домашнього насильства. Понад 40% опитаних, які повідомили про домашнє насильство, до карантину такого досвіду не мали. Окрім цього, дослідження показало, що жінки відчували більше навантаження через необхідність поєднувати хатню роботу та піклування про інших членів родини з професійними обов'язками — понад 56% опитаних жінок вказали, що такі умови негативно впливали на їхню професійну діяльність під час карантину [11].

Таким чином ми бачимо, що жінки через пандемію COVID-19 опинилися у дуже вразливому становищі. В багатьох юрисдикціях спостерігається непропорційний вплив пандемії на певні групи, зокрема на ті, що вже є маргіналізованими та вразливими у суспільстві [12].

Саме тому увага до вразливих груп під час пандемії має бути посилена, а це означає, що проблема захисту жінок від домашнього насильства набуває особливої актуальності.

Опитування соціологічної групи «Рейтинг» показало, що під час ізоляції жінки виконують більше домашньої роботи, а чоловіки більше часу витрачають на сон, алкоголь, секс і спорт [13].

Також пандемія коронавірусу оголила низку таких проблем:

- шелтери для жінок, які постраждали від домашнього насильства, є лише у обласних центрах та великих містах, і відсутність транспортного сполучення між містами робить їх недоступними для жінок;
- іноді поліцейські відмовляються прибути за викликом щодо домашнього насильства у зв'язку з карантинними заборонами;
- жертва опиняється під повним контролем насильника без можливості просити про допомогу.

За оцінками ООН та правозахисних організацій, режим самоізоляції став каталізатором сплеску домашнього насильства у всьому світі. Саме тому має сенс розглянути заходи для захисту жінок, що їх запроваджують в інших країнах. Наприклад, в Канаді вирішили не зачиняти на карантин притулки для жінок, які постраждали від насильства. В такий спосіб держава намагається захистити жінок, надавши їм цілодобовий доступ до захисту. У Франції притулки для постраждалих жінок настільки переповнені, що їх поселяють в готелях або навіть в спеціально орендованому житлі. На Канарських островах жінки можуть використовувати спеціальний СМС-код «Mask-19», який викликає поліцію. В Сполученому Королівстві поліція звернулася до поштарів та кур'єрів із проханням повідомляти про будь-які ознаки домашнього насильства, які вони можуть помітити під час своєї роботи [14].

В МВС України тим часом звітують, що запустили чат-бот #ДійПротиНасильства в месенджері Telegram, щоб допомогти жертвам насильства якнайшвидше отримати кваліфіковану допомогу. Чат-бот може не лише викликати екстренні служби, а й допомогти зв'язатись зі спеціалістами з безоплатної правової допомоги, а також проконсультувати щодо інших органів та установ, до яких може звернутися жертва [14].

Також наразі можна говорити, що ситуація з міжміським транспортним сполученням налагоджується, проте, видається, було б доцільно розвивати програми для відкриття притулків для жінок, постраждалих від домашнього насильства, у маленьких містах та сільських місцевостях, аби зробити притулки максимально доступними.

Також окремої уваги у боротьбі проти домашнього насильства заслуговують соціальні мережі. Представниці канадської благодійної організації Canadian Women були вражені кількістю скарг на домашнє насильство у період самоізоляції. Ця благодійна організація записала навчальний ролик, в якому жінка розмовляє з подругою за допомогою відеозв'язку, а за нею видно спину чоловіка. В ході бесіди жінка розповідає звичайний рецепт і намагається не змінювати голос, проте ледь стримує сльози, а потім непомітно для свого співмешканця подає сигнал подрузі про те, що їй потрібна допомога, показавши

долоню потім загнувши великий палець і закриши його іншими, зігнувши руку в кулак. Обличчя іншої жінки одразу змінюється, вона розуміє, що її подруга страждає від домашнього насильства [15].

Відео набуло великої популярності в різноманітних соціальних мережах, зокрема в Інстаграм, ТікТок та Фейсбук. Багато користувачів відмітили, що цей жест дійсно ефективний. Після цього в соціальних спільнотах почали з'являтися нові пости про домашнє насильство та прохання про допомогу.

Це вказує на те, що соціальні спільноти можуть бути ефективним способом боротьби проти домашнього насильства, і державні правоохоронні органи також могли б використовувати їх для допомоги у боротьбі з цим явищем.

Отже, пандемія коронавірусу загострила проблему домашнього насильства у світі, і українське суспільство не залишилося обч цього тренду. Рівень домашнього насильства в Україні стрімко зростає, а небезпечною тенденцією є те, що жертви найчастіше не довіряють державним органам та рідко звертаються до патрульної поліції чи до судів по допомогу.

Катерина Левченко, Урядова уповноважена з гендерної політики, вважає, що потерпілі можуть не звертатися по допомогу, бо не впевнені, що поліцейські приділять проблемі достатньо уваги в умовах карантину. Альона Кривуляк, координаторка напрямку гарячих ліній громадської організації «Ла Страда» зазначає, що половина абоненток гарячих ліній по боротьбі з домашнім насильством попередньо набирала 102, однак залишилася не задоволена діями поліцейських. Жінки з різних областей стверджують, що бувають ситуації, коли дільничні відмовляються приходити до родини через карантин, або патрульні поліцейські, приїхавши на виклик, починають тиснути на жінку, мовляв таке в родині трапляється, вона сама може розібратися зі своїм чоловіком/партнером, говорять, що кривдника нікуди подіти, невже жінці не шкода виганяти його на вулицю тощо.

Натомість поліцейські мають діяти відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», в якій визначені повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також відповідно до ч. 7 та ч. 16 ст. 1 цього ж Закону стосовно кривдника можна застосувати обмежувальний або терміновий заборонний припис відповідно.

Обмежувальний припис — захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямоване на забезпечення безпеки постраждалої особи. Обмежувальний припис видається судом на строк від 1 до 6 місяців за заявою постраждалої особи або її представника. Терміновий заборонний припис — захід протидії домашньому насильству, спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення

небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства. Застосовується до кривдника не більше, ніж на 10 днів. Ідеться про негайне припинення домашнього фізичного насильства. Він полягає в обмеженні кривдника, що вчиняє домашнє насильство, доступу до житлового приміщення, де проживає жертва. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівників Національної поліції України за результатами оцінки ризиків. Згідно з ним забороняється вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи та контакт з нею. Кривдник повинен залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи.

За словами Катерини Павліченко, заступниці міністра внутрішніх справ, протягом першої половини 2020 р. до поліції надійшла 101 тис. викликів щодо домашнього насильства. Натомість, відповідно до повідомлення відділу комунікації Національної поліції України за цей же період, до адміністративної відповідальності за домашнє насильство притягнуто 34 тис. осіб, направлено до суду понад 470 кримінальних проваджень та винесено понад 11 тис. заборонних приписів. Як бачимо, Національною поліцією було відкрито та доведено до кінця провадження у менш ніж половині випадків домашнього насильства (близько 46 тис. справ проти 101 тис. повідомлень про домашнє насильство), а це може означати те, що більше половини справ намагаються закрити за згодою сторін, або навіть не відкривати відповідних проваджень і вмовити потерпілу вирішити «сімейну справу» разом з кривдником.

Таким чином, як бачимо, незважаючи на прямі вказівки законодавства щодо того, які дії має виконувати Національна поліція для припинення домашнього насильства та попередження більш тяжких кримінальних правопорушень, бувають випадки, коли патрульні поліцейські не реагують належним чином на випадки насилля та переконують постраждалих, що це родинна справа і доречніше було б вирішити її без залучення державних органів.

Дослідження, що було проведено правозахисним центром «Ла Страда» спільно з Женевським центром демократичного контролю за сектором безпеки (DCAF) у співпраці з Національною школою суддів України, Академією прокуратури України та Національною поліцією в період з квітня 2016 р. до лютого 2017 р., показало, що в Україні більше 10% прокурорів, 11% суддів, 12% представників поліції вважають, що в певних випадках застосовувати силу або бити партнерку є прийнятним; 77% прокурорів, 81% поліцейських, 84% суддів вважають, що у випадку домашнього насильства найважливішим є не покарання кривдника і на захист потерпілих, а саме примирення в родині. Відповідно до даних опитування, 60% респондентів вважають, що випадки, про які інформують постраждалі від домашнього

наси́льства, є удаваними, неправдивими, а 39% респондентів також вважають, що домашнє насильство є приватною справою [16].

Як бачимо, домашнє насильство толерується працівниками державних органів, і вони не поспішають застосовувати покарання щодо кривдника.

Як зазначають науковці, у Верховному Суді з'явилася доволі тривожна тенденція відмови у відкритті касаційного провадження за касаційного скаргю прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження судом апеляційної інстанції, щодо справ, які стосуються злочинів, пов'язаних з домашнім насильством. Типова аргументація відмови у касаційній скарзі прокурора виглядає таким чином: «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» прирівнюється виключно до ознак складу злочину, передбаченого ст. 126–1 КК «Домашнє насильство», і якщо ознаки складу ст. 126–1 КК не встановлені (зокрема, систематичність), суд у задоволенні скарги відмовляє [17].

У 41% випадків суд відмовляє у виданні обмежувального припису. Приймаючи рішення про відмову у задоволенні заяви про видачу обмежувальних приписів, суди посилались на ту обставину, що заявники не надали підтвердження того, що випадок домашнього насильства був внесений до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Така аргументація суду є неправомірною [18].

Мали місце також випадки, коли судді оцінювали випадки домашнього насильства не як домашнє насильство, а як: «вирішення сімейного спору щодо участі батька у вихованні дитини», «хуліганські дії», які мають розглядатись в рамках інших проваджень, «конфлікт» або «неправильна поведінка» тощо.

При винесенні судових рішень судді найчастіше посилаються на національне законодавство у сфері сімейного права, зокрема захисту батьківських прав, а так само у сфері житлового права. Часто, приймаючи рішення, судді надають більший пріоритет захисту сімейних та житлових прав заінтересованої особи, ніж захисту права заявника не страждати від домашнього насильства, оцінюючи його/її безпеку [18].

При цьому ЄСПЛ у справах щодо домашнього насильства застосовує зовсім іншу практику, ніж українські суди, спираючись на принцип 4-Р (Prevention, Protection, Prosecution, Integrated Policies) — попередження нових випадків, забезпечення захисту й підтримки постраждалих і надання їм послуг, притягнення кривдників до відповідальності, скоординовані політики, які забезпечують комплексний інтегрований підхід — цей підхід закріплено у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та про боротьбу з цими явищами (Стамбульській конвенції). Саме принцип 4-Р є тим міжнародним стандартом, який дозволяє ефективно боротися з домашнім

наси́льством і який, на жаль, не імплементований у правові практики України.

Нещодавно ЄСПЛ виніс перше рішення проти України у справі щодо домашнього насильства «Левчук проти України» Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що Україною порушено позитивні зобов'язання захисту прав людини на повагу до приватного життя [19].

У даному рішенні суд зауважив, що, відхиляючи позов жінки про виселення колишнього чоловіка, національні суди продемонстрували нездатність провести всебічний аналіз ситуації та оцінити ризик майбутнього психологічного та фізичного насильства щодо заявниці та дітей, ба більше — тривалість судового провадження наражала їх на ризик подальшого насильства. ЄСПЛ констатував, що така відповідь судів на позов заявниці про виселення її колишнього чоловіка не відповідає позитивному зобов'язанню держави забезпечити ефективний захист заявниці від домашнього насильства [19].

Серед іншого Суд акцентував увагу і на заключних зауваженнях Комітету ООН з питань ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) щодо 8-го періодичного звіту України у березні 2017 року, де комітет висловив стурбованість глибоко вкоріненими у політичному дискурсі, медіа та суспільстві патріархальними установками та дискримінаційними стереотипами щодо ролей та обов'язків жінок та чоловіків у сім'ї, що відображується у нерівності жінок та чоловіків у публічному соціально-політичному просторі і є першопричинами насильства щодо жінок [19].

Думається, що міжнародні стандарти протидії гендерній дискримінації та доступу жінок до правосуддя мають бути центром розбудови державних політик.

У резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) № 2054 (2015) «Рівність та недискримінація у доступі до правосуддя» підкреслюється, що доступ до правосуддя — це властивість верховенства права і фундаментальна вимога демократичного суспільства. Разом з тим, у згаданій резолюції ПАРЄ зауважується, що, не дивлячись на важливу роль доступу до правосуддя в ефективному здійсненні прав людини, доволі часто даний доступ обмежується як юридичними, так і практичними перешкодами. Окремий пункт даної резолюції (п. 6) присвячений питанням доступу жінок до правосуддя. ПАРЄ закликає держави активізувати свої зусилля по усуненню правових, соціальних, економічних, культурних бар'єрів у доступі жінок до правосуддя і з цією метою:

- підписати та/чи ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, якщо вони ще цього не зробили;
- провести поглиблений аналіз впливу гендерних питань на доступ до правосуддя, зокрема, шляхом збору гендерно-дезаггегрованих даних (тобто даних з урахуванням розподілу за гендерною ознакою) і

адаптувати гендерно-чутливі політики, з урахуванням конкретних бар'єрів, з якими стикаються жінки у доступі до правосуддя [20].

Дослідники вважають, бар'єри для жінок у доступі до правосуддя пов'язані з питаннями гендерної чутливості та гендерної сліпоти.

Гендерно чутливий підхід — це усунення гендерної нерівності з урахуванням особливостей досвіду та потреб жінок та чоловіків. Даний підхід вимагає уваги до різних ролей та очікувань, що пред'являє суспільство до жінок і чоловіків, з урахуванням соціокультурного, економічного та політикоправового контексту. Такий підхід необхідний, щоб подолати усталені практики гендерної дискримінації.

Гендерно сліпий підхід — це нерозпізнавання того, що соціокультурні ролі жінок та чоловіків «приписані», «покладені» на них в процесі соціалізації та інкультурації суспільством і культурою, а не навечно закорінені у їхній біологічній природі. Там, де привілеї або обмеження прикріплені до гендеру, гендерно сліпий підхід не досягає сутнісної рівності [20].

Вбачається, що наразі в системі боротьби з домашнім насильством діє гендерно сліпий підхід, через що постраждалі часто не отримують необхідної допомоги від держави та залишаються у беззахисному становищі наодинці з кривдником. Тож, незважаючи на те, що в українському законодавстві закладено механізми боротьби з домашнім насильством, вони є недостатньо дієвими, адже статистика останніх років показує, що рівень домашнього насильства продовжує зростати, а Національна поліція, прокуратура та суди головною метою вбачають не покарання кривдника та захист постраждалої особи, а примирення родини. Подолати гендерну сліпоту можливо завдяки використанню широкого потенціала міжнародних інструментів захисту від гендерної дискримінації. Зокрема, Стамбульська конвенція (Конвенція РЄ про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами) здатна закласти дієві принципи боротьби з домашнім насильством.

Як міжнародний договір про права людини Стамбульська конвенція розглядає насильство щодо жінок як форму гендерно-обумовленої дискримінації. Це зобов'язує держав-учасниць згідно з міжнародним правом прав людини припинити будь-які форми дискримінації та гарантувати субстантивну рівність жінок та чоловіків [21].

Мета Стамбульської конвенції — нульова толерантність до домашнього насильства. Системність норм конвенції покладає на державу позитивні зобов'язання щодо забезпечення дієвого механізму захисту від усіх форм насильства щодо жінок та домашнього насильства. За конвенцією держава має попереджувати виникнення домашнього насильства, працювати зі стереотипами, що є в суспільстві щодо домашнього насильства, забезпечувати належний захист та підтримку постраждалим від домашнього насильства

тощо. З цією метою Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами визначаються види правопорушень, що характеризуються як насильство проти жінок. Країни, що ратифікують Конвенцію, мають криміналізувати такі порушення: психологічне насильство (Ст. 33); переслідування (сталкінг) (Ст. 34); фізичне насильство (Ст. 35); сексуальне насильство, включаючи зґвалтування (Ст. 36); примусовий шлюб (Ст. 37); жіноче обрізання (Ст. 38); примусовий аборт (Ст. 39); примусова стерилізація (Ст. 39). Конвенція також постановляє, що сексуальне домагання (харасмент) має бути суб'єктом «кримінальних чи інших законодавчо визначених санкцій» (Ст. 40). А, окрім цього, включає статтю про злочини, здійснені в ім'я так званої «честі» (Ст. 42)

Конвенція захищає право всіх людей на вільне від насильства життя та забороняє всі види дискримінації жінок, яка виявляється у відмінному ставленні до них без об'єктивного та обґрунтованого виправдання. Рівноправність між жінками та чоловіками як за законом так і на практиці займає центральне місце в припиненні насильства стосовно жінок. Ратифікація Стамбульської конвенції дозволила би експертам Ради Європи контролювати, як Україна виконує взяті на себе зобов'язання, також Україна матиме право вимагати посилення відповідальності для кривдників українських громадян за кордоном. Крім того, це дає можливість вимагати відповідальності для кривдників-українців, які переховуються за кордоном.

Отже, як бачимо Стамбульська конвенція пропонує для держав-учасниць основи для розбудови стратегій щодо запобігання домашньому насильству, а також встановлює дієвий механізм покарання кривдників та принципи захисту постраждалої особи.

Висновки. В Україні спостерігається зростання рівня домашнього насильства. Майже у 90% випадків жертвами цього явища є жінки, а з введенням карантинних заходів через поширення коронавірусної хвороби ситуація з домашнім насильством погіршилася, адже постраждалі опинилися на самоізоляції з кривдниками. Національна система по боротьбі з цим негативним явищем не дієва; 77% прокурорів, 81% поліцейських, 84% суддів вважають, що у випадку домашнього насильства найважливішим є не покарання кривдника і захист прав потерпілих, а примирення у родині, тому вони приймають гендерно сліпі рішення, які не здатні захистити постраждалих від домашнього насильства. Допомогти у розбудові ефективних політик протидії домашньому насильству може ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка розвиває стратегії інтеграції політик і пропонує найвищий рівень захисту жертв гендерно-обумовленого насильства.

Література

1. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в редакції від 12.07.2017 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018. № 5. Ст. 35. Зі змін., внесеними Законом України № 2671-VIII від 17.01.2019 р., ВВР, 2019. № 18.
3. Розірви коло. Види насильства. URL: <https://rozirvykolo.org/vidi-nasilstva/>
4. Фізичному домашньому насильству в Україні піддаються понад 1,8 млн. жінок. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2588861-soroku-ponad-18-miljona-ukrainok-poterpaut-cerez-domasne-nasilstvo.html>
5. Фізичне насильство URL: <https://www.facebook.com/lastradaukraine/posts/1998023096941431/>
6. Сексуальне насильство: визначення, відповідальність і юридична практика. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/legal-advice/sexualne-nasylstvo.html>
7. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. Проведено під керівництвом ОБСЄ // Україна. Результати дослідження. 2019. URL: <https://www.osce.org/uk/secretariat/440318?download=true>
8. Україна на шляху до подолання домашнього та гендерно зумовленого насильства. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kozhna-5-zhinka-v-ukrayini-stikayetsya-z-tiyeyu-chi-inshoyu-formoyu-nasilstva-yuliya-sokolovska>
9. «Протидія та запобігання домашньому насильству в Україні: реалії та виклики сьогодення» [у рамках Всеукраїнської інформаційної кампанії «16 днів проти насильства»]. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19354.html>
10. «Пандемія всередині пандемії». Як карантин в Україні впливає на домашнє насильство. URL: <https://hromadske.ua/posts/pandemiya-vseredini-pandemiyi-yak-karantin-v-ukrayini-vplivaye-na-domashnye-nasilstvo>
11. Вплив COVID-19 на права жінок в Україні. Аналітичний центр «Юрфем», UNDP Ukraine // ПРООН в Україні, 2020
12. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19: жовтень 2020: [Базовий посібник]. Київ: Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, 2020. 58 с.
13. Емоції і поведінка українців на карантині. Спеціальний проєкт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/emocii_i_povedenie_ukraincev_na_karantine_specialnyy_proekt.html
14. Жертви карантину: як у боротьбі із домашнім насильством допомагають TikTok та Telegram. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-domashnye-nasylstvo/30559570.html>
15. Тайний жест о помощи женщины, ставшей жертвой домашнего насилия. URL: <https://www.cosmo.ru/stars/news/11-06-2020/taynyy-zhest-o-pomoshchi-zhenshchiny-stavshey-zhertvoy-do>
16. Центр прав людини ZMINA. URL: https://zmina.info/news/bilshe_10_suddiv_prokuroriv_ta_policejskih_vvazhajiut_domashne_nasilstvo_prijnjatnim-2/
17. Харитонов О., Тітко І. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми і практичні рекомендації. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochin-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats
18. Судовий розгляд справ про видачу обмежувального припису у справах домашнього насильства: міжнародні стандарти та огляд національної практики. Київ, 2020.
19. Харитонов О. Суд і гендер: ЄСПЛ виніс перше рішення проти України щодо домашнього насильства. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/sud-i-gender-yespl-vynis-pershe-rishennya-proti-ukrayiny-shhodo-domashnogo-nasylstva/>
20. Харитонов О. В. Домашнє насильство та доступ жінок до правосуддя: правові бар'єри // Вісник Асоціації кримінального права України. 2020. № 1(13). С. 29–60. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/204746>
21. Харитонов О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник / О. В. Харитонов. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 344 с.
22. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. 288 с.
23. Уварова О., Дайнеко К. Захист прав жінок: юридичні інструменти забезпечення гендерної рівності в Україні: навчальний посібник / О. О. Уварова, К. К. Дайнеко. Харків, 2019. 116 с.
24. Левченко К. Гендерне тяжіння. Харків: Фоліо, 2019. 189 с.

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА»

Збірник наукових статей

№ 6 (106)

2 том

Голова редакційної колегії — д.е.н., професор *Камінська Т.Г.*

Київ 2021

Видано в авторській редакції

Засновник / Видавець ТОВ «Фінансова Рада України»
Адреса: Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Підписано до друку 31.05.2021. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS.
Умовно-друкованих аркушів 8,84. Тираж 100.
Замовлення № 398. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.